

ANNEX II PLA DE GESTIÓ

Nominació de

MENORCA TALAIÒTICA

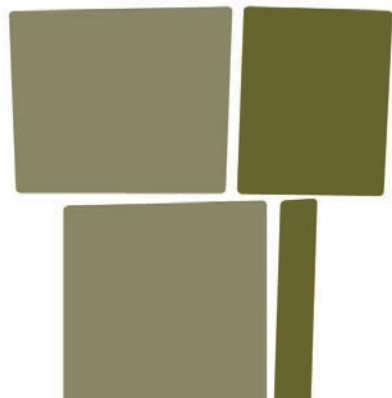
UNA ODISSEA CICLÒPIA INSULAR

per a la inscripció en la **Llista del Patrimoni Mundial**

CONSELL INSULAR
DE MENORCA

MENORCA TALAIÒTICA

UNA ODISSEA CICLÒPIA INSULAR

ANNEX II

**PLA DE GESTIÓ
MENORCA TALAIÒTICA**

Proposta d'inscripció a la Llista del Patrimoni Mundial
2021

CONSELL INSULAR
DE MENORCA

GOVERN
ILLES
BALEARS

GOBIERNO
DE ESPAÑA

MINISTERIO
DE CULTURA
Y DEPORTE

Índex

1. Introducció - 9

2. Estructura del document - 11

3. Breu descripció i valors del bé proposat - 13

Síntesi - 13

Justificació dels criteris - 13

Declaració d'integritat - 14

Declaració d'autenticitat - 14

Superfície del bé proposat, components, zona d'amortiment i mapes - 15

4. Principis bàsics i objectius del Pla de gestió - 29

Secció A. DIAGNOSI - 30

5. Diagnòstic de la gestió - 31

5.1. Estructura de la propietat - 31

5.2. Instruments de gestió - 33

6. Diagnòstic dels instruments de protecció - 37

7. Diagnòstic de l'estat de conservació - 45

7.1. Estat de conservació de les construccions ciclòpies i el seu entorn - 46

7.2. Resum de l'estat de conservació dels components - 49

7.3. Anàlisi de riscos - 61

7.3.1. Pressions ambientals

7.3.2. Pressions degudes al desenvolupament

7.3.3. Riscos antròpics

7.3.4. Pressions degudes a l'afluència de públic

8. Diagnòstic de la recerca - 72

9. Diagnòstic de difusió - 77

9.1. Anàlisi de les audiències - 77

9.2. Programació d'activitats - 79

9.3. Accessibilitat i adequació a la visita - 79

9.4. Posada en valor i qualitat de la visita - 84

9.5. Tractament i percepció del patrimoni talaiòtic en els mitjans en línia - 87

Secció B. LA PROPOSTA - 88

10. Objectius i línies estratègiques - 90

11. El sistema de gestió - 91

11.1. L'Agència Menorca Talaiòtica - 92

11.2. Contracte de custòdia i valorització del patrimoni - 94

11.3. Fòrum de Titulars i Gestors - 94

11.4. Plans directors dels jaciments - 95

11.5. Contractes programa als jaciments de gestió externa - 96

11.6. Instruments jurídics associats a la protecció del bé - 96

11.7. Sistema bàsic de finançament - 99

12. Sistema de categorització dels atributs i nivells d'intervenció - 101

13. Programes, plans i projectes - 107

13.1. Programa de preservació, conservació, manteniment i restauració - 107

13.1.1. Pla de manteniment

13.1.2. Pla d'inspecció i monitoratge

13.1.3. Pla de conservació i restauració

13.1.4. Pla de preservació del paisatge

13.1.5. Pla de seguretat

13.2. Programa de documentació de Menorca Talaiòtica - 124

13.3. Programa d'ecoeficiència i sostenibilitat - 125

13.3.1. Pla de mobilitat

13.3.2. Pla de residus i reciclatge de materials

13.3.3. Pla d'energies renovables en els llocs

13.3.4. El llinar de sostenibilitat de les visites

Un model de visites responsables

13.4. Programa de difusió, dinamització, comunicació i turisme responsable - 130

13.4.1. Criteris dels dispositius de difusió

13.4.2. Pla de centres o estructures annexes d'interpretació

13.4.3. Pla per a la millora de la qualitat i l'experiència de la visita

13.4.4. Pla d'esdeveniments culturals

13.4.5. Pla de comunicació i màrqueting

13.4.6. Pla d'accessibilitat universal

13.5. Programa de educació - 137

13.6. Programa de recerca - 138

13.7. Programa de participació ciutadana - 140

13.8. Programa d'avaluació i monitoratge - 141

Indicadors d'avaluació

13.9. Quadre general de programes, plans i projectes - 147

Introducció

El bé proposat disposa d'un sistema de gestió i d'un pla de gestió eficaços i adaptats a les seves característiques, a les seves necessitats i al seu context cultural i natural, que s'han anat consolidant al llarg del procés de nominació. Ambdós estableixen la gestió unitària i participativa del conjunt de components del bé, amb una visió de futur i una capacitat suficient per garantir la preservació en el temps del seu valor universal excepcional i enfrontar les eventuals amenaces i vulnerabilitats.

El Pla de Gestió de la Menorca Talaiòtica és l'instrument amb el qual es dota el Consell Insular de Menorca (CIME) per exercir la seva responsabilitat en relació amb els components i els atributs del bé proposat.

Menorca Talaiòtica és un bé seriat que comprèn nou components territorials de l'illa de Menorca. La superfície total dels components del bé proposat abasta en conjunt 3.527 ha, que alberga una sèrie de fites arqueològiques rellevants que són l'objecte principal d'aquest pla, al costat dels seus valors paisatgístics associats. L'àmbit objectiu del Pla de gestió del patrimoni és l'àrea ocupada

pels components del bé proposat i la seva zona d'amortiment.

L'objectiu fonamental del Pla de gestió és assegurar la preservació del valor universal excepcional del bé proposat, la seva integritat i el seu estat de conservació, així com enfortir la relació del bé i els jaciments amb la comunitat.

El document que es presenta parteix del principi que la gestió de tot allò que inclou el concepte i l'espai "Menorca Talaiòtica" ha d'abordar-se de manera integral, sostenible, eficaç i amb un rellevant ús social. Per això, es consideren tots els àmbits de la gestió de la cadena de valor del patrimoni cultural declarat: la protecció, la preservació, la recerca, la difusió i la socialització. A més, s'estableix el sistema de gestió i d'organització ad hoc que ha de servir per al fi esmentat.

El sistema i el Pla de gestió responen als requeriments expressats en les directrius pràctiques per a l'aplicació de la Convenció del Patrimoni Mundial i preveuen les noves addicions com el requisit de l'avaluació de l'impacte per a eventuals intervencions proposades que puguin afectar el bé. El Pla de gestió

també és coherent amb les polítiques adoptades pel Comitè del Patrimoni Mundial que afecten qualsevol pla o sistema de gestió. Aquests inclouen el Document de política sobre els impactes del canvi climàtic en els llocs del patrimoni mundial (2007), l'Estratègia per reduir els riscos de desastres en els jaciments del patrimoni mundial (2007), l'Estratègia del patrimoni mundial per a la creació de capacitats (2011) i la Política per a la integració d'una perspectiva de desenvolupament sostenible en els processos de la convenció del patrimoni mundial (2015).

El Pla de gestió s'ha inspirat, també, en les experiències i les lliçons apreses en altres llocs del patrimoni mundial i en les recomanacions establertes en els diferents documents de suport del Centre del Patrimoni Mundial i dels seus organismes assessors, com és el cas de les directrius de Salalah per a la gestió de llocs arqueològics oberts al públic de l'ICOMOS.

Torre d'en Galmés (component C5) © Àngel Gomila Orfila

2. Estructura del document

Seguint les recomanacions del Manual de gestió del patrimoni mundial cultural (UNESCO/ICCROM/ICOMOS/IUNC, 2013), el Pla de gestió de la Menorca Talaiòtica ha de considerar les nou característiques bàsiques d'un sistema de gestió, que s'agrupa en tres elements: marc jurídic, marc institucional i recursos; tres processos: planificació, execució i monitoratge, i tres resultats: productes, resultats esperats i millores.

D'acord amb aquestes premisses, el Pla de gestió de la Menorca Talaiòtica està format per un conjunt de documents tècnics que recullen la diagnosi de l'estat actual, a partir de la qual s'estableixen els objectius que es volen aconseguir i es defineixen les línies de treball amb la finalitat d'obtenir un instrument de planificació i de gestió vàlid i eficaç.

El Pla s'articula en diversos apartats: en primer lloc, es realitza una síntesi de la descripció del bé objecte del Pla de gestió i es formulen els principis bàsics i els objectius d'aquest document. A continuació, s'elabora el diagnòstic de la situació actual, que és el punt de partida per conèixer l'estat del bé i del seu entorn, així com la situació de les

diferents polítiques que s'han exercit. Una vegada realitzat aquest diagnòstic, es fixen els objectius que s'han d'aconseguir i les línies estratègiques, així com els programes, els plans d'actuació i els projectes que cal executar. Aquests apartats es completen amb instruments i protocols que estableixen mecanismes de treball per garantir l'homogeneïtat de criteris i processos.

El Pla planteja el sistema de gestió del bé proposat i la seva organització, així com la calendarització dels projectes i la determinació dels recursos necessaris per a la seva implementació.

Partint del model metodològic desenvolupat, el diagrama de la Figura 1 expressa la relació entre els continguts de l'expedient i els del Pla de gestió:

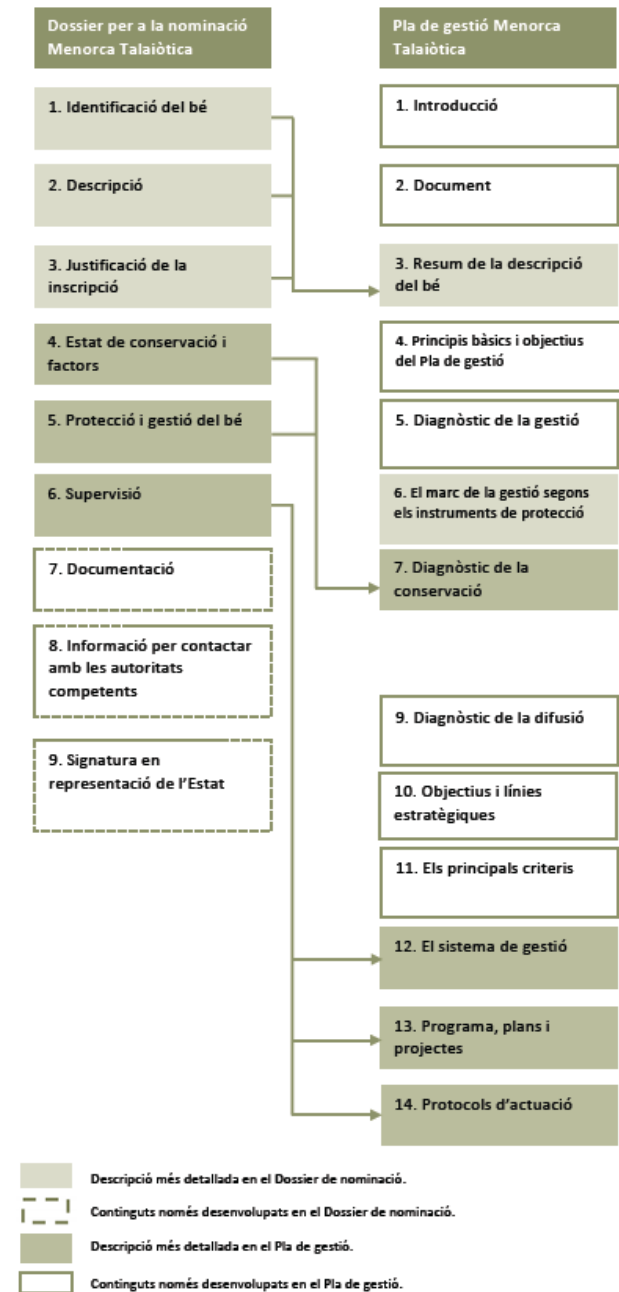

Figura 1. Diagrama que expressa les relacions entre els continguts de l'Expedient de Nominació i el Pla de Gestió Menorca Talaiòtica

3.

Breu descripció i valors del bé proposat

Síntesi

El bé seriat proposat se situa al territori de l'illa de Menorca, la més septentrional de l'arxipèlag de les Balears, situada a la Mediterrània occidental. En els escassos 702 quilòmetres quadrats que té l'illa, es registra una de les majors densitats del món de jaciments arqueològics prehistòrics en un territori habitat. Els nou components del bé alberguen les millors obres d'una cultura insular que va evolucionar en condicions de relatiu aïllament, caracteritzada per les seves originals construccions ciclòpies que aporten un testimoniatge excepcional de la gesta humana en les petites illes atrapades entre el cel i la mar durant la prehistòria. En conjunt, il·lustren amb nitidesa un procés cultural únic en relació amb el seu entorn insular i mediterrani que es va desenvolupar durant un llarg espai de temps en successives fases i que ha estat identificat com la «cultura talaiòtica de Menorca».

La gran densitat de jaciments prehistòrics, el divers ventall de tipologies constructives ciclòpies representades en el bé proposat i les restes de la cultura material són testimoniatge excepcional

de la gènesi i l'evolució d'un procés cultural divergent que es va desenvolupar en aquest limitat territori insular des de mitjan Edat del Bronze fins a l'ocàs d'aquesta cultura, amb l'ocupació romana de l'illa. Les seves construccions espectaculars testimonien l'esforç colossal escomès per aquestes comunitats insulars en un reduït territori d'escassos recursos i són expressió d'una tradició poderosa, imaginativa i original que mostra la capacitat col·lectiva d'aquells grups humans per desenvolupar obres ciclòpies excepcionals en simbiosi amb el seu entorn i úniques en el seu gènere.

El bé proposat alberga una mostra rica de monuments i llocs prehistòrics, inclosos assentaments, espais funeraris, santuaris i llocs sagrats que han sobreviscut més enllà del seu temps en excel·lent estat de conservació. D'aquests, destaquen amb llum pròpia determinades manifestacions excepcionals que són úniques i exclusives de Menorca, com ara les navetes d'enterrament, els recintes de taula i les monumentals cases circulars, a més dels talaiots, convertits en estandards del patrimoni prehistòric de l'illa. Menorca Talaiòtica també aporta el testimoniatge excepcional d'una cultura prehistòrica

associada al cel. Les orientacions de determinats monuments en el bé proposat permeten il·lustrar la vigorosa relació d'aquesta cultura amb el celatge.

Les nombroses obres de la prehistòria han conviscut harmoniosament al bé amb tots els moments històrics de Menorca i els seus pobladors. Aquests monuments espectaculars s'insereixen en un paisatge mediterrani en mosaic poc alterat que té trets molt similars als de la prehistòria. Mostra també l'excepcional persistència de les successives cultures de la pedra, que es manifesta en l'extraordinària malla de paret seca que manté l'esperit del lloc. D'aquesta manera, Menorca Talaiòtica testimonia avui dia un cas excepcional de paisatge arqueològic i monumental viu.

Per tant, el bé proposat representa una expressió excel·lent de l'arquitectura ciclòpia prehistòrica tardana i de l'organització del paisatge producte d'un desenvolupament cultural evolutiu plasmat en el testimoniatge excepcional, únic i ben conservat de la cultura talaiòtica de Menorca.

Justificació dels criteris

Criteri (iii)

Aportar un testimoniatge únic, o almenys excepcional, sobre una tradició cultural o una civilització viva o desapareguda.

Menorca Talaiòtica aporta el testimoniatge excepcional d'una cultura insular mediterrània caracteritzada per les espectaculars construccions ciclòpies que il·lustren l'odissea humana de les petites illes a la prehistòria. El bé proposat testimonia un llarg i singular procés cultural divergent en què la marcada insularitat va permetre als pobladors prehistòrics modelar i adaptar durant segles l'abast de les influències culturals foranes, tot desenvolupant un sistema d'expressions úniques i diferenciades del seu context insular i mediterrani. La gran quantitat d'evidències arqueològiques informen sobre la peculiar capacitat d'adaptació humana a un territori limitat, en condicions extremes i amb escassos recursos, que, no obstant això, va ser capaç de construir estructures monumentals úniques en el seu gènere. Aquests monuments prehistòrics han conviscut harmoniosament amb tots els moments històrics de Menorca i els seus

pobladors.

Criteri (iv)

Ser un exemple eminentment representatiu d'una mena de construcció o de conjunt arquitectònic o tecnològic, o de paisatge que il·lustra un o diversos períodes significatius de la història humana

Els components del bé alberguen un repertori excepcional de construccions representatiu de l'arquitectura ciclòpia menorquina que il·lustra les diferents etapes de la prehistòria de l'illa i que mostren tota la diversitat de tipologies constructives. Constitueixen, en conjunt, una de les manifestacions més completes d'aquesta mena de construccions en termes de densitat, de diversitat tipològica i de funcionalitat en el panorama prehistòric de la conca mediterrània i en el dels territoris insulars.

El bé inclou la millor representació de construccions ciclòpies excepcionals com les navetes d'enterrament, les monumentals cases circulars i els recintes de taula, que constitueixen expressions úniques i exclusives de Menorca. Aquestes dues darreres mostren patrons

d'orientació que les singularitzen respecte a altres cultures contemporànies de característiques ciclòpies similars i són considerades expressions úniques de l'astronomia cultural. A més, les obres ciclòpies del bé són notables no només per la seva originalitat, sinó també perquè, com en el cas dels talaiots, expressen l'aventura d'un esforç col·lectiu colossal en un territori molt reduït. Els vestigis arqueològics articulen en cada component un paisatge monumental excepcional viu i ben conservat.

Declaració d'integritat

Els nou components que conformen la Menorca Talaiòtica contenen, en el seu conjunt, tots els elements interrelacionats necessaris que permeten expressar el valor universal excepcional del bé proposat. Cada component fa una contribució específica i essencial a la integritat compositiva de la sèrie a través dels seus elements constitutius, aportant una combinació d'atributs arqueològics i paisatgístics variada i excepcional.

El bé proposat conté tots els elements necessaris representatius de les

successives construccions ciclòpies que contribueixen al valor universal excepcional del bé, tant en termes de quantitat d'atributs com de diversitat tipològica i qualitat d'aquests. Cadascun dels períodes successius que componen la Menorca talaiòtica en el seu conjunt estan ben representats i són fàcilment recognoscibles per als visitants.

El paisatge associat als llocs arqueològics en cada component manté ben conservats els seus elements constitutius i mostra una relació simbiòtica excepcional entre els monuments i el paisatge vernacle tradicional, els principals trets del qual es mantenen des de la prehistòria.

En termes d'integritat funcional, molts dels trets d'aquesta cultura i la petjada de les seves obres conserven la identitat i la llegibilitat de les seves diferents funcions en l'àmbit del bé proposat. Les successives tradicions de la pedra, els originals patrons d'assentament i la funcionalitat espiritual dels monuments són el reflex d'una identitat pròpia. Constitueixen un motiu d'orgull per a l'illa i, per tant, es mantenen vius en el paisatge de la Menorca actual.

Declaració d'autenticitat

Tots els components i els seus elements constitutius són demostracions creïbles i genuïnes de les tipologies de construcció, arquitectura i paisatge per a les quals s'ha proposat la nominació. Els estudis i les recerques dutes a terme durant dècades evidencien que els vestigis arqueològics i les construccions ciclòpies encara mantenen la seva condició original, amb els efectes evidents de la deterioració del temps durant mil·lennis, però sense cap pertorbació important que n'atempti l'autenticitat. Les diferents aproximacions científiques i l'anàlisi comparativa han permès evidenciar que determinats monuments es corresponen amb estructures ciclòpies úniques i genuïnes de Menorca.

Els trets naturals del paisatge arqueològic actual són molt similars als de la prehistòria. A més, els components del bé proposat alberguen les representacions més autèntiques del singular agroecosistema menorquí en què s'integren harmoniosament els monuments de la nominació.

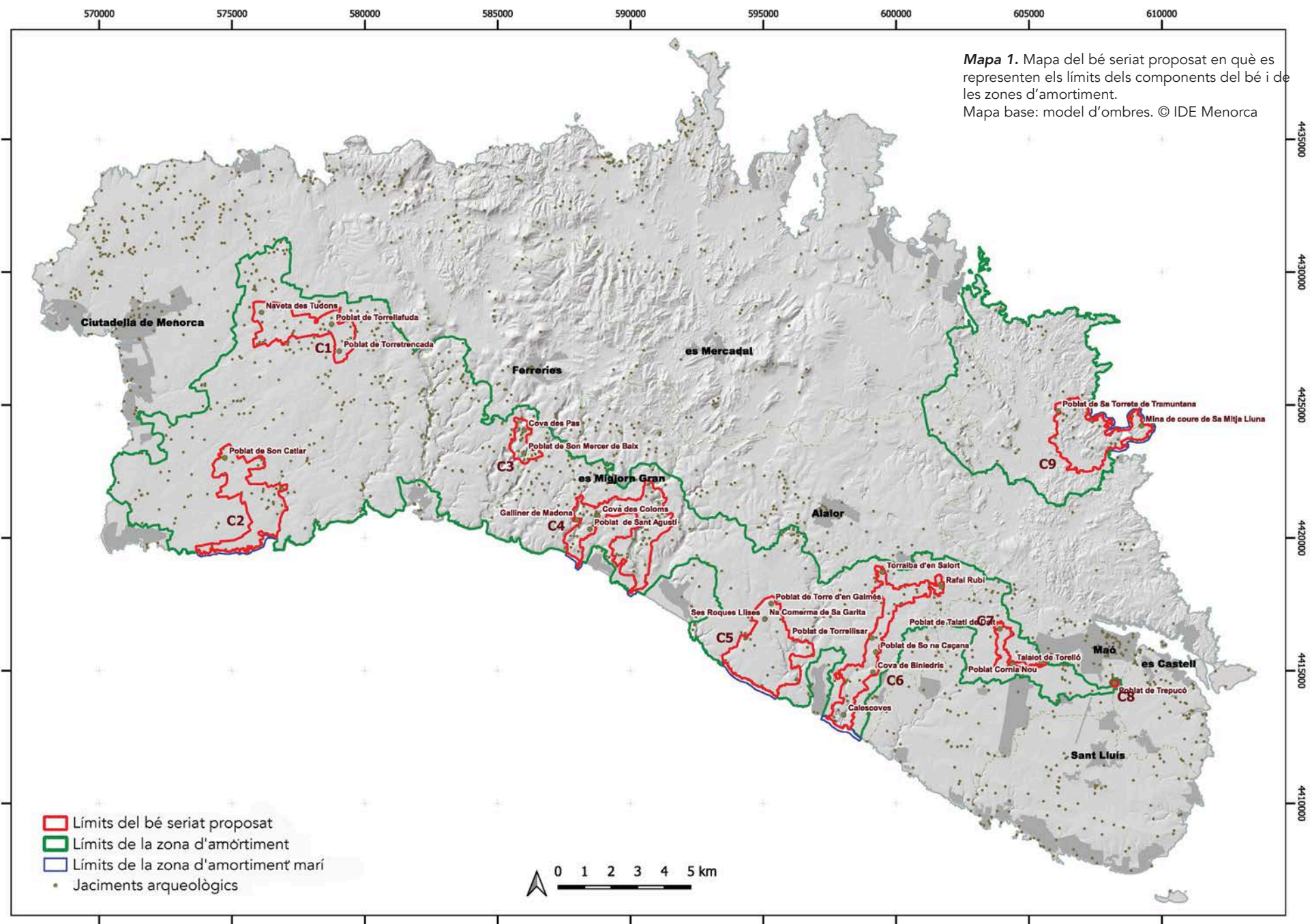
Superfície del bé proposat, components, zona d'amortiment i mapes

La superfície total dels 9 components del bé seriat proposat abasta 3.527 ha, la qual cosa representa prop del 5% del territori de l'illa de Menorca. El conjunt dels components del bé està abrigallat per una zona d'amortiment de 19.014 ha, i totes dues superfícies ocupen conjuntament el 32% del territori insular.

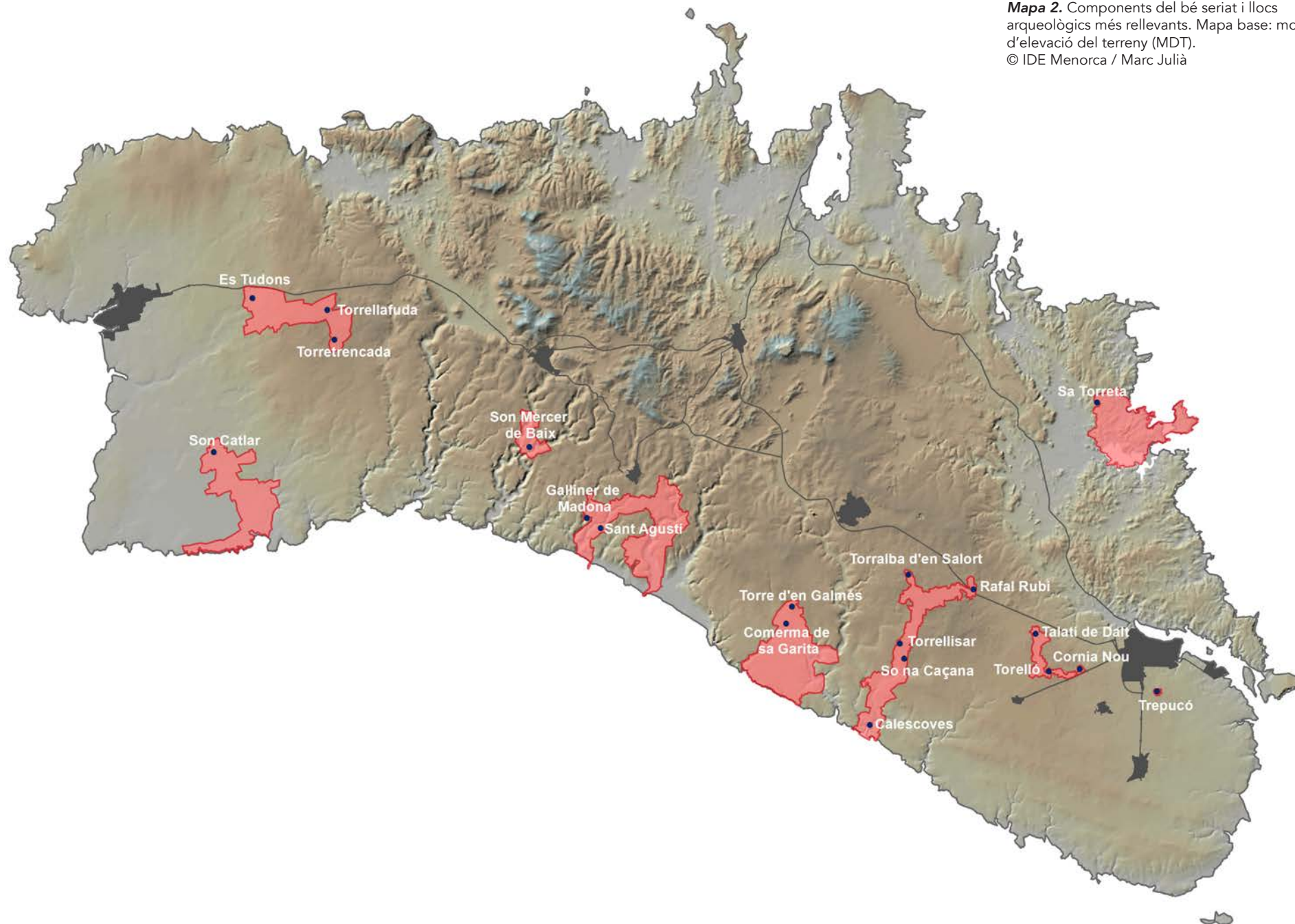
La superfície dels components del bé es desglossa en la taula següent:

Taula 1. Àrea del bé proposat per a la inscripció (ha) i la seva zona d'amortiment (ha).

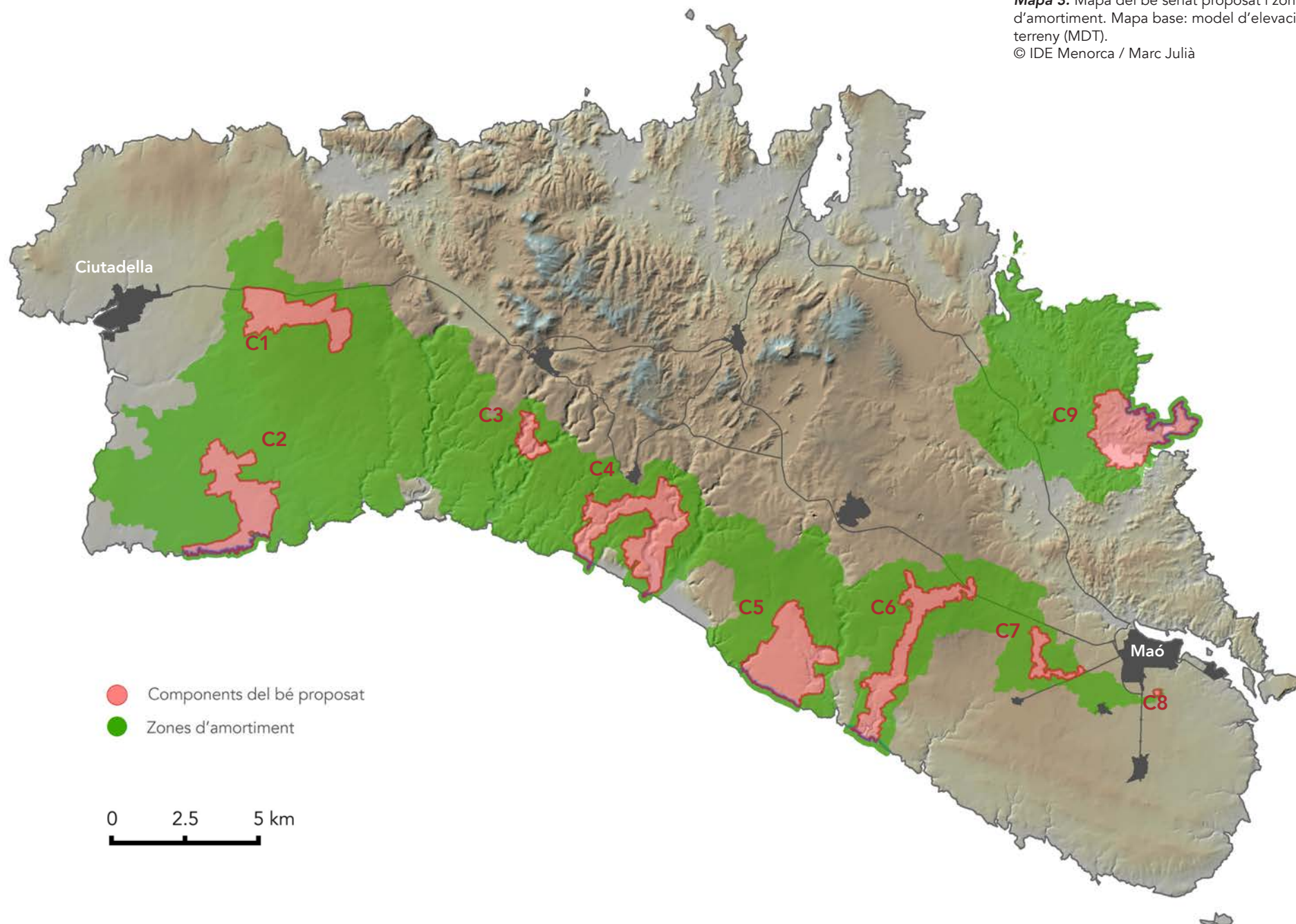
ID No	Nom del component	Coordenades del punt central	Superfície dels components del bé proposat (ha)	Zones d'amortiment (ha)
C1	Planes de Ciutadella	39°56'54"N 3°54'42"E	440	15.635
C2	Àrea sud-oest	39°56'21"N 3°53'29"E	546	
C3	Àrea del migjorn occidental	39°57'25"N 4°00'25"E	107	
C4	Àrea de barrancs del centre sud	39°55'26"N 4°03'23"E	667	
C5	Àrea entre els barrancs de Torrevella i cala en Porter	39°53'06"N 4°06'45"E	632	
C6	Àrea sud-est - Alaior	39°53'29"N 4°09'44"E	502	
C7	Àrea sud-est - Maó	39°52'52"N 4°12'58"E	104	
C8	Poblat de Trepucó	39°52'26"N 4°15'13"E	5	
C9	Àrea nord-oest de tramuntana	39°57'19"N 4°15'13"E	524	3.379
Total >			3.527	19.014

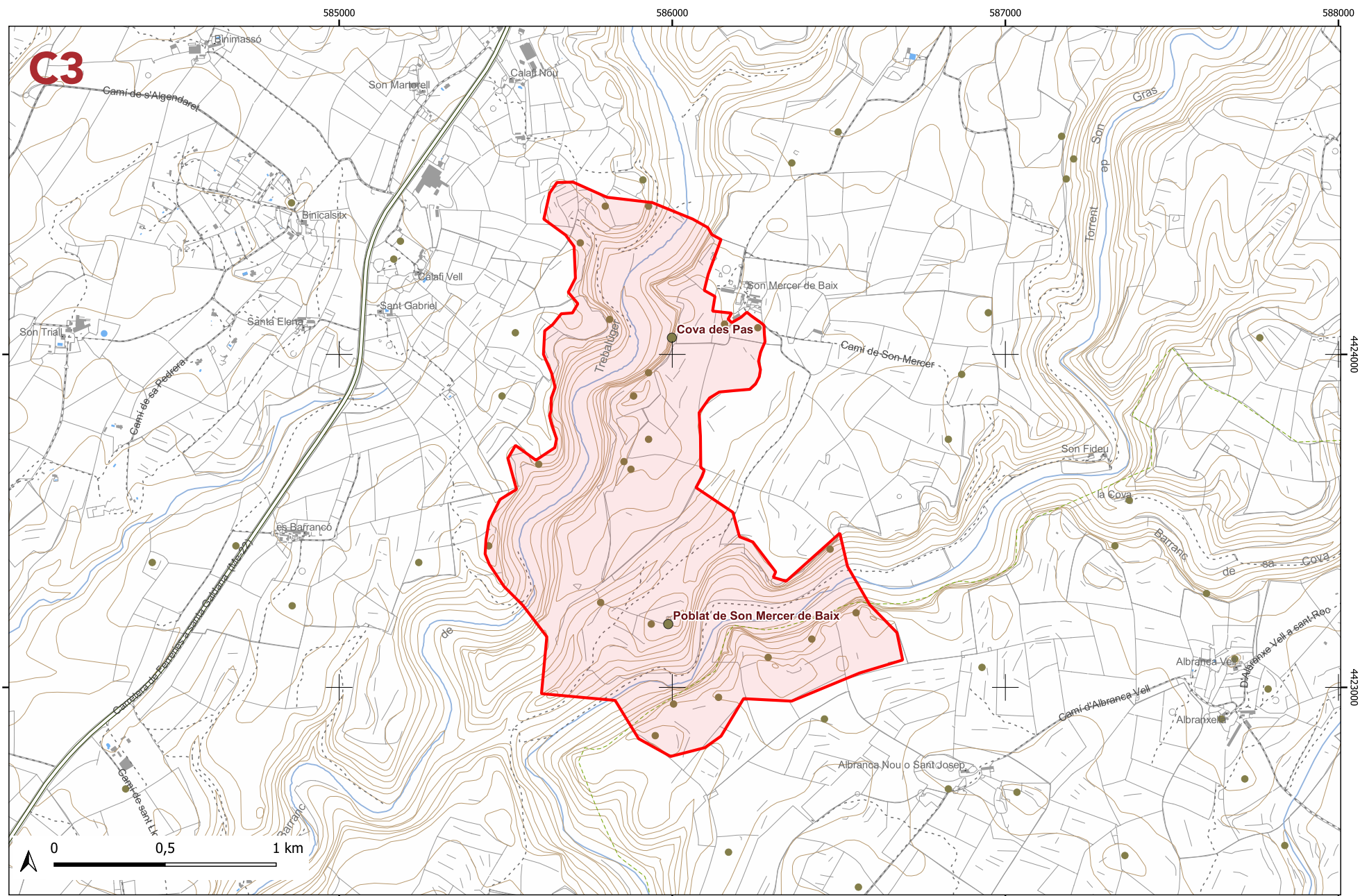

Mapa 2. Components del bé seriati i llocs arqueològics més rellevants. Mapa base: model d'elevació del terreny (MDT).
© IDE Menorca / Marc Julià

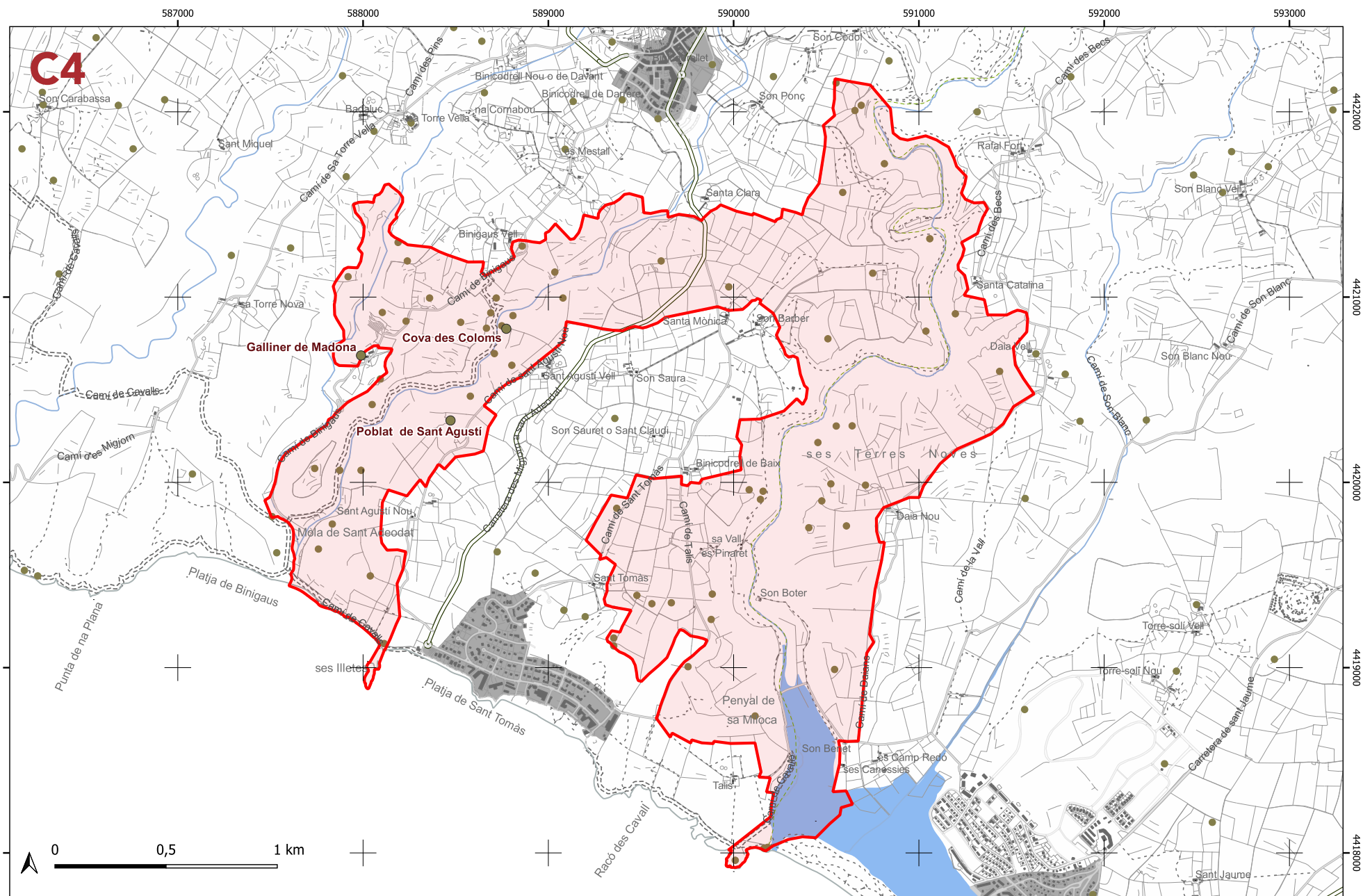
Mapa 3. Mapa del bé seriat proposat i zones d'amortiment. Mapa base: model d'elevació del terreny (MDT).
© IDE Menorca / Marc Julià

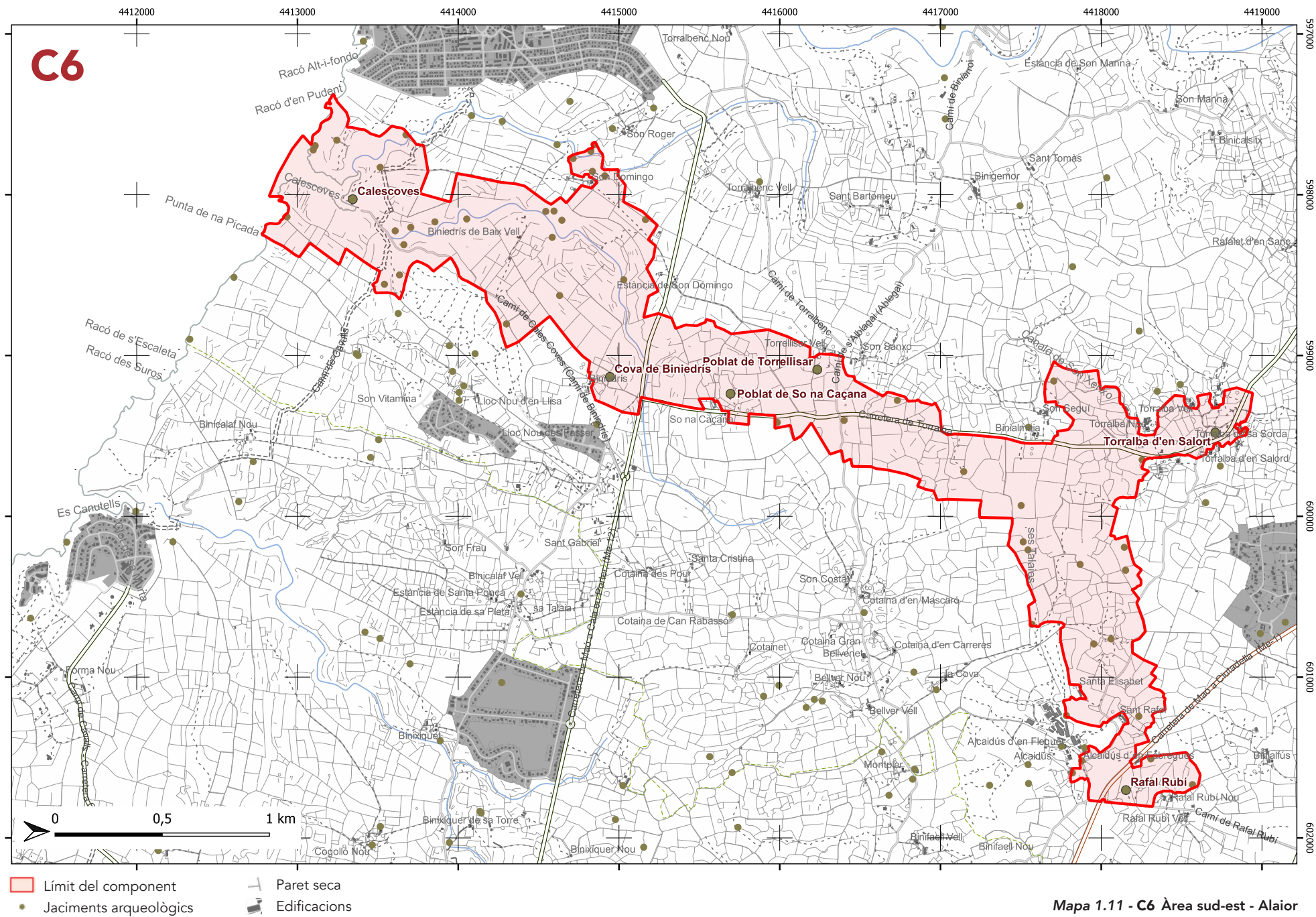
- Límit del component
- Jaciments arqueològics
- Edificacions
- Paret seca

Mapa 1.8 - C3 Àrea del migjorn occidental

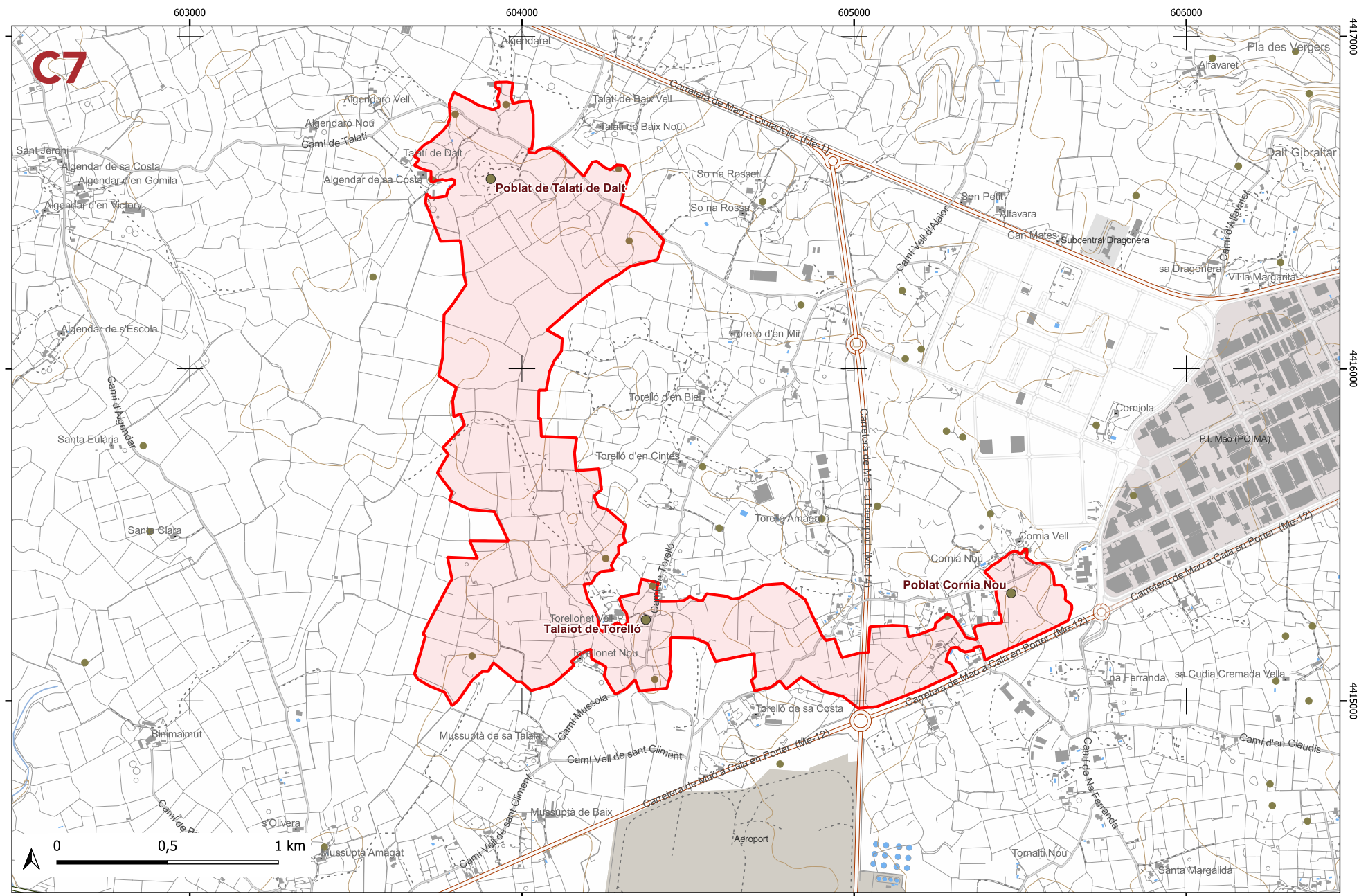

- Límit del component
- Jaciments arqueològics
- Paret seca
- Edificacions

Mapa 1.9 - C4 Àrea de barrancs del centre-sud

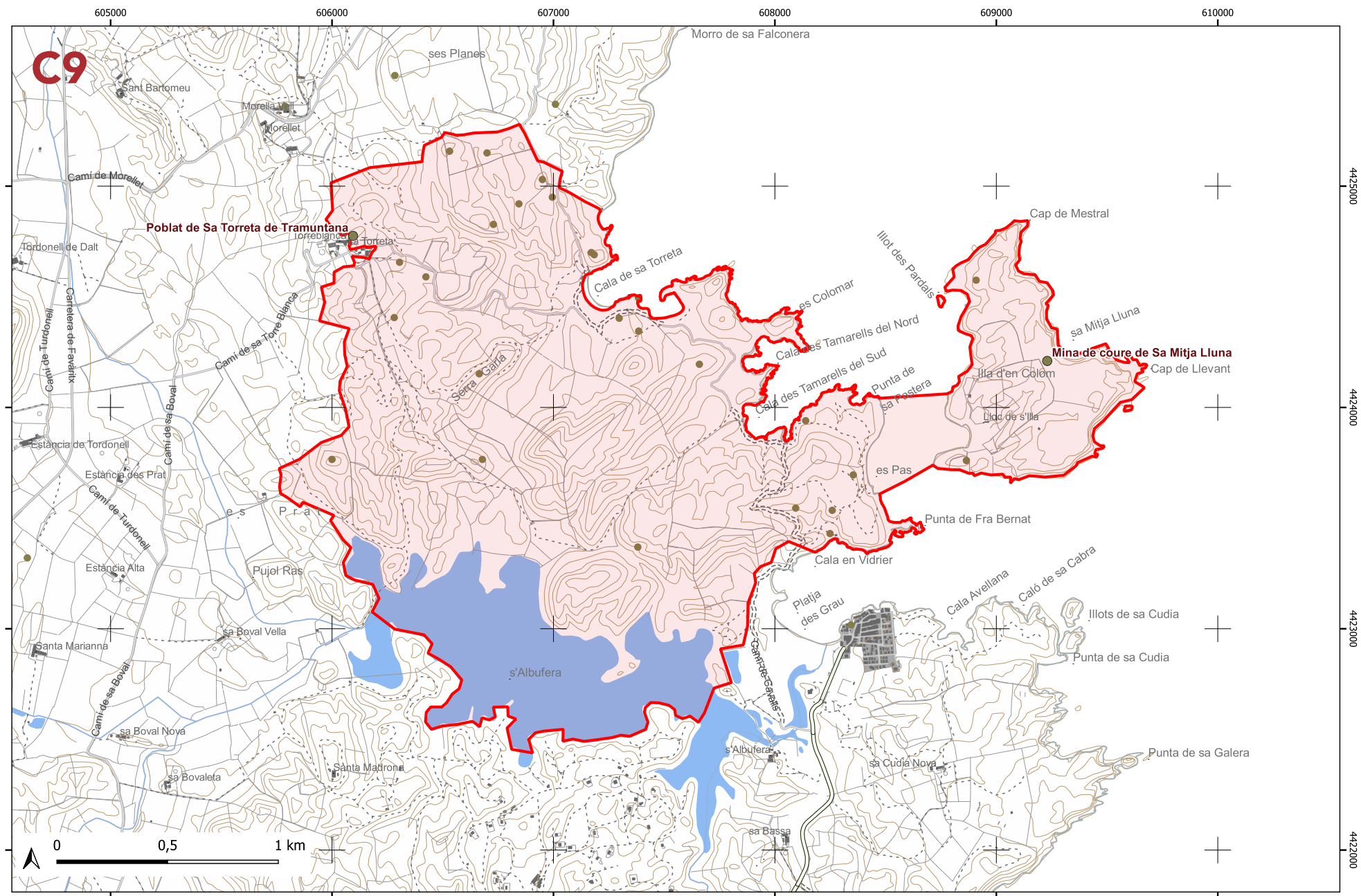

Mapa 1.11 - C6 Àrea sud-est - Alaior

- ▬ Límit del component
- Jaciments arqueològics
- ▬ Paret seca
- Edificacions

Mapa 1.12 - C7 Àrea sud-est - Maó

Mapa 1.14 - C9 Àrea nord-oest de tramuntana

4.

Principis bàsics i objectius del Pla de gestió

L'objectiu principal del Pla de gestió és establir els mecanismes necessaris per garantir el manteniment i la preservació del valor universal excepcional i de les condicions d'autenticitat i integritat del bé i del seu estat de conservació, així com reforçar el vincle del patrimoni amb la comunitat local.

Aquest ambiciós objectiu es tradueix en objectius més específics:

- Instaurar les mesures i els procediments necessaris per garantir la protecció, la conservació i el manteniment sostingut dels jaciments arqueològics de la candidatura i dels seus paisatges associats.
- Assegurar la gestió integrada dels diferents jaciments arqueològics de la candidatura i dels seus entorns paisatgístics d'acord amb una coordinació efectiva entre els diferents gestors i seguint les recomanacions internacionals.
- Establir els mecanismes organitzatius i de gestió necessaris per permetre l'increment de l'eficàcia i l'eficiència en la gestió del patrimoni vinculat amb Menorca Talaiòtica.

- Formular iniciatives per consolidar la recerca i, per tant, millorar el coneixement sobre la prehistòria a Menorca, així com proposar línies de transferència del coneixement.
- Proposar els instruments adequats per augmentar el coneixement, l'ús i l'impacte públic i social del patrimoni de la prehistòria de Menorca.
- Concretar mesures per convertir Menorca en una destinació turística cultural, sostenible i de qualitat, vinculada amb el patrimoni arqueològic.

Per a l'elaboració del Pla de gestió s'ha disposat d'un ampli equip tècnic, la feina del qual s'ha complementat amb la participació dels agents socials. No obstant això, la crisi sanitària que hem sofert durant el desenvolupament del treball ha impedit que es poguessin realitzar totes les reunions programades amb les persones interessades. Davant d'aquesta situació, s'ha optat per fer reunions més delimitades, incloent-ne d'altres de dirigides a usuaris en museus i jaciments.

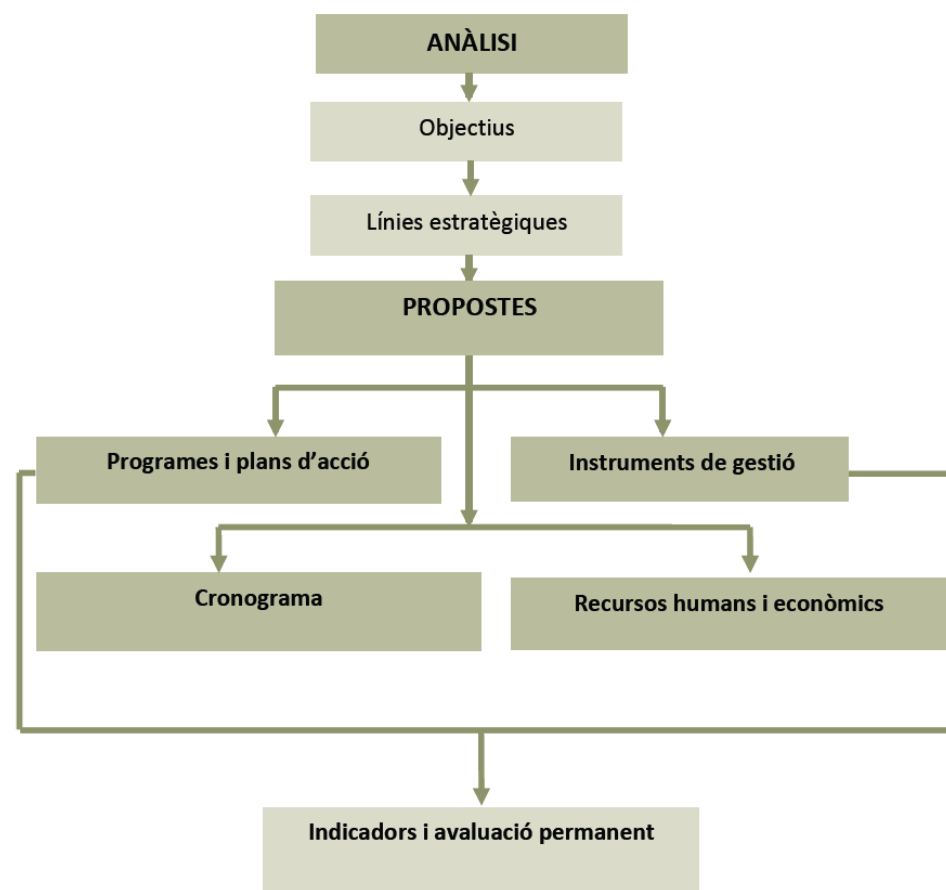

Figura 2. Diagrama del procediment metodològic utilitzat en l'elaboració del Pla de gestió.

Secció A **DIAGNOSI**

5. Diagnòstic de la gestió

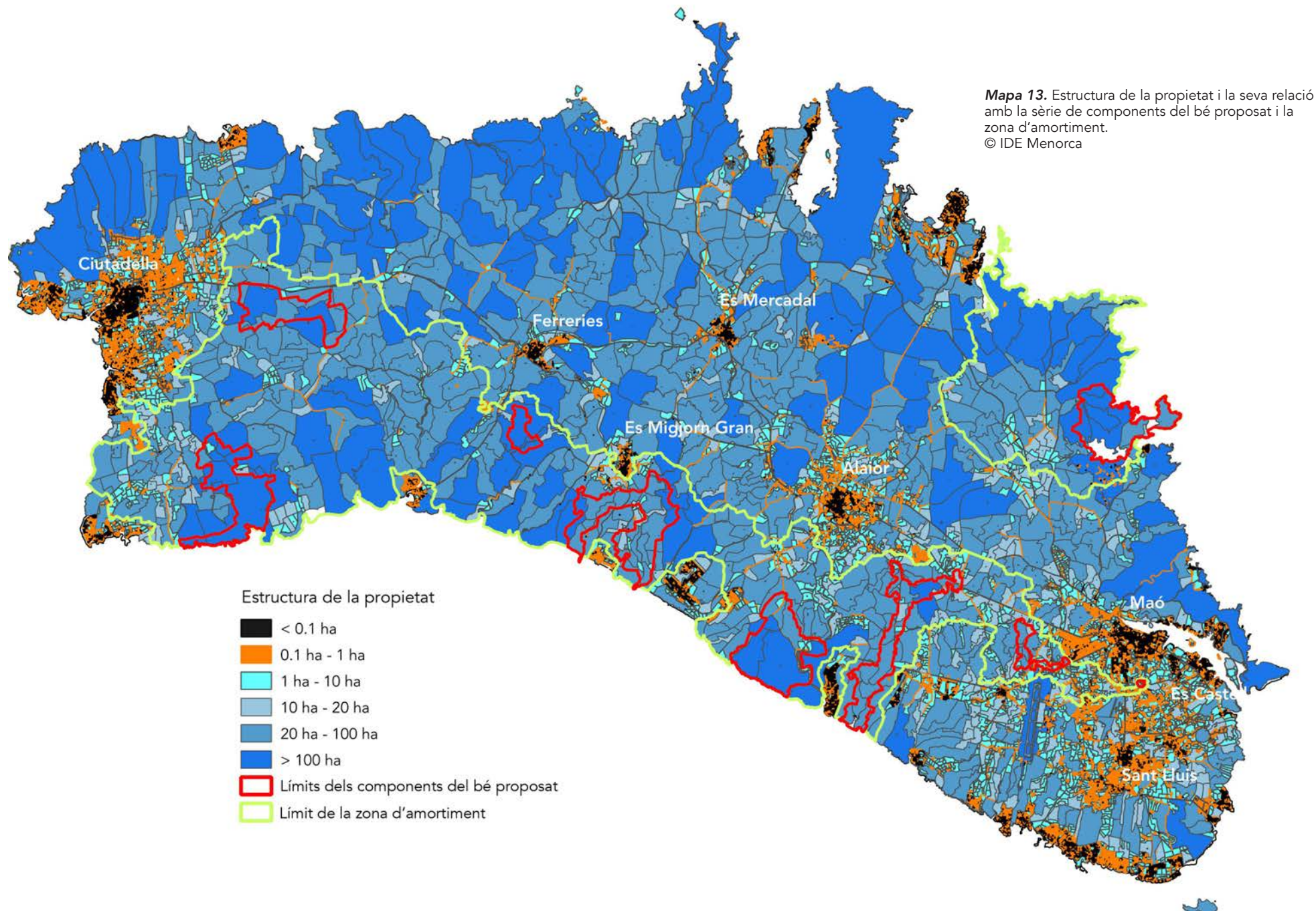
5.1. Estructura de la propietat

Els jaciments i llocs que constitueixen atributs del bé proposat estan situats en propietats públiques i en propietats privades, encara que la majoria són de titularitat privada. Tres dels jaciments més representatius són de titularitat pública (Son Catlar, Torre d'en Galmés i Trepucó), el poblat de Torralba d'en Salort és propietat de la Fundació Illes Balears, una fundació privada d'interès públic. I, finalment, el jaciment de la Naveta des Tudons es troba en una propietat privada però llogada al Consell Insular de Menorca.

La majoria dels jaciments se situen en finques agrícoles de grans dimensions; moltes tenen una extensió compresa entre 50 i 100 ha i algunes fins i tot superen les 100 ha. Només els atributs que formen part de la zona periurbana de Maó (C7 i C8) es troben en parcel·les de dimensions més petites.

Taula 2. Quadre de síntesi de l'estructura de la propietat en els diferents components

Comp.	Síntesi de l'estructura de la propietat	Atributs/llocs
C1	Tots els llocs arqueològics són de propietat privada. La Naveta des Tudons, encara que és de propietat privada, és gestionada pel Consell Insular de Menorca a través de la Fundació Foment del Turisme de Menorca.	Naveta des Tudons
		Torrellafuda
		Torretrencada
C2	Excepte una parcel·la de 8,6 ha que alberga el poblat de Son Catlar, la resta dels atributs es troben en finques privades de més de 100 ha.	Son Catlar
C3	Tots els jaciments arqueològics d'aquest component s'inclouen en dues propietats privades de més de 100 ha.	Cova des Pas
C4	Totes les propietats són de titularitat privada amb una major diversitat de mida; majoritàriament són finques superiors a 20 ha.	Son Mercer de Baix
		Cova des Coloms
		Galliner de Madona
C5	L'atribut principal és el poblat talaiòtic de Torre d'en Galmés amb una extensió de 6,6 ha i propietat del Consell Insular de Menorca, pròxim a Ses Roques Llises i na Comerma de sa Garita, que ocupen tres propietats privades d'entre 30 i 90 ha. La resta del component està constituït majoritàriament per dues grans propietats privades, superiors a 160 ha.	Sant Agustí Vell
		Ses Roques Llises i na Comerma de sa Garita
		Torre d'en Galmés
C6	Excepte els terrenys de Torralba d'en Salort, que pertanyen a la Fundació Illes Balears (3,6 ha), la resta de les finques del component són de propietat privada i majoritàriament oscil·len entre les 23 i 100 ha. Els atributs principals del component es troben en propietats de grandària significativa, com So na Caçana o Calescoves.	Cova de Biniedrís
		Calescoves
		Rafal Rubí
		So na Caçana
		Torralba d'en Salort
C7	Tots els terrenys d'aquest component són de propietat privada. Malgrat situar-se en un entorn periurbà, l'estructura de la propietat té trets rurals, amb finques de dimensions considerables. Talatí de Dalt se situa en una propietat de 63 ha, Torelló en una de 22 ha i Cornia Nou en una de 23 ha.	Torrellissar
		Cornia Nou
		Talatí de Dalt
C8	El poblat de Trepucó, amb una extensió total d'1,8 ha, és l'únic jaciment d'aquest component i s'insereix en dues parcel·les, una de les quals és propietat de l'Ajuntament de Maó i l'altra del Consell Insular de Menorca.	Torelló
C9	La totalitat dels terrenys d'aquest component són de propietat privada; l'extensió més gran, d'unes 200 ha, es localitza en tres propietats i la resta es compon de propietats de menys grandària.	Trepucó
		Sa Torreta de Tramuntana
		Mitja Lluna (Illa d'en Colom)

5.2. Instruments de gestió

La gestió dels béns arqueològics de Menorca és responsabilitat del Consell Insular de Menorca per delegació de competències del Govern Balear.

En relació amb els instruments de gestió, el diagnòstic ha posat de manifest l'existència de diferents figures de planificació, com el Pla Insular de Gestió del Patrimoni Històric 2019-2020, que ja ha arribat a la sisena edició i que fixa els objectius concrets que s'han d'aconseguir l'any en curs. Tal com regula l'article 99 de la Llei 12/1998, de 21 de desembre, del patrimoni històric de les Illes Balears, els plans de gestió del patrimoni històric han de ser bianuals i es defineixen com "un conjunt d'actuacions i prioritats de l'acció pública destinades a ordenar i facilitar els treballs preventius, la intervenció, la conservació i la difusió".

Així mateix, el Consell Insular de Menorca ha encarregat els plans directors dels jaciments de Torre d'en Galmés i de Son Catlar, redactats l'any 2019. Tots dos documents desenvolupen un diagnòstic complet de dos dels assentaments més

importants de la Menorca Talaiòtica i fixen una planificació d'actuacions per a la millora de les seves diferents dimensions: conservació, difusió, recerca, etc.

El Pla director de Son Catlar, elaborat per l'equip del Projecte Modular, abasta la totalitat del poblat prehistòric, el dota d'una estratègia arqueològica i de conservació per als pròxims anys i defineix les intervencions apropiades per millorar el coneixement del lloc, conservar i posar en valor les estructures. El Pla també tracta l'explotació cultural a llarg termini, amb la creació d'infraestructures d'interpretació i una estreta col·laboració amb el Museu Municipal de Ciutadella. El document conté un diagnòstic de l'estat de conservació del lloc, una proposta d'actuacions de conservació i restauració, així com una proposta d'intervencions de difusió i posada en valor del jaciment arqueològic.

El Pla director del poblat talaiòtic de Torre d'en Galmés, elaborat per Kultura. Idees i estratègies per al patrimoni SL, abasta la totalitat del poblat i també els llocs de Ses Roques Llises i na Comerma de sa Garita, que considera com a diferents atributs d'una mateixa unitat de paisatge.

El Pla elabora un diagnòstic complet de tots els aspectes que concerneixen els jaciments arqueològics objecte del Pla i estableix les necessitats de millora mitjançant la formulació d'uns objectius que cal aconseguir i d'unes línies estratègiques per dibuixar, posteriorment, els plans d'acció de conservació i manteniment, ordenació i preservació del paisatge, seguretat, recerca i socialització. Finalment, aporta una calendarització dels plans d'acció juntament amb una estimació dels recursos necessaris.

Actualment, el Consell Insular de Menorca, a través dels serveis de patrimoni històric, realitza les tasques següents:

- Desenvolupament dels instruments legals de protecció.
- Control i policia del patrimoni (lluita contra l'espoli en zona terrestre i marítima, sancions...).
- Inspecció i control de les intervencions d'obres en àrees d'interès arqueològic.
- Autorització d'excavacions ocasionades per la realització de treballs a la rodalia d'àrees d'interès arqueològic.

- Convocatòria d'ajudes a l'arqueologia programada (projectes de recerca).
- Manteniment i conservació mitjançant un contracte a una empresa externa que disposa d'experts en gestió del paisatge i conservació de patrimoni arqueològic i un servei d'inspecció propi.
- Manteniment de la base de dades i del sistema d'informació sobre el patrimoni arqueològic de l'illa.

El Consell Insular de Menorca disposa de personal propi destinat a la gestió del patrimoni arqueològic, que forma part del Departament de Cultura, Educació, Joventut i Esports de la Fundació de Foment del Turisme de Menorca (FFTM), una entitat sense ànim de lucre constituïda per iniciativa pròpia que actualment gestiona diferents monuments, entre els hi ha la Naveta des Tudons (component C1) i el poblat talaiòtic de Torre d'en Galmés (component C5).

A més, el Consell Insular de Menorca gestiona certes contractacions externes vinculades amb el manteniment i la neteja

dels jaciments arqueològics, especialment els que formen part de la candidatura, així com la gestió de la web i de les xarxes socials associades a Menorca Talaiòtica. D'altra banda, la FFTM té un pressupost per a neteges especialitzades en els dos jaciments que gestiona.

Taula 3. Personal i recursos gestionats pel CIME i la FFTM destinats a Menorca Talaiòtica. Font: CIME.

PERSONAL FUNCIONARI O AMB CONTRACTE LABORAL				
	Categoria	Dedicació % jornada laboral	100% dedicació	Cost anual
Cultura i patrimoni - CIME	Tècnic de Menorca Talaiòtica (A1)	100%	38.000 €	38.000 €
Cultura i patrimoni - CIME	Direcció Insular (càrrec de confiança)	5%	30.833 €	1.542 €
Cultura i patrimoni - CIME	1 tècnic cap de servei de protecció del patrimoni, A1	50%	39.090 €	19.545 €
Cultura i patrimoni - CIME	1 tècnic inspector de patrimoni, A1	50%	33.868 €	16.934 €
Cultura i patrimoni - CIME	Tècnica de gestió (A2)	10%	29.877 €	2.988 €
Cultura i patrimoni - CIME	Administratiu (C1)	5%	26.805 €	1.340 €
Cultura i patrimoni - CIME	Secretari del consell (C2)	5%	23.664 €	1.183 €
Cultura i patrimoni - CIME	Auxiliar administratiu (C2)	20%	22.967 €	4.593 €
Cultura i patrimoni - CIME	1 vigilant de patrimoni	50%	28.851 €	14.426 €

PERSONAL FUNCIONARI O AMB CONTRACTE LABORAL				
	Categoria	Dedicació % jornada laboral	100% dedicació	Cost anual
Cultura i patrimoni - CIME	1 vigilant de patrimoni	35%	25.658 €	8.980 €
FFTM	2 informadors Naveta des Tudons i Torre d'en Galmés (de març a novembre)	100%	42.730 €	42.730 €
FFTM	2 informadors Naveta des Tudons i Torre d'en Galmés (de maig a octubre)	100%	28.800 €	28.800 €
FFTM	1 informador CI Torre d'en Galmés	100%	21.365 €	21.365 €
FFTM	3 informadors /corretorns (2 dies a la setmana de maig a octubre)	100%	19.767 €	19.767 €
FFTM	1 persona de manteniment	25%	40.513 €	10.128 €
FFTM	1 tècnica arqueòloga	42%	43.207 €	18.147 €
	Subtotal			250.468 €
CONTRACTES DE SERVEIS				
Cultura i patrimoni - CIME	Contracte de gestió de web i xarxes socials			5.475 €
Cultura i patrimoni - CIME	Contracte de manteniment			80.992 €
FFTM	Neteja (inclou les neteges especialitzades) i manteniment especialitzat (Naveta des Tudons i Torre d'en Galmés)			9.355 €
	Subtotal			95.822 €
	TOTAL			346.290 €

En la Figura 3 es recull el personal i el percentatge de la seva dedicació en relació amb la seva jornada laboral, així com el cost. També s'expressen els imports dedicats a contractes externs i serveis.

D'altra banda, el pressupost de l'exercici de 2020 mostra la distribució de les despeses (Figura 4), que s'incrementa en relació amb els pressupostos consolidats dels anys anteriors (Figura 5).

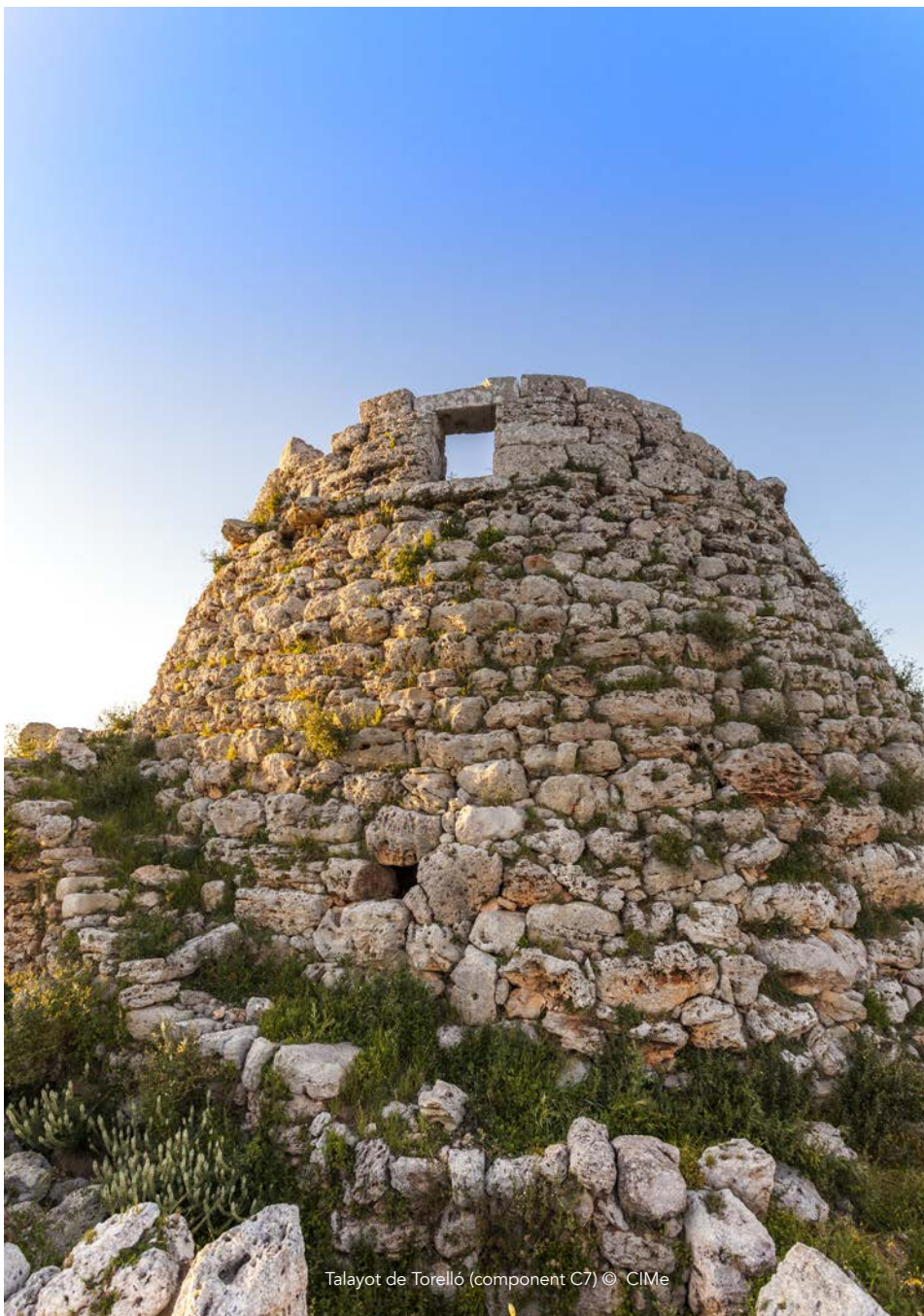
Taula 5. Quadre resum de les despeses del Consell Insular de Menorca en patrimoni arqueològic d'època talaiòtica.
Font: CIME.

Any	Despeses CIME
2012	24.310,64 €
2013	42.650,62 €
2014	174.324,18 €
2015	143.921,82 €
2016	304.920,43 €
2017	312.799,04 €
2018	491.832,76 €
2019	604.026,72 €

Taula 4. Quadre resum de les despeses pressupostàries de l'any 2020 associades al Servei del Patrimoni Històric.

Presupuesto de gastos ejercicio 2020	Subtotales	Totales
Arrendaments de terrenys i béns naturals		2.200,00 €
Assegurances i despeses jurídiques		11.000,00 €
Catalogació de fons, estudis i treballs tècnics		28.000,00 €
Excavacions arqueològiques		20.000,00 €
Difusió i campanyes de divulgació		13.000,00 €
Neteja i senyalització de monuments		160.000,00 €
Inversions		120.000,00 €
Inversions V Pla de gestió del patrimoni històric	105.000,00 €	
Restauració del Galliner de Madona	15.000,00 €	
Menorca Talaiòtica candidata patrimoni mundial		360.000,00 €
Congressos i trobades científiques		60.000,00 €
Menorca Talaiòtica app		43.000,00 €
Concurs joieria talaiòtica		3.000,00 €
Capítol 4		227.905,40 €
Amics del Museu de Menorca - Beca Talaiòtica	17.905,40 €	
Associació Amics de Torralba - Festival Torralba	10.000,00 €	
Ajudes intervenció i investigació	200.000,00 €	
Diversos		20.900,00 €
Total		1.069.005,40 €

Dades extretes de "2020. Pressupost general del Consell Insular de Menorca", vol. I, p. 77.

Institucions implicades

Servei de Patrimoni Històric del Consell Insular de Menorca

Pl. de la Biosfera, 5, 07703, Maó, Illes Balears

Tel.: 971368390

Fundació Foment del Turisme de Menorca

Camí des Castell, 28, 07702 Maó, Illes Balears

Tel.: 971 36 86 78

Museu de Menorca

Pla des Monestir, 9 - 07701 Maó, Illes Balears

Tel.: 971 35 09 55

Museu Municipal de Ciutadella – Can Saura

Carrer del Santíssim, 2, 07760 Ciutadella de Menorca, Illes Balears

Tel.: 971 38 02 97

Institut Menorquí d'Estudis

Camí des Castell, 28, 07702 Maó, Illes Balears

Tel.: 971 35 15 00

Agència Menorca Reserva de Biosfera

Pl. de la Biosfera, 5, 07703 Maó, Illes Balears

Tel.: 971 35 62 51

6.

Diagnòstic dels instruments de protecció

La totalitat del territori inclòs en els components del bé proposat i les zones d'amortiment definides estan protegides amb les figures de protecció territorial, paisatgística i ambiental adequades per garantir el manteniment del valor universal excepcional. A més, els elements arqueològics i etnològics disposen d'un sistema de protecció cultural que en garanteix la conservació.

El Consell Insular de Menorca (CIME) és la institució que exerceix la tutela efectiva i de protecció d'aquests monuments, així com la protecció dels béns mobles de la cultura talaiòtica que estan sota la responsabilitat de les institucions designades pel mateix organisme. El CIME és el gestor directe del bé proposat.

Els jaciments inclosos en la nominació estan protegits per figures jurídiques regulades en les dues lleis de referència per al tema: la Llei 16/1985 de patrimoni històric espanyol i la Llei 12/1998 del patrimoni històric de les Illes Balears.

Tots els béns nominats estan declarats com a béns d'interès cultural (BIC), excepte dos que es troben en procés

d'inscripció. A més, entre els 1.102 vestigis prehistòrics de tota mena catalogats en la zona d'amortiment, 466 es corresponen amb llocs arqueològics protegits com a BIC.

A partir de l'any 2001, des del Consell Insular de Menorca se sistematitza el Catàleg de Béns del Patrimoni Històric de Menorca, que, mitjançant un sistema informatitzat, s'ha convertit en un instrument de gestió i suport per a la protecció d'aquest patrimoni. També tots els ajuntaments de l'illa disposen de catàlegs de protecció del patrimoni històric que inclouen béns de diferents tipus, arquitectònic, etnològic, paleontològic i arqueològic, i de la normativa de protecció de cada municipi.

Menorca Talaiòtica disposa, a més, de diverses mesures de protecció del paisatge i del territori. Les figures de protecció de la naturalesa (parc natural, àrees naturals d'especial interès –ANEI– i Xarxa Natura 2000) cobreixen 2.258,75 hectàrees de les 3.497 hectàrees que abasten els components del bé proposat.

Tot l'espai del component C9 forma part del parc natural de s'Albufera des Grau,

creat pel Decret 50/1995 i que, a més, constitueix la part més important de la Zona Nucli de la Reserva de la Biosfera.

El parc natural de s'Albufera des Grau també disposa d'un instrument específic d'ordenació per a la protecció i la gestió dels valors ecològics, culturals i paisatgístics, el denominat Pla d'Ordenació dels Recursos Naturals (PORN), aprovat pel Govern de les Illes Balears el 2003.

Les àrees naturals d'especial interès (ANEI) són figures de protecció ambiental per garantir la permanència i la gestió dels valors ecològics i paisatgístics en determinades zones. Més de 1.759 hectàrees dins dels límits dels components C2, C3, C4, C5 i C6 estan protegides per aquesta figura.

Un dels instruments de protecció més eficaços i dinàmics és el Pla Territorial Insular de Menorca (PTIME), aprovat el 2003 i revisat el 2020. Tots els terrenys inclosos dins dels límits dels components de bé proposat corresponen a àrees territorials d'especial protecció, delimitades i establertes pel PTIME per la seva idoneïtat, actual o potencial, per

l'explotació agrícola, forestal o ramadera o per la riquesa paisatgística, cultural i ecològica que hi concorren. Això suposa la prohibició absoluta de noves edificacions residencials, turístiques, industrials, logístiques i d'equipaments i serveis de naturalesa urbana i estableix, també, limitacions i criteris per a les ampliacions i les millores de les construccions destinades a l'activitat agrària i, si escau, a turisme rural.

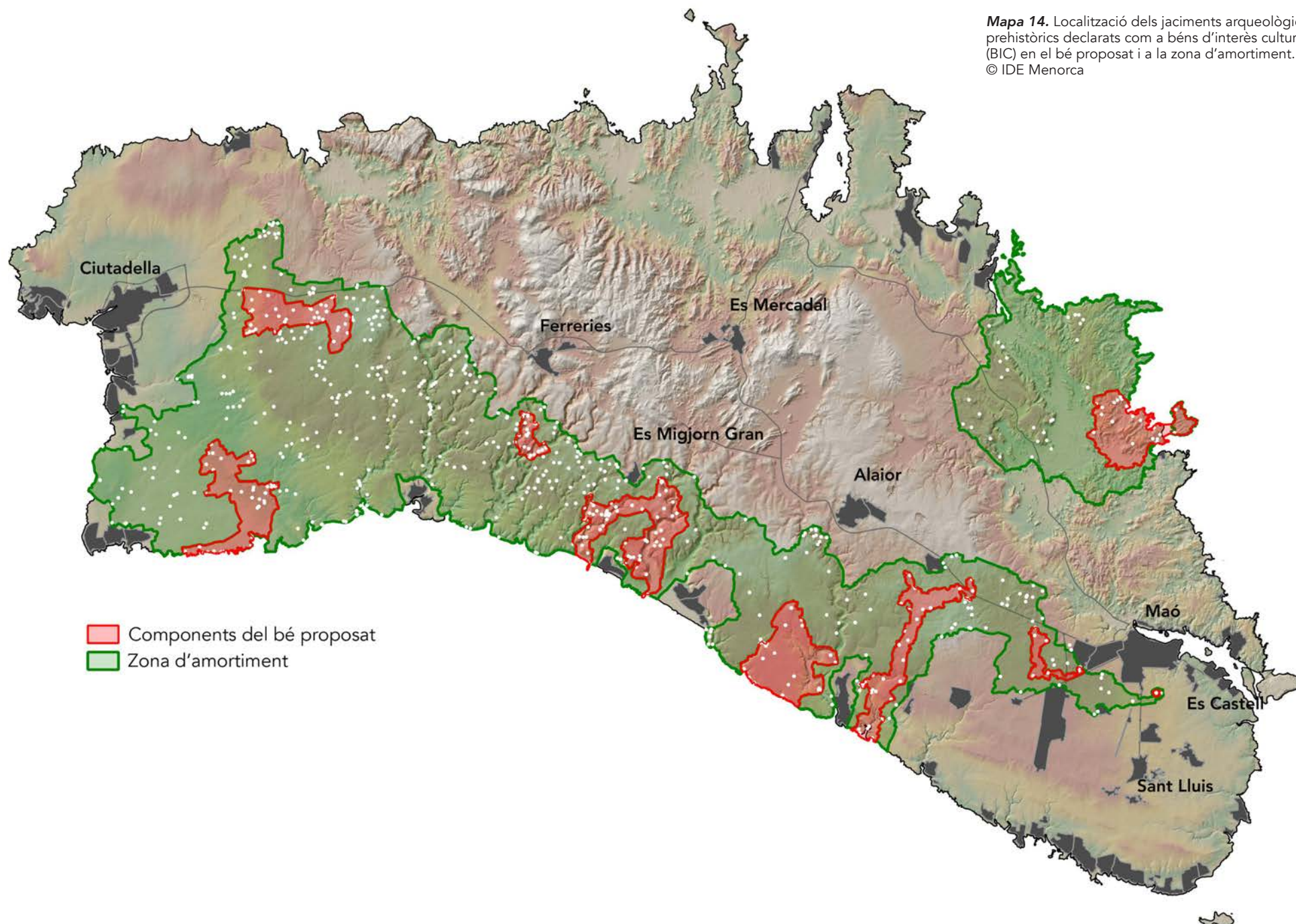
Finalment, el que resulta especialment significatiu és que la revisió del PTIME de 2020 (en aprovació inicial) estableix la condició d'àrea d'interès paisatgístic per a tots els sòls dels components del bé proposat, amb la finalitat de garantir-ne la integritat visual i funcional del paisatge agroarqueològic.

Taula 6. Quadre de síntesi dels instruments de protecció que afecten el bé proposat.

Instruments de protecció	Legislació i descripció	Afectació
Patrimoni cultural		
Bé d'interès cultural (BIC)	Llei 16/1985 de patrimoni històric espanyol.	Afecta els principals atributs i llocs nominats, així com 231 jaciments que s'inclouen en el bé proposat.
	Llei 12/1998 de patrimoni històric de les Illes Balears.	
Catàlegs del patrimoni històric dels municipis	Són exigits en la Llei 12/1998 de patrimoni històric de les Illes Balears, com a instrument de planejament.	Caldria actualitzar els catàlegs de Ciutadella, Es Castell i Es Mercadal.
Cartes arqueològiques	Aprovades amb la revisió del PGOU.	Alaior, Maó, Sant Lluís i Es Migjorn Gran
Museus	Llei 4/2003, de 26 de març, de museus de les Illes Balears.	Museu de Menorca i Museu Municipal de Ciutadella
Territorial i paisatgística		
Parc natural	Decret 50/1995 del Govern espanyol. "S'Albufera des Grau, illa d'en Colom i cap de Favàritx"	Afecta el 65% de la superfície total dels components de Menorca Talaiòtica: 2.258,75 ha de les 3.497 ha totals.
	Decret 51/2003 del Govern de les Illes Balears.	
	Ampliació, i passa a denominar-se "parc natural de s'Albufera des Grau" i es declaren les reserves naturals de les illes de Porros, s'Estany, la bassa de Morella, es Prat i l'illa d'en Colom.	
	Llei 42/2007 de patrimoni natural i biodiversitat del Govern espanyol.	
	Llei de 5/2005 per a la conservació dels espais de rellevància ambiental de Govern de les Illes Balears.	
	Pla d'Ordenació dels Recursos Naturals (PORN), aprovat pel Govern dels Illes Balears el 2003. Instrument específic d'ordenació per a la protecció i la gestió dels valors ecològics, culturals i paisatgístics.	
Àrees naturals d'especial interès (ANEI)	Llei 1/1991, de 30 de gener del Govern espanyol.	Afecta 1.759 ha dins dels límits dels components C2, C3, C4, C5 i C6. 21.174 ha són dins d'àrees d'alt nivell de protecció.

Instruments de protecció	Legislació i descripció	Afectació
Xarxa Natura 2000	Directiva 92/43/CEE del Consell, del 21 de maig de 1992.	Protegeix el 65%. No és exclouent de les figures de parc natural i ANEI, sinó que les integra.
	Reial Decret 1997/1995, del 7 de desembre del Govern espanyol.	
Pla Territorial Insular de Menorca (PTIME)	Aprovat el 2003; revisat el 2020 en el marc de la Llei 12/2000, de 21 de desembre, d'ordenació territorial de les Illes Balears i desenvolupat d'acord amb les directrius d'ordenació territorial del conjunt de l'arxipèlag (DOT), aprovades per Llei 6/1999, de 3 d'abril, modificada parcialment per Llei 9/1999, de 6 d'octubre. Instrument de planificació territorial de l'illa, que protegeix i regula els usos de sòl.	Afecta tota l'illa. Interessen especialment la delimitació i l'ordenació de la pràcticament totalitat de terrenys inclosos en els components que corresponen a "àrees territorials d'especial protecció".
Protecció de la qualitat del cel nocturn	Llei 3/2005, del 20 d'abril, de protecció del medi nocturn de les Illes Balears. Regula els sistemes de la il·luminació exterior i la prevenció de la contaminació lumínica.	Afecta tot l'àmbit del bé
Reserva de la biosfera de Menorca	Declaració del 8 d'octubre de 1993 pel Consell Internacional de Coordinació del Programa MaB de la UNESCO. Regulada per la Llei 42/2007, de 13 de desembre, del patrimoni natural i de la biodiversitat.	Afecta la totalitat de l'illa i un extens entorn marí.

Mapa 14. Localització dels jaciments arqueològics prehistòrics declarats com a béns d'interès cultural (BIC) en el bé proposat i a la zona d'amortiment.
© IDE Menorca

Taula 7. Quadre amb les diferents referències de les proteccions patrimonials dels principals llocs i monuments considerats atributs del bé proposat.

Comp.	Principals llocs i monuments / Atributs	Protecció cultural
C1	Naveta des Tudons	Núm. BIC del Consell Insular de Menorca: 000688 Núm. BIC del Govern de les Illes Balears: 7015-2-2-51-2882 Núm. BIC del Ministeri de Cultura: R-I-51-000344200001 Núm. Decret 2563/1966, de 10 de setembre: 1802 Declarat monument historicoartístic pel Decret de 3 de juny de 1931
C1	Torrellafuda	Núm. BIC del Consell Insular de Menorca: 000618 Núm. BIC del Govern de les Illes Balears: 7015-2-2-55-2940 Núm. BIC del Ministeri de Cultura: A-R-I-55-0000822 Núm. Decret 2563/1966, de 10 de setembre: 1772
C1	Torretrencada	Núm. BIC del Consell Insular de Menorca: 000675 Núm. BIC del Govern de les Illes Balears: 7015-2-2-55-2909 Núm. BIC del Ministeri de Cultura: R-I-55-0000747 Núm. Decret 2563/1966, de 10 de setembre: 1788
C2	Son Catlar	Núm. Registre: CIM:07015-55-000395-SOC01 Núm. Registre Govern de les Illes Balears: 7015-2-2-55-2939 Núm. Registre Ministeri de Cultura: A-R-I-55-0000820 Núm. Decret 2563/1966, de 10 de setembre: 1706
C3	Cova des Pas	Inscripció BIC en tràmit.
C3	Son Mercer de Baix	Núm. BIC del Consell Insular de Menorca: 000805 Núm. BIC del Govern de les Illes Balears: 7023-2-2-51-000027-0 Núm. BIC del Ministeri de Cultura: R-I-51-0003487-00000 Núm. Decret 2563/1966, de 10 de setembre: 1841-1842 Declarat monument historicoartístic pel Decret de 3 de juny de 1931

Comp.	Principals llocs i monuments / Atributs	Protecció cultural
C4	Cova des Coloms	Núm. Registre CIM:07902-55-001113-BGV04 Núm. Registre Govern de les Illes Balears: 7037-2-2-51-002048-0 Núm. Registre Ministeri de Cultura: R-I-51-0003660-00000 Núm. Decret 2563/1966, de 10 de setembre: 2010
C4	Galliner de Madona	Núm. BIC del Consell Insular de Menorca: 001102 Núm. BIC del Govern de les Illes Balears: 7037-2-2-51-002040-0 Núm. BIC del Ministeri de Cultura: R-I-51-0003652-00000 Núm. Decret 2563/1966, de 10 de setembre: 2002
C4	Sant Agustí Vell	Núm. BIC del Consell Insular de Menorca: 001.151 Núm. BIC del Govern de les Illes Balears: 07902-2-2-55-2862 Núm. BIC del Ministeri de Cultura: R-I-55-0.000.698 Núm. Decret 2563/1966, de 10 de setembre: 2.042 Declarat monument historicoartístic pel Decret de 3 de juny de 1931
C5	Ses Roques Llises y Na Comerma de sa Garita	Núm.º BIC del Ministeri de Cultura: R-I-51-0003571 Núm. BIC del Govern de les Illes Balears: 7002-2-2-55-2849 Núm. BIC del Consell Insular de Menorca: 07002-51-00152-TGA-02 Núm. Decret 2563/1966, de 10 de setembre: 1606

Comp.	Principals llocs i monuments / Atributs	Protecció cultural
C5	Torre d'en Galmés	Núm. BIC del Consell Insular de Menorca: 000151 Núm. BIC del Govern de les Illes Balears: 7002-2-2-55-002847-0 Núm. BIC del Ministeri de Cultura: RI - 55-0000686 - 00000 Núm. Decret 1604/1966, de 10 de setembre Declarat monument Historicoartístic pel Decret de 3 de juny de 1931
C6	Cova de Biniedrís	Núm. Registre CIM:07002-51-000083-BIB03 Núm. Registre Govern de les Illes Balears: 7002-2-2-51-001528-0 Núm. Registre Ministeri de Cultura: R-I-51-0003129-00000
C6	Calescoves	Necròpolis: Núm. BIC del Consell Insular de Menorca: 000002 Núm. BIC del Govern de les Illes Balears: 7002-2-2-51-000019-0 Núm. BIC del Ministeri de Cultura: RI-51-0003150-00000 Núm. Decret 2563/1966, de 10 de setembre: 1520 Establiment coster: Núm. BIC del Consell Insular de Menorca: 000027 Núm. BIC del Govern de les Illes Balears: 7002-2-2-51-001549-0 Núm. BIC del Ministeri de Cultura: RI-51-0003151-00000 Núm. Decret 2563/1966, de 10 de setembre: 1521 Declarat monument historicoartístic pel Decret de 3 juny 1931
C6	Navetas de Rafal Rubí	Núm. BIC del Consell Insular de Menorca: 07002-51-000062-RRU-01 Núm. BIC del Govern de les Illes Balears: 7002-2-55-0-3063 Núm. BIC del Ministeri de Cultura: R-I-51-0003197 Núm. Decret 2563/1966, de 10 de setembre: 1565 Declarat monument historicoartístic pel Decret de 3 de juny de 1931

Comp.	Principals llocs i monuments / Atributs	Protecció cultural
C6	So na Caçana	Núm. BIC del Consell Insular de Menorca: 000132 Núm. BIC del Govern de les Illes Balears: 7002-2-2-51-001605-0 Núm. BIC del Ministeri de Cultura: R-I-51-0003208-00000 Núm. Decret 0 2563/1966, de 10 de setembre: 1577
C6	Torralba d'en Salort	Núm. BIC del Consell Insular de Menorca: 000157 Núm. BIC del Govern de les Illes Balears: 7002-2-2-51-001624-0 Núm. BIC del Ministeri de Cultura: R-I-51-0003227-00000 Núm. Decret 2563/1966, de 10 de setembre: 1597 (poblat) i 1599 (pou de na Patarrà)
C6	Torrellisar	Núm. BIC del Consell Insular de Menorca: 000154 Núm. BIC del Govern de les Illes Balears: 7002-2-2-51-001633-0 Núm. BIC del Ministeri de Cultura: R-I-51-0003239-00000 Núm. Decret 2563/1966, de 10 de setembre: 1608
C7	Cornia Nou	Núm. BIC del Consell Insular de Menorca: 000883 Núm. BIC del Govern de les Illes Balears: 7032-2-2-55-2956 Núm. BIC del Ministeri de Cultura: R-I-55-0000847 Núm. Decret 2563/1966, de 10 de setembre: 1901
C7	Talatí de Dalt	Núm. BIC del Consell Insular de Menorca: 000932 Núm. BIC del Govern de les Illes Balears: 7023-2-2-2-55-2848 Núm. BIC del Ministeri de Cultura: RI - 55-0000687 Núm. Decret 2563/1966, de 10 de setembre: 1938 Declarat monument historicoartístic pel Decret de 3 de juny de 1931

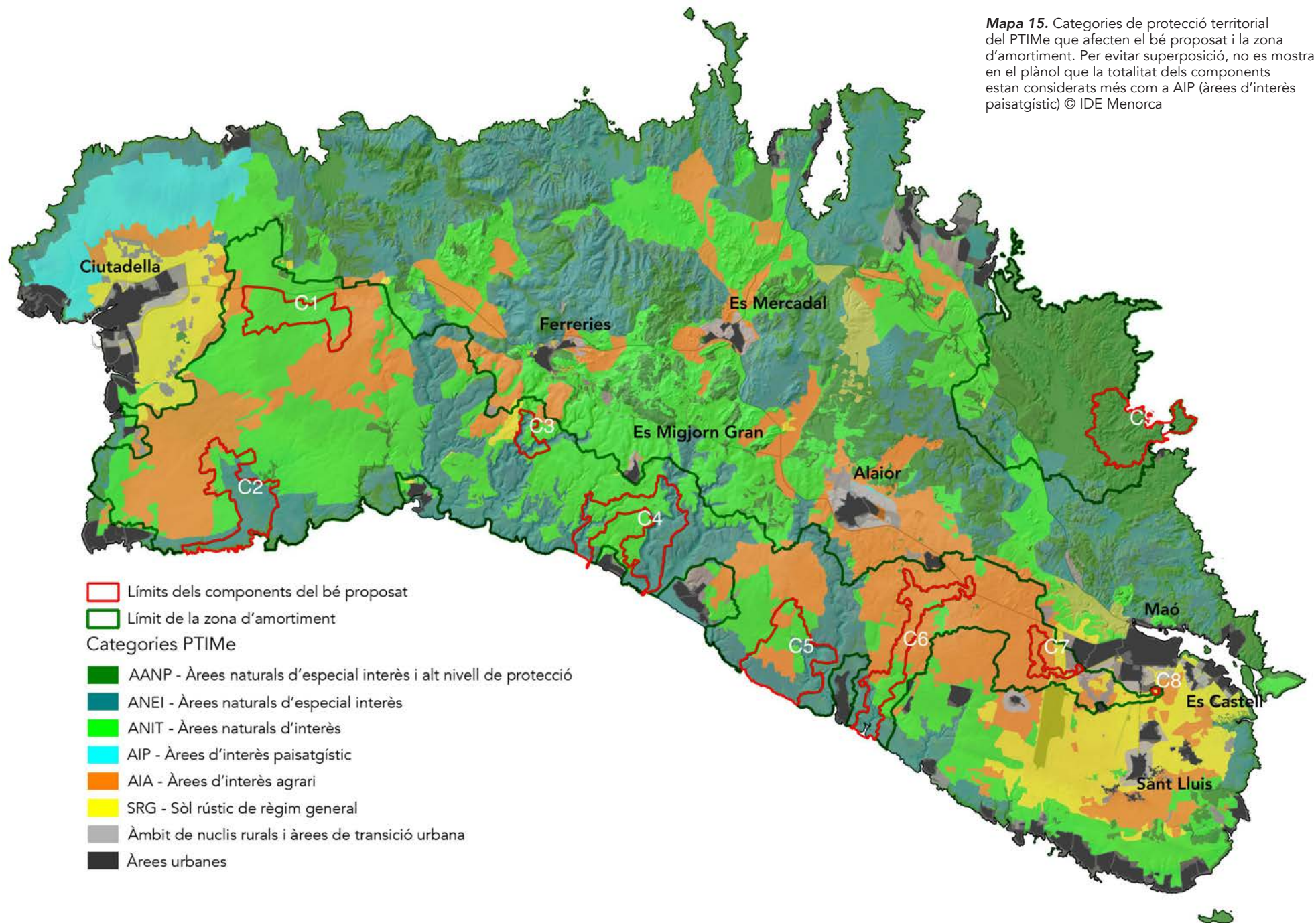
Els atributs Mitja Lluna (Illa d'en Colom) i la Cova des Pas estan en tràmit d'inscriure's com a Béns d'Interès Cultural (BIC).

Comp.	Principals llocs i monuments / Atributs	Protecció cultural
C7	Torelló	Núm. BIC del Consell Insular de Menorca: 000.933 Núm. BIC del Govern de les Illes Balears: 7032-2-51-000023-0 Núm. BIC del Ministeri de Cultura: RI - 51-0003590 - 00000 Núm. Decret 2563/1966, de 10 de setembre: 1940 a 1944 Declarat monument historicoartístic pel Decret de 10 de juny de 1931
C8	Trepucó	Núm. BIC del Consell Insular de Menorca: 000940 Núm. BIC del Govern de les Illes Balears: 7032-2-2-55-2957 Núm. BIC del Ministeri de Cultura: R-I-55-0000848 Núm. Decret 2563/1966, de 10 de setembre: 1948-1951 Declarat monument historicoartístic pel Decret de 10 de juny de 1931
C9	Sa Torreta de Tramuntana	Núm. BIC del Consell Insular de Menorca: 000938 Núm. BIC del Govern de les Illes Balears: 7032-2-2-51-001981-0 Núm. BIC del Ministeri de Cultura: R-I-51-0003592-00000 Núm. Decret 2563/1966, de 10 de setembre: 1946
C9	Mitja Lluna (Illa d'en Colom)	Inscripció BIC en tràmit.

D'altra banda, cal considerar les convencions, els acords i els instruments normatius orientats a la protecció del patrimoni cultural que, adoptats per la UNESCO o el Consell d'Europa, han estat ratificats o acceptats per Espanya (Taula 8).

Taula 8. Convenis acceptats o ratificats per Espanya

Convenis	Data	Estatut
Convenció cultural Europa, Consell d'Europa, París, 19 de desembre de 1954.	1957	Ratificació
Convenció per a la protecció dels béns culturals en cas de conflicte armat, UNESCO, la Haia, 1954.	14/05/1954	Ratificació
Convenció per a la protecció dels béns culturals en cas de conflicte armat i reglament per a l'aplicació de la Convenció, UNESCO, la Haia, 14 de maig de 1954.	07/07/1960	Ratificació
Convenció per a la protecció del patrimoni mundial cultural i natural, UNESCO, París, 16 de novembre de 1972.	04/05/1982	Acceptació
Conveni relatiu a la salvaguarda del patrimoni arquitectònic d'Europa, Consell d'Europa, Granada, 3 d'octubre de 1985.	11/04/1989	Ratificació
Convenció sobre les mesures que han d'adoptar-se per prohibir i impedir la importació, l'exportació i la transferència de propietat il·lícites de béns culturals, UNESCO, París, 14 de novembre de 1970.	10/01/1986	Ratificació
Conveni europeu per a la protecció del patrimoni arqueològic, Consell d'Europa, La Valletta, 16 de gener de 1992.	01/03/2011	Ratificació
Protocol de la Convenció per a la protecció dels béns culturals en cas de conflicte armat, UNESCO, la Haia, 14 de maig de 1954.	26/06/1992	Adhesió
Conveni europeu del paisatge, Consell d'Europa, Florència, 20 d'octubre de 2000.	06/11/2007	Ratificació
Segon protocol de la Convenció de la Haia de 1954 per a la protecció dels béns culturals en cas de conflicte armat, UNESCO, la Haia, 26 de març de 1999.	06/07/2001	Ratificació
Convenció sobre la protecció del patrimoni cultural subaquàtic, UNESCO, París, 2 de novembre de 2001.	06/06/2005	Ratificació
Convenció per a la salvaguarda del patrimoni cultural immaterial, UNESCO, París, 17 d'octubre de 2003.	25/10/2006	Ratificació
Convenció sobre la protecció i la promoció de la diversitat de les expressions culturals, UNESCO, París, 20 d'octubre de 2005.	18/12/2006	Ratificació

Diagnòstic de l'estat de conservació

L'estat de conservació del bé proposat es considera òptim atès que la interrelació entre els factors humans i naturals que conformen la Menorca Talaiòtica respon a patrons de poblament i usos del sòl que, més enllà d'obvis canvis tecnològics i socioeconòmics en el sistema agropecuari, s'han mantingut en un equilibri coherent amb les potencialitats del medi natural des de la prehistòria fins als nostres dies. L'excel·lent estat de conservació de tals patrons territorials, no pertorbats en la seva essència pel desenvolupament urbà i turístic recent, clarament delimitat en l'espai, permet avui la lectura i la interpretació de la territorialitat de la Menorca Talaiòtica com una permanència essencial del paisatge present.

La Menorca Talaiòtica exemplifica una tradició específica d'assentament humà que viu i utilitza de manera coherent una terra plena de contrastos: pedregosa i aspra en unes parts, fèrtil en unes altres, solcada de barrancs calcaris en la seva meitat meridional o migjorn i amb potents penya-segats a la costa, on prolifereixen coves i buits, com a les parets dels barrancs. Totes aquestes circumstàncies ambientals,

en particular els trets topogràfics, geomorfològics i edàfics, determinen en bona part les solucions constructives de l'hàbitat, simbòliques i funeràries. Les diferents comunitats prehistòriques i protohistòriques van seleccionar l'entorn natural més adequat per a cada ús i se'n van servir per construir i proveir-se; al seu torn, l'entorn ambiental condiciona la manera com es materialitza la forma de construir, poblar i organitzar l'espai habitacional, productiu i simbòlic. El territori, a poc a poc, es va carregant d'assentaments que articulen un sistema de poblament i configuren un paisatge material, visual i simbòlic summament antropitzat, en el qual la construcció de pedra i el mosaic agroforestal coexisteixen en simbiosi.

La Menorca actual ha sabut preservar aquest paisatge, que continua proporcionant matèria primera per construir i terra per conrear i que ha resistit i limitat, per compromís ciutadà i polític, la pressió urbanitzadora i turística. Tot això ha permès conservar, juntament amb la tradicional i extensíssima xarxa funcional de parets en sec, una gran densitat de jaciments.

En aquest context general, el nivell de conservació del bé és molt bo. Es tracta d'un cas excepcional en el qual les característiques del lloc (entre les quals la insularitat té també, sens dubte, un paper important) han contribuït a perpetuar aquest patrimoni mil·lenari, integrat de manera indissoluble en el paisatge i en la identitat dels seus habitants. És indubtable que els vestigis arqueològics formen part de la vida quotidiana, són presents en l'horitzó espacial i mental, apareixen entre la vegetació natural i les àrees de cultiu i es conserven sovint a prop de les cases de llocs. D'altra banda, la tradició del treball de la pedra prossegueix. Les construccions per a les eines del camp han seguit patrons no gaire diferents dels utilitzats 4.000 anys enrere; perviu la tradició de la paret en sec i l'explotació de les pedreres. També es manté viva la utilització de l'ullastre per construir les barreres de les tanques, de la mateixa manera com a la prehistòria es va emprar com a combustible, com a material constructiu i per a la fabricació d'objectes.

Totes aquestes característiques confereixen una importància excepcional al lloc —al sentit del lloc—, a una

intel·ligència territorial lligada al seu valor universal. Per tant, la valoració de l'estat de conservació es duu a terme tenint en compte que es tracta d'un bé constituït per múltiples i diversos components i atributs que conviuen amb el desenvolupament de la societat actual, a vegades fins i tot molt pròxims a les zones urbanes i unes altres gairebé inaccessibles. També es consideren l'evolució positiva i l'increment continu de la valoració i la implicació de la societat amb la Menorca Talaiòtica, que arrenca al segle XIX amb les primeres recerques científiques que demostrin el valor d'aquests vestigis. A poc a poc, la consideració patrimonial d'aquests elements quotidians i omnipresents ha anat calant en la societat que avui dia aprecia i preserva activament "el seu" patrimoni.

7.1. Estat de conservació de les construccions ciclòpies i el seu entorn

L'element comú a totes les construccions ciclòpies és el material predominantment utilitzat en la seva construcció, una pedra de naturalesa carbonatada característica de l'illa, que presenta diversos tipus de litologies pertanyents al miocè. Aquesta pedra mineralògicament està constituïda per calcita, litològicament és una calcària i petrogràficament correspon en la seva majoria a calcarenites. La resistència del material abasta des dels 50 als 250 MPa, la qual cosa dona una idea de la variabilitat i l'heterogeneïtat de la seva composició segons el grau de sedimentació. Per consegüent, les seves propietats fisicoquímiques poden variar sensiblement, encara que sempre s'utilitzen calcarenites miocèniques compactes, avui dia conegudes com a pedra viva.

Les diverses construccions ciclòpies construïdes amb aquest material es caracteritzen per un treball més o menys rudimentari de la pedra i la col·locació de l'aparell en sec sense necessitat

d'argamassa, de manera que els elements petris se superposen a os amb totes les particularitats que es descriuen àmpliament en el capítol 2.a.vi del present expedient de candidatura.

La solidesa i la monumentalitat dels vestigis han possibilitat que perduressin fins als nostres dies, sempre amb les modificacions derivades de l'amortització i l'adaptació a nous usos, realitzades des de la prehistòria fins a la història recent. Així va ocórrer, per exemple, amb el reaprofitament dels talaiots, que van passar a formar part de les muralles construïdes uns segles més tard, o amb les modificacions que es van produir en època romana o amb la parcel·lació de les propietats i la construcció dels predis d'època moderna i contemporània. Així i tot, el model agroramader i turístic de l'illa ha exercit, com s'ha vist, una pressió de baixa intensitat, que ha respectat els assentaments i ha mantingut viu i funcional el paisatge que els acull, amb la diversitat agroecològica, morfològica i estètica que expressen els diferents components del bé.

D'altra banda, la conservació de les petjades de les diverses transformacions

és un element important que cal tenir en compte, atès que no és possible congelar i presentar els vestigis en un moment determinat de la història. El que és realment important des del punt de vista de la conservació és que han arribat als nostres dies mostrant una evolució i una diacronia de molt llarga durada que permet la interpretació dels monuments en el paisatge en el qual estan plenament integrats.

L'abundància de monuments que formen part dels diversos components no ha impedit una correcta conservació del conjunt. La bona simbiosi entre els monuments i el paisatge i els seus elements constitutius (el relleu, el clima, la penya i els sòls, la vegetació natural i l'activitat humana) és clarament perceptible i la seva presència i la seva petjada permanent en el territori són evidents en el dia a dia dels menorquins.

El nivell de conservació d'aquestes estructures mil·lenàries és bo. Per regla general, el grau de conservació depèn majoritàriament dels sistemes constructius i de la mena de pedra utilitzada en combinació amb la localització i l'exposició als agents meteòrics o a

la colonització vegetal, més que de l'antiguitat dels vestigis i de l'acció antròpica (excepte alguna excepció, com és el cas de les coves on la intervenció antròpica ha estat més intensa). Per tant, l'acció dels factors mediambientals i naturals al llarg dels segles té un paper determinant.

En relació amb els **sistemes constructius**, els edificis massissos i monumentals, com són bona part dels talaiots, són els més ben conservats (especialment quan estan executats amb murs circulars concèntrics amb farciment de terregall); la deterioració ocasional es produeix per la pèrdua o el reaprofitament dels blocs exteriors.

En contraposició amb els talaiots, els edificis que van tenir coberta de fusta i vegetal són els que presumiblement van experimentar una alteració més accelerada i remota, causada per la ràpida pèrdua de la coberta, amb el consegüent afebliment de l'estructura dels murs. Aquest podria ser el cas de les cases circulars que disposen, a més, d'estructures de combustió i alguns paviments i elements diversos localitzats arran de terra, fàcilment alterables.

En canvi, els edificis amb cobertes de lloses i columnes polítiques, les anomenades sales hipòstiles, han suportat bé el pas del temps. La seva resistència està supeditada, principalment, al grau d'erosió i/o a fractures de les lloses i, per extensió, al de les columnes i els murs que les suporten. Les que es mantenen en millors condicions són aquelles que han aprofitat la retallada de la roca mare per consolidar-se.

Molt més sòlides són les estructures de les navetes funeràries, atès que es tracta d'edificis més monumentals i robustos, construïts amb blocs de pedra grossos que s'erigeixen també sobre la roca mare. La seva deterioració es produeix, principalment, a partir de l'alteració de les lloses de la cambra superior, és a dir, quan falla la coberta a causa de l'acció de l'aigua i/o de les arrels dels ullastres.

Altres monuments coberts amb lloses, més antics i de construcció megalítica, són els dòlmens. El que està més ben conservat del bé proposat és el de Ses Roques Llises (C5). Les lloses utilitzades en la seva construcció no tenen les dimensions dels blocs dels paraments de les navetes i, amb la pèrdua del

túmulo que els recobria, el procés de deterioració és més accentuat que en aquestes.

La tècnica de l'aproximació de filades ofereix una bona resistència, i és la fallada d'un dels blocs el que pot comprometre la solidesa del conjunt per pèrdua de l'estabilitat. És el cas de les navetes d'habitació, encara que es conserven bastant arrasades ja que estan situades en zones molt exposades als agents meteorics, a més de ser fàcilment colonitzables per la vegetació. Les més grans presenten una filada de columnes en el seu eix longitudinal, que sostenen la coberta de grans lloses, encara que d'aquest tipus només es conserva la de Son Mercer de Baix (C3), que es comporta com una sala hipòstila.

Les taules responen a la tipologia constructiva més monumental. Es mantenen en peus aquelles taules que històricament han suportat les pressions de l'enderrossall de blocs pròxims, com a Talatí de Dalt (C7), amb la pilastra derrocada recolzada en el capitell de la taula.

Les muralles són estructures que també

utilitzen blocs de grans dimensions. Les zones construïdes amb pedra més petita són les que concentren les principals alteracions produïdes per la vegetació, juntament amb l'acció antròpica de reaprofitament de pedra.

Quant a les coves i els abrics, siguin aquests naturals o artificials, experimenten filtracions d'aigües meteoriques i fractures causades per les arrels, que són els principals factors que determinen el seu estat juntament amb l'alteració antròpica. A les coves subterrànies, els problemes s'aguditzen a causa de la major acumulació d'humitat i patines biogèniques. En canvi, es conserven en bastant bon estat els sistemes d'aprovisionament d'aigua, com ara cisternes, tolles o pous, que continuen exercint aquesta funció, encara que inevitablement amb una certa erosió.

A més de la tècnica constructiva, un altre dels factors que incideix sobre la conservació és la **localització dels monuments en el relleu**. Els situats a les elevacions de la plataforma calcària miocènica són els més castigats per les forces naturals; en canvi, els que aprofiten l'escalonament del terreny i es

construeixen excavant la roca natural o els situats a les zones planes es conserven en més bon estat.

Quant a l'**acció de la vegetació natural**, és una de les amenaces més destacables per a tots els tipus d'estructures i és especialment perjudicial per a aquelles realitzades amb blocs de dimensions més petites. La vegetació ha tingut la capacitat per cobrir, envair i colonitzar els vestigis a través dels segles i, amb les seves arrels, per provocar erosions i enderrossalls. Afortunadament, el reaprofitament o ocupació dels assentaments prehistòrics al llarg de la seva història degué incloure l'acció de la vegetació i, actualment, es demostra que és controlable mitjançant un manteniment correcte i adequat i un establiment de prioritats entre els més de 1.500 llocs arqueològics que hi ha a l'illa.

La tasca de la neteja de vegetació es realitza de manera programada des de la dècada de 1990, quan es consolida el programa de conservació dels jaciments arqueològics del Consell Insular. Abans d'aquesta data, entre 1986 i 1987, es va dur a terme la campanya de neteja i senyalització de monuments al terme de

Maó.

Més complex resulta controlar els efectes dels **agents meteòrics** que afecten especialment la pedra calcarenítica utilitzada majoritàriament en la construcció dels monuments. Això és degut a l'alt grau de porositat, la baixa cristallinització i l'estratificació que caracteritzen aquesta litologia, que resulta molt permeable i altament higroscòpica. D'altra banda, presenta una baixa resistència a la compressió i la tensió admissible, la qual cosa fa que la pedra sigui vulnerable als canvis d'humitat relativa, temperatura i pressió. Es tracta, per tant, d'un material sensible als processos de meteorització.

Aquest és un factor difícil de controlar, ja que l'exposició dels monuments a la intempèrie els deixa a la mercè dels agents meteòrics. En aquest sentit, cal recordar alguns trets del clima de l'illa als quals es fa referència en el capítol 2.a.iii de l'expedient, com, per exemple, l'acció de l'aerosol marí. Aquest aerosol és transportat durant els episodis freqüents de fort vent i, des del punt de vista de la conservació, origina accions fisicoquímiques en forma de picats,

alvèols i fins i tot caveres, que sovint perforen per complet els blocs de pedra.

També es produeix erosió generada per l'escolament de l'aigua de pluja, l'acció de la qual sobre les calcarenites en dissol el carbonat càlcic (sobretot en un entorn litoral on l'aigua pot arribar carregada de CO₂).

Així mateix, és important remarcar les diferències entre l'estat de conservació de la cara externa i de la cara interna dels monuments amb coberta. Mentre que a l'exterior es distingeix un nivell de deterioració dels blocs en funció sobretot de la seva orientació i del grau en què estan exposats als vents i a la insolació, a la cara interna es percep l'acció lenta però constant de l'aigua que erosiona la pedra, particularment la dels pilars i les columnes, que porta associada la proliferació de microorganismes propis d'ambients foscos i humits.

D'altra banda, la presència de diàclasis en aquestes roques provoca, per efecte d'una tensió, fractures, esquerdes i desplaçaments, especialment perillosos en el cas dels pilars que sustenten (o que van sustentar en el passat) les cobertes.

Mitjançant el manteniment, un bon monitoratge i la consolidació de la pedra és possible contrarestar els efectes tant de l'aerosol marí com de l'erosió causada per l'aigua de pluja i contenir la desplaçació, amb l'afegit, si cal, d'estructures de suport suplementari.

Quant a l'**acció antròpica**, aquesta pot provocar una alteració ràpida i greu, per la qual cosa la tasca de vigilància és fonamental. Afortunadament, la pressió humana és baixa, encara que és important considerar i prevenir aquest risc. En alguns dels jaciments, la reutilització dels blocs dels monuments es remunta a l'època talaiòtica i s'atura a partir del moment en què els monuments són reconeguts patrimonialment.

Per esmenar els problemes de conservació generats per aquests factors, es realitzen des de fa molts anys el monitoratge i diversos tractaments. La dilatada trajectòria d'intervencions i l'extens patrimoni que cal conservar han provocat actuacions individualitzades per a cada lloc o, fins i tot, la confluència de diverses maneres d'intervenir en un mateix lloc.

El Pla de gestió ha analitzat les accions realitzades i ha recopilat el coneixement adquirit amb l'objectiu d'avançar cap a un enfocament integrat i amb una visió holística per mantenir l'estat de conservació òptim del bé.

7.2. Resum de l'estat de conservació dels components

7.2.1. Component C1

L'estat de conservació del component C1 és molt bo, amb un paisatge plenament agroromà, que manté els elements naturals i culturals que defineixen la seva identitat, així com els valors perceptius i visuals que posseeix. Es manté el parcel·lari de grans dimensions, amb mitja dotzena de llocs, el viari rústic tradicional, tanques i parets. Els monuments estan resguardats del vent i de l'aerosol marí, o bé pel seu emplaçament o bé per la vegetació arbrada de l'entorn, sense interferències visuals. Així ho evidencia la puresa perceptiva de la **Naveta des Tudons**, que integra bé les instal·lacions no permanents per a la recepció de visitants. Només unes naus ramaderes del lloc de Ses Angoixes podrien necessitar una operació d'integració paisatgística. En relació amb el monument, s'observa un adequat manteniment amb control de la vegetació i la intervenció en alguns blocs a causa de la presència de diàclasis.

Torretrencada i **Torrellafuda** són dos

assentaments que s'enclaven en suaus elevacions. A **Torretrencada**, l'embassament d'aigua afavoreix el creixement d'ullastres i filtracions que afecten l'estabilitat de les estructures de coves d'enterrament i una sala hipòstila que necessitaria una intervenció de control de la vegetació i la conservació de les estructures arquitectòniques. **Torrellafuda** presenta un bon estat de conservació, encara que amb certa expansió de l'ullastrar fins i tot dins del poblat (talaiot o recinte de taula). La muralla, protegida per un mur de paret seca, presenta algun enderrossall.

7.2.2. Component C2

El component C2 manté un excel·lent estat de conservació, en un paisatge d'alta diversitat ecològica, a la baixa i suau planícia de la part sud-oriental del migjorn, amb extensions de sòls vermells dedicats al cultiu i al pasturatge que mantenen un parcel·lari històric i el PTIME enforteix la seva preservació com a àrea d'interès paisatgístic. Gairebé tota la seva extensió forma part de la Xarxa Natura 2000 com a àrea natural d'especial interès. En una petita elevació s'emplaça **Son Catlar**, amb els seus cinc talaiots i la seva muralla ciclòpia que envolta el

recinte, sense cap interferència visual. El poblat talaiòtic conviu amb elements etnogràfics, com els clapers i una pedrera. S'observa l'avanç de l'ullastra dins del perímetre del poblat. El seu estat de conservació no és òptim, però es tracta d'un atribut immers en un procés de vigilància i millora permanent, gràcies al reconeixement de la població, que el protegeix, i de les tasques de recerca que s'estan realitzant. A més, el Pla director de Son Catlar preveu la seva posada en valor, la neteja i la restauració dels vestigis, així com el control dels ullastres.

7.2.3. Component C3

El component C3 és l'exponent del paisatge de profunds barrancs del migjorn. El patró d'assentament talaiòtic conserva els seus elements en el seu estat íntegre. Els barrancs de Trebalúger i d'Albranca es mantenen en estat primigeni i també es conserva el tapís d'alzinar a les àrees ombroses i l'ullastra en zones assolellades. El poblat de navetes de **Son Mercer de Baix**, a la part alta d'una plataforma calcària des de la qual es dominen els barrancs, s'erigeix com una fita per veure i ser vist. Les quatre navetes sofreixen l'acció del vent, la pluja i la radiació solar, encara

que han preservat les seves estructures d'arquitectura domèstica ciclòpia. Destaca la coneguda com a cova des Moro, que conserva la coberta de lloses amb una consolidació realitzada des de 2002, encara que requereix un control periòdic. Per a això, es proposa el tractament de consolidació de l'absis i d'anivellat del sòl interior de la cova des Moro, així com millores en el drenatge per evitar embassaments d'aigua. Prop del poblat es conserva la pedrera que va proporcionar el material constructiu. El descobriment recent de la **cova des Pas** ha permès conèixer els rituals d'enterrament a l'edat del bronze (segles XII i IV aC), gràcies a l'extraordinària conservació de més de 70 individus que hi ha enterrats.

7.2.4. Component C4

Aquest component és representatiu del valuós paisatge de barrancs profunds entre plataformes calcàries i penya-segats del migjorn central, amb un patró d'ocupació singular de l'espai en època talaiòtica, adaptat a les característiques ambientals de l'àmbit. Conserva un alt nivell de naturalitat sense alteració antròpica significativa. Els poblats, com els de Sant Agustí Vell, Torrenova o

Binicodrell de Baix, es recolzen en petits promontoris sobre barrancs i, des dels seus talaiots, obtenen visuals diàfanes i obertes a l'entorn. Els petits plans agrícoles a les plataformes calcàries expliquen un patró d'assentaments més reduïts i dispersos, que es manté en l'agroecosistema actual i que gaudeix d'un molt bon estat de conservació en un paisatge viu. L'assentament de **Sant Agustí Vell** apareix ben integrat en el paisatge. Les neteges de vegetació a l'entorn del poblat garanteixen una bona visibilitat del conjunt des dels seus voltants. Les estructures del poblat acusen el procés d'alteració, encara que destaca la solidesa dels talaiots i la troballa excepcional de dues bigues de fusta a la coberta del talaiot oriental. La conservació d'aquesta edificació requereix un seguiment periòdic i la restauració dels tambors de les columnes i la llinda d'entrada. La resta del jaciment (recinte de taula, cercles sense excavar, part d'una necròpolis i diverses sitges) es manté a manera de reserva arqueològica.

A la **cova des Coloms**, situada a les parets del barranc de Binigaus i utilitzada com a lloc d'enterrament, s'observen alguns despreniments, així com zones

erosionades causades pels visitants. Quant a la sala hipòstila des **Galliner de Madona**, actualment s'hi accedeix a través d'una ensulsiada a causa de les tensions estructurals i l'erosió de l'aigua meteòrica. El 2019 es va redactar el Projecte bàsic i d'execució de restauració integral de la sala hipòstila, que planteja una intervenció de consolidació i restauració general.

7.2.5. Component C5

Es tracta d'un paisatge representatiu del migjorn centreoriental, caracteritzat per una gran peça plana de calcarenites suaument inclinada cap a la mar i delimitada per barrancs relativament distants, amb llocs escassos i de gran grandària, amb parcel·les també de gran grandària entre parets ben conservades, moltes de les quals mantenen un ús agroromà. El paisatge es conserva sense cap mena d'alteració antròpica significativa. El poblat més important del component, situat en una àrea natural d'especial interès (ANEI), és **Torre d'en Galmés**, que disposa d'una àmplia conca visual cap a l'interior i cap a la mar, actualment sense cap mena d'interferència i en un excel·lent estat de conservació. En els últims anys, la

neteja de l'ullastrar del poblat ha millorat la intervisibilitat dels monuments amb el seu entorn i també ha estat positiva per a l'estabilitat de les estructures. L'aparcament i la caseta de control, adossats al jaciment, ocasionen un impacte significatiu en un entorn en general molt ben conservat. La seva reubicació i el seu redimensionament, tal com es proposa en el Pla director, millorarien l'entorn. La conservació del jaciment ha comptat amb el suport d'associacions o fundacions, que desenvolupen camps de treball, excavacions arqueològiques o neteges de vegetació.

L'edifici de **na Comerma de sa Garita** i el dolmen de **Ses Roques Llises**, assentats en un graó rocós, presenten un excel·lent estat de conservació, amb un mosaic de pasturatges i petits rodals d'ullastres. No obstant això, aquest últim és un element vulnerable que necessita una avaluació periòdica intensiva. La mata d'ullastra que colonitzava el sepulcre de Ses Roques Llises ha estat erradicada. Na Comerma de sa Garita és un monument únic en el qual no s'han realitzat intervencions arqueològiques, encara que s'hi han fet tasques de neteja de vegetació.

El Pla director, redactat el 2019 i que inclou els tres atributs, preveu mesures per al tractament de les zones afectades per escolament i percolació d'aigua, així com de les fractures que afecten l'estabilitat dels elements arquitectònics i la neteja de vegetació que posi en risc les restes arqueològiques. També proposa mesures per al manteniment, la inspecció periòdica i l'ordenació de les excavacions arqueològiques.

7.2.6. Component C6

El component C6, malgrat estar localitzat en una àrea del migjorn amb presència turísticoresidencial i d'infraestructures viàries, presenta molt bon estat de conservació i preserva les formes topogràfiques i geomorfològiques. Té 57 llocs inventariats i és un clar exponent de la construcció del paisatge a partir de molts passats diferents que se superposen.

La gran necròpolis de **Calescoves**, als penya-segats esquitxats de 100 coves naturals i artificials utilitzades com a espais funeraris, presenta un estat de conservació molt bo i manté el seu caràcter recòndit i la seva naturalitat, però el fondeig intens d'embarcacions a la

cala hauria d'estar regulat per conservar el caràcter simbòlic d'aquest espai i les evidències d'un important ancoratge i port des del segle IV aC. Per protegir les coves, l'any 2000, el Consell Insular de Menorca va tancar les més accessibles i freqüentades. El Pla proposa millores en el tipus i les característiques d'aquests tancaments. La cova des Jurats, que va ser un santuari i que conserva inscripcions romanes, actualment està protegida per una reixa i ha de ser objecte d'un estudi per adoptar mesures que en millorin la conservació, ja que a causa de les filtracions d'aigua s'ha desplomat part de la sostrada i els panells epigràfics s'han vist alterats. El Pla també proposa la protecció dels basaments de l'abric de Coberxo Blanc.

So na Caçana i el seu entorn conserven una notable puresa del mosaic agroecològic, amb una topografia buidada i lleument elevada entre dos barrancs. Es tracta d'un assentament de característiques excepcionals, de gran monumentalitat, amb dos talaiots i dos recintes de taula. Si bé el seu estat de conservació és bo, es proposa una neteja general de la vegetació, així com intervencions de consolidació

d'estructures amb la finalitat de mantenir-ne la llegibilitat i integritat.

Torralba d'en Salort és un extens poblat que manté la seva integritat i una panoràmica molt àmplia. L'assentament, molt ben conservat, està situat en una propietat rústica i, per tant, l'envolta el paisatge rural amb elements etnogràfics com parets, bouers i pous, algun paller i eres. Al poblat destaca el recinte de taula, amb una taula molt ben tallada de 5 metres d'altura i orientada segons principis astronòmics. Es proposa el control de la vegetació per no obstaculitzar les visuals entre la taula i Sírius, l'estel cap al qual està orientada. Les alteracions principals es concentren en les estructures constructives subterrànies, com la sala hipòstila i els hipogeus, afectats per les arrels de les plantes i pel seu afebliment en ser usats com a pedrera. En aquest atribut, subjecte a tasques permanents de manteniment, es podria soterrar la línia elèctrica i telefònica, i l'aparcament, immediat a l'assentament, mereixeria alguna intervenció de requalificació paisatgística.

Les dues navetes d'enterrament de **Rafal**

Rubí, situades en una conca topogràfica sobre un lleu plint rocós, destaquen sobre el paisatge pla. Les navetes es conserven correctament, encara que el seu entorn apareix fragmentat pel traçat de l'EM-1, per la qual cosa requereix accions d'integració i regeneració paisatgística que el Consell Insular de Menorca ja està impulsant.

En aquest component també se situa el poblat de Torrellissar, que conserva una taula molt transformada, i la cova de Biniedrís, descoberta el 2015 i que va treure a la llum un centenar de cossos inhumats que havien estat objecte de rituals funeraris.

7.2.7. Component C7

Aquest component, situat a les planícies del migjorn d'Alaior a Maó, es conserva en bon estat, sense alteració antròpica de la seva topografia, esquitxada de petites elevacions en les quals s'emplacen els poblats talaiòtics de Talatí de Dalt (104 m), Torrellonet Vell (109 m) i Cornia Nou (90 m), aquest últim inclòs en el paisatge de l'àmbit periurbà de Maó-Es Castell. Malgrat la proximitat del nucli urbà de Maó, la trama rural del paisatge actual es manté, igual que l'aprofitament

agrícola, amb cultius de regadiu i amb un parcel·lari i una xarxa de camins més densos. La proximitat a l'espai urbanitzat es manté amb límits relativament nets, i, a més, el PTIME zonifica el component i la seva àrea d'amortiment com a sòl rústic d'especial protecció i com a àrea d'interès paisatgístic. A més, aquest pla, en la seva part propositiva, aprofundeix en l'interès de regenerar i millorar els paisatges periurbans.

Talatí de Dalt és un poblat de grans dimensions amb una conservació i una funcionalitat de l'entorn excel·lents, que inclou l'explotació agropecuària del lloc acollit en el contracte agrari i que manté en molt bon estat tots els seus elements. El jaciment, molt concorregut i de fàcil accés, es manté adequadament, amb una monumentalitat imponent. S'observa un enderrossall al sector sud-est del talaiot i estructures afeblides en els monuments amb cobertes, a causa de la fracturació de la pedra a través de diàclasis i la percolació de l'aigua, que afecta sobretot columnes i pilastres. L'any 1982 es va abordar la conservació d'algunes d'aquestes estructures.

Torelló és un poblat fragmentat per

l'estructura agrària, fins i tot una bona part va ser alterada en els anys cinquanta i seixanta a causa de les tasques agrícoles i per l'obertura del vial d'emergències de l'aeroport. La conservació d'aquest entorn està garantida per la seva condició d'àrea d'interès paisatgístic d'acord amb la revisió del PTIME. El soterrament de l'estesa de les línies elèctriques milloraria la qualitat visual de l'entorn. Destaca el seu monumental talaiot, sense cap mena d'interferència visual, encara que presenta una esquadra a la llinda de la porta superior, una ensulsiada al mur d'una habitació adossada i alguns danys a causa d'arrels d'un ullastre.

Cornia Nou ocupa una posició periurbana, encara que conserva trets característics del paisatge agrari del migjorn de Maó. La seva protecció està garantida pel PTIME com a àrea d'interès paisatgístic, encara que necessitaria un projecte de requalificació paisatgística per resoldre les vores del jaciment, els contactes urbans amb activitats no agràries, el viari perimetral, l'accés i la zona d'aparcament. Les tasques continuades d'excavació i restauració, el manteniment i les neteges de vegetació periòdiques en garanteixen la

conservació.

7.2.8. Component C8

Aquest component coincideix amb l'assentament talaiòtic de **Trepucó**, situat en el paisatge periurbà de Maó-Es Castell, i conserva els trets característics del paisatge oriental del migjorn. El poblat s'assenta en un aflorament calcari que, entapissat per mates d'ullastre i llentiscle, li confereix una àmplia conca visual. Aquesta posició dominant i estratègica explica la coexistència amb un baluard del segle XVIII. La protecció del component hauria d'acompanyar-se d'un projecte de requalificació paisatgística i de gestió de l'ús públic, perquè és un dels atributs més coneguts i freqüentats.

La seva conservació és bona, encara que històricament s'ha vist afectat per destruccions, reutilitzacions o transformacions, que permeten resseguir-ne el passat, com mostra la instal·lació d'un canó del segle XVIII sobre un dels talaiots o el bloc de formigó que reforça la taula realitzada arran de l'excavació de Margaret Murray el 1932. El segon talaiot, del qual arrenca un tram de muralla amb torres i bastions adossats, es conserva més alterat; a prop s'hi han

localitzat diferents cases que han estat objecte d'intervencions arqueològiques i tasques de restauració. Fora del poblat, es localitza una necròpolis amb dues coves amb mur ciclopi de tancament, una de les quals amb fractures. El 2019 es va redactar un projecte de reexcavació, restauració i consolidació del sector oest del poblat talaiòtic de Trepucó.

7.2.9. Component C9

El paisatge d'aquest component, representatiu dels paisatges de la tramuntana nord-oriental de Menorca, conserva un estat excel·lent en els seus trets materials i visuals, amb un alt interès ecològic i estètic. Turons i tàlvegs, on s'assenten cultius i zones humides, penya-segats, platges, dunes i aiguamolls mantenen la seva integritat i coherència morfològica. La seva excel·lent conservació està garantida per la pertinença del component al parc natural de s'Albufera des Grau.

Sa Torreta de Tramuntana respon al patró d'assentament als turons més elevats (70 msnm) d'aquesta zona, amb una conca visual i d'intervisibilitat cap a la mar molt àmplia i sense interferències. El poblat, gràcies a la vegetació, està

protegit i aïllat visualment de les cases dels llocs. Es conserva el talaiot del tipus escalonat, el recinte de taula i les restes de diferents habitatges. Les úniques alteracions es deuen a l'abandó del lloc.

La mina de coure de **sa Mitja Lluna**, situada a l'illa d'en Colom, es troba en bon estat de conservació i és l'única explotació de coure prehistòrica coneguda a les Illes Balears. L'illa d'en Colom té una enorme riquesa geològica, arqueològica i històrica, amb un indiscutible valor ecològic i natural.

Taula 9. Estat de conservació i actuacions realitzades en matèria de restauració en els monuments i els llocs considerats atributs del bé.

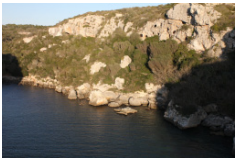
Num.	Element	Estat de conservació	Actuacions realitzades
Component C1- Plana de Ciutadella			
1	Naveta des Tudons 	Bo La Naveta està en un excel·lent estat de conservació i ben protegida per dispositius de vigilància.	1960. Reconstrucció de les parts enfonsades de la coberta de la planta superior i l'absis. 2012. Tasques de neteja i manteniment. 2018. Neteja de grafit pel Servei de Patrimoni del Consell Insular de Menorca. 2019. Instal·lació de càmeres de vigilància. 2019. Intervenció de consolidació i restitució de blocs.
2	Poblat de Torrellafuda 	Mitjà Jaciment representatiu d'un paisatge arqueològic complex en el qual són presents medi natural, entorn agrícola ramader i vestigis arqueològics. Els valors del lloc poden ser més ben reequilibrats.	Eliminació d'un vèrtex geodèsic en el talaiot. 2018. Intervenció de neteja i consolidació a la cova de Diodorus
3	Poblat de Torretrencada 	Mitjà El jaciment no ha estat investigat. És representatiu de la simbiosi entre entorn natural, usos tradicionals i vestigis arqueològics. Es troba en una zona on l'aigua de pluja queda estancada de manera natural, la qual cosa afavoreix el creixement de la vegetació.	

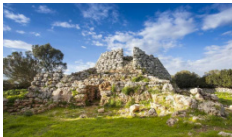
Num.	Element	Estat de conservació	Actuacions realitzades
Component C2 – Àrea sud-oest			
1	Son Catlar 	Bo Poblat talaiòtic ben protegit per la tanca perimetral. Ha estat objecte de recerques i tasques continuades de restauració i conservació. Una bona part del jaciment està sense excavar, la qual cosa el converteix en una excepcional reserva arqueològica.	1959. Restauració de la porta nord-est de la muralla. 1987. Desforestació de les principals zones del poblat i retirada de terra i elements vegetals de tot el perímetre emmurallat (Museu de Menorca, Consell Insular de Menorca i Ajuntament de Ciutadella). 1994. Tancament del jaciment i construcció d'un aparcament (Consell Insular - Programa Leader). 1995. Restauració de la porta d'accés intervinguda el 1959. Es van tractar 3 metres de mur amb enderrossalls. Es van retirar totes les pedres i es va reintegrar la part afectada. A l'interior del recinte es van erigir murs de pedra seca de reforç. 2012. Intervenció en un tram de la muralla del seu vessant occidental amb danys ocasionats per l'erosió i la colonització vegetal. La intervenció es va fer sobre 15 m de mur: es van dur a terme tasques de neteja, reintegració i consolidació dels elements caiguts i remuntatge de diverses filades de pedra. 2015. Consolidació de revestiments hidràulics d'època romana. 2019. Jornada de voluntariat en la qual van participar una trentena de persones. L'objectiu era netejar de vegetació determinats sectors i preparar el terreny de cara a les pròximes excavacions.
Component C3 -Àrea del migjorn occidental			
1	Son Mercer de Baix 	Magnífic exponent de l'arquitectura domèstica ciclòpia del període navetiforme. Els edificis estan especialment exposats als agents meteòrics a causa de la seva localització al capdamunt de la plataforma calcària des de la qual es dominen els barrancs. La cova des Moro està en bon estat de conservació, i es planteja el tractament de millora de l'àrea de l'absis i el segellament de buits a la coberta per evitar filtracions.	2002. Restauración de la cubierta de la Cova des Moro. Algunas columnas polilíticas presentan diaclasas y fracturas con desplazamiento de los fragmentos, para lo que se colocaron abrazaderas metálicas entorno a los tambores para evitar su derrumbe. Se restituyó una de las columnas que se había derrumbado.

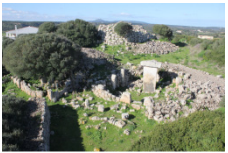
Num.	Element	Estat de conservació	Actuacions realitzades
2	Cova des Pas 	Bo El lloc ha estat descobert recentment. S'han dut a terme diverses recerques que han permès conèixer els rituals d'enterrament de l'edat del bronze a partir de les restes de més de 70 individus.	Restauració dels béns mobles extrets. Tasques de recerca i difusió dels aspectes relacionats amb l'estudi, la conservació i la restauració de les restes exhumades.
Component C4 – Àrea de barrancs del centre-sud			
1	Poblat de Sant Agustí 	Mitjà El poblat té unes dimensions notables. El talaiot occidental és massís i es conserva en bastant bon estat; l'oriental, més alterat en la seva cara externa, sorprèn per la monumentalitat del seu interior, amb una cambra interior circular de gran altura coberta amb lloses planes sustentades per columnes. Una part important del jaciment es manté a manera de reserva arqueològica.	
2	Cova des Coloms 	Bo Espectacular cova de 300 m de llarg, ben conservada. En ser molt freqüentada, presenta risc d'accions antròpiques.	2019. Neteja de pintades realitzada per Talaia Cultura. La més antiga es remuntava al 1914 i les més nombroses es van dur a terme entre 1970 i 2000.
3	Galliner de Madona 	Mitjà Sala hipòstila semisoterrada la coberta de lloses planes de la qual se sosté sobre columnes i pilastres. És una estructura monumental, que malgrat presentar un enderrossall documental al segle XIX es conserva molt íntegra; n'és possible la reconstrucció tal com està previst en el projecte de restauració integral. És un exemple de coexistència dels monuments prehistòrics de l'arquitectura tradicional.	Época indeterminada. Refuerzo de una de las columnas con bloques de piedra (marés). 2019. Redacción del Proyecto básico y de ejecución de restauración integral de la sala hipóstila.

Num.	Element	Estat de conservació	Actuacions realitzades
Component C5 – Àrea entre els barrancs de Torrevella i Cala en Porter			
1	Poblat de Torre d'en Galmés 	Bo Presenta un excel·lent estat de conservació. És el poblat més extens, més ben conservat i accessible. Ofereix una àmplia representació de l'arquitectura ciclòpia en completa harmonia amb el medi natural. Ha estat objecte d'un gran nombre de recerques i la seva adequació permanent es remunta al 1967.	Anys setanta-vuitanta. Consolidació de la sala hipòstila. 2005. Treballs de conservació-restauració de l'edifici 1. 2010. Treballs de conservació-restauració del cercle 7. 2013. Treballs de conservació- restauració del pati del cercle 7. 2016-2017. Jornades d'Eixermada i Conservació a Torre d'en Galmés. 2016-2020. Tractament de conservació-restauració del pati del cercle 6. 2016. Tractament del dipòsit o cisterna, l'estabilitat de les parets del qual perillava. 2017. Projecte d'excavació, restauració i consolidació del talaiot central (T2) de Torre d'en Galmés que aborda els problemes d'inestabilitat que presenten diferents parts de l'edifici (algunes associades a les arrels de plantes), fracturació i erosió del suport lític. Preveu la neteja superficial d'espais i estructures eliminant vegetació, terra vegetal, etc. Eliminació d'estructures no arqueològiques que impedeixen una lectura correcta del monument. Estabilització estructural. Unió de possibles elements fragmentats. Consolidació de les estructures. Anastilosi. Anivellament de sòls amb graves per definir espais en els casos que sigui necessari.
2	Na Comerma de Sa Garita 	Mitjà És un jaciment únic format per un gran recinte de planta absidial cobert per grans lloses que s'obre a un gran espai envoltat per un mur ciclopi. No ha estat excavat, la qual cosa el converteix en una particular reserva arqueològica.	2018. Actuacions destinades a millorar les condicions per a la visita i la comprensió de l'edifici sense afectar els elements patrimonials i el seu entorn. Va incloure el desmuntatge de l'espai central del pati semicircular, els principals senders i l'entorn de l'edifici (es van retirar en total uns 65 metres cúbics de pedruscall); la neteja de vegetació i poda dels ullastres a l'espai central del pati i la zona d'accés, així com l'arranjament dels enderrossalls de la paret seca que envolta el monument.

Num.	Element	Estat de conservació	Actuacions realitzades
3	Ses Roques Llises 	Bo És l'exemplar de sepulcre megalític més ben conservat de les Illes Balears. Desproveït del túmul que el cobria, així com de la coberta de lloses de pedra, conserva correctament la cambra rectangular i part del corredor d'accés. El monument s'ha mantingut estable al llarg de l'última centúria.	1974. Excavacions 2019. Pla director
Component C6 – Àrea sud-est - Alaïor			
1	So na Caçana 	Bo Assentament excepcional situat en un entorn de notable puresa.	Des de 1987 s'han dut a terme en el jaciment algunes tasques de manteniment i neteja dels monuments.
2	Torrellisar 	Mitjà El poblat conserva una taula molt transformada per intervencions ancestrals. Està protegit per un mur de pedra seca d'època moderna.	En un moment indeterminat es va construir un tancat de pedra en sec per protegir les estructures, i el recinte de taula no es pot apreciar correctament.
3	Torralba d'en Salort 	Bo El poblat és un dels més extensos i més ben conservats de l'illa. Les estructures subterrànies o semisubterrànies estan afectades per les arrels de plantes superiors i el Pla de gestió en planteja el tractament.	Restauració de la coberta de la sala hipòstila Diverses fases. Consolidació d'estructures.

Num.	Element	Estat de conservació	Actuacions realitzades
4	Rafal Rubí 	Mitjà Les navetes d'enterrament, edificis únics i exclusius de Menorca, estan en bon estat de conservació i han estat objecte de diverses restauracions.	1977. Excavació de la Naveta septentrional. Actualment té l'absis alterat i falta probablement una de les lloses de coberta de la qual es conserven cinc grans lloses.
5	Calescoves 	Mitjà Prop de 100 coves funeràries conservades als penya-segats, la més gran de les quals està destinada a santuari. El conjunt es conserva en bones condicions i està ben controlat, malgrat ser un lloc molt visitat. El tancament de les coves ha mostrat ser eficaç, encara que després de vint anys ha de ser renovat amb millora segons estableix el Pla de gestió.	2000. Tancament d'algunes coves amb portes metàl·liques. 2017. Accions per frenar la degradació de les inscripcions de la cova des Jurats. Se sol·licita l'estudi del possible tractament per frenar la seva degradació al Centre de Conservació de la Generalitat de Catalunya.
6	Cova de Biniedrís 	Bo Cova funerària on s'han trobat un centenar de cossos inhumats duent a terme rituals funeraris, com el tenyit dels cabells dels individus.	2015. Primera excavació. Disposa de barana o reixa per tancar l'accés.
Component C7 – Àrea sud-est - Maó			
1	Talatí de Dalt 	Bo És un poblat de grans dimensions que mostra un excel·lent estat de conservació. El 1982 se'n va dur a terme la restauració i actualment les estructures més alterades són els edificis amb coberta, com el cubiculum i les diverses sales hipòstiles. El Pla de gestió planteja concentrar diverses actuacions en aquests edificis.	1986-1987. Primera campanya de neteja i senyalització. Cristina Rita. 1982. Projecte de restauració del jaciment arqueològic de Talatí de Dalt de Maó (Illes Balears). Arxiu Institut del Patrimoni Cultural d'Espanya. Signatura: PI 308 / 3. Autor: Enric Taltavull Femenias. 1997-2001. Diferents campanyes d'excavacions. Al cap d'un any de treballs preparatoris, el 1999 es va dur a terme la primera edició dels camps de treball organitzats per l'Associació d'Amics del Museu de Menorca amb objectius científics i didàctics. Al maig i juny de 2001, la Boston University va col·laborar en l'excavació amb un grup de professors i alumnes.

Num.	Element	Estat de conservació	Actuacions realitzades
2	Talaiot de Torelló 	Bo El talaiot conserva la seva prominència visual sobre l'entorn i és un dels més impressionants de l'illa.	Tancament de la boca de dues sitges de l'estructura que s'adossa al talaiot des del sud. 2013. Eliminació del punt geodèsic implantat a la part superior i instal·lació d'una balisa lumínica de baix impacte, que és obligatòria ja que el monument es troba en la ruta d'aproximació a l'aeroport.
3	Cornia Nou 	Bo El poblat es manté correctament, i es duen a terme neteges de vegetació periòdiques i tasques continuades d'excavació i restauració. Està format per diverses estructures agrupades al voltant d'un pujol fortificat amb un talaiot que conserva una galeria interior de 4 m d'altura al sector oriental. El sector occidental té un gran talaiot.	1986-1987. Primera campanya de neteja i senyalització. Des de 2007 se'n duu a terme l'excavació i la restauració. Aquests treballs van ser iniciats pel Museu de Menorca-Amics del Museu de Menorca, encara que actualment els realitzen l'Associació Arqueologia i Patrimoni. Instal·lació de tancaments a les cisternes. 2016. Reposició de la part superior de dues columnes de l'interior de l'edifici adossat al sud del talaiot excavat i restaurat entre 2008 i 2011. El Servei de Patrimoni Històric es fa càrrec de la reposició de les columnes tombades.

Num.	Element	Estat de conservació	Actuacions realitzades
Component C8 – Poblament de Trepucó			
1	Trepucó 	Bo La proximitat de l'assentament als nuclis urbans de Maó i es Castell el converteixen en un dels més coneguts i visitats. L'estat de conservació és bo, malgrat que històricament s'ha vist afectat per alteracions com la fortificació en forma d'estrella construïda amb paret seca al segle XVIII per les tropes espanyoles que van assetjar el castell de Sant Felip. En cada etapa de la seva història s'han anat incorporant elements, però manté el seu caràcter. Presenta una restauració històrica realitzada el 1932.	1932. Reforç de la taula i d'alguns pilars realitzat durant les excavacions de Margaret Murray. Expedició del Museu d'Etnologia de Cambridge. 1976. Intervenció de neteja de la part alta del talaiot central i dels trams de muralla que envolten el poblament. Equip Museu de Menorca dirigit per Lluís Plantalamor. Els treballs prossegueixen fins al 1987 a les cases que s'adossen al talaiot de l'extrem oest. 2000. Habilitació d'una zona d'aparcament exterior del poblament. 2009. Memòria preliminar d'excavació arqueològica i restauració de la zona d'hàbitat adjacent al recinte de taula. 2010. Intervenció de restauració i adequació per a la visita de la zona excavada per Murray que s'havia degradat molt, promoguda pel Ministeri de Cultura a través de l'Institut del Patrimoni Cultural d'Espanya. 2017. Nou accés des de l'aparcament, instal·lació d'una escala per connectar les dues parts del jaciment i restauració de la muralla. 2019. Projecte de reexcavació, restauració i consolidació del sector oest del poblament.
Component C9 - Àrea nord-oest de tramuntana			
1	Sa Torreta de Tramuntana 	Mitjà Conserva un talaiot de tipus escalonat, el recinte de taula i restes de diversos habitatges. La proximitat dels llocs amb els quals ha coexistit el poblament no és un factor que hagi incidit de manera particular en la conservació del conjunt. És una bona mostra de simbiosi entre patrimoni natural, arqueològic i etnogràfic.	1983. Museu de Menorca-INEM. Neteja del jaciment. 1986-1987. Campanya de neteja i senyalització de monumen.
2	Sa Mitja Lluna (Illa d'en Colom) 	Bo Mina prehistòrica d'explotació de coure. És un cas excepcional atès que no ha tornat a ser explotada en fases posteriors i constitueix un dels pocs casos coneguts d'aquest tipus al sud d'Europa.	Jaciment en procés d'excavació per un equip de la UIB.

7.3 Anàlisi de riscos

En aquest epígraf s'aborden de manera sintètica les denominades "pressions degudes al desenvolupament", és a dir, les ocasionades pel creixement i l'expansió d'activitats econòmiques intensives en el consum de sòl i recursos. En particular, es tracta de les energies fòssils, amb una potencial incidència negativa sobre els ecosistemes, el patrimoni historicocultural i el paisatge si no s'adopten les mesures necessàries per a un desenvolupament efectivament sostenible. Pel que fa al sector agrari, s'esmenten tant les pressions derivades d'explotacions intensives en l'ús d'aigua, energia i fertilitzants sintètics, com les derivades de l'abandó de l'activitat agrària.

Al costat de les pressions motivades pel desenvolupament, es tracten sintèticament en primer lloc les anomenades "pressions ambientals" i els "desastres naturals i preparacions per al risc". "Pressions ambientals" i "desastres" estan estretament relacionats, perquè les pressions ambientals més agudes solen ser provocades per "desastres naturals",

els efectes dels quals en forma de riscos i de vulnerabilitat al risc estan motivats tant per la perillositat i la reiteració del desastre com per l'exposició d'aquest en les activitats i els assentaments humans. La prevenció dels diferents tipus de riscos està dirigida a mitigar els seus efectes o a evitar-los mitjançant un adequat ús del territori, que redueix la vulnerabilitat d'aquest davant del risc d'afectació per un desastre o un determinat procés ambiental.

Les característiques del medi natural de Menorca fan que la incidència de desastres naturals d'origen climàtic — en forma de precipitacions torrencials amb inundacions o de sequeres— i de naturalesa tectònica —terratrèmols i tsunamis— sigui moderadament baixa. Són més freqüents els episodis de pluges torrencials, encara que sense aconseguir la freqüència i la perillositat d'altres illes de les Balears o del litoral mediterrani peninsular. Enfront dels "desastres naturals" i els riscos consegüents, que es presenten de manera esporàdica, les "pressions ambientals" poden entendre's més aviat com a processos ambientals habituals de naturalesa climàtica, geomorfològica o biogeogràfica, amb

possibles efectes perniciosos sobre els monuments talaiòtics i els components. Aquests processos o pressions ambientals poden veure's incrementats per males pràctiques humanes, tal com succeeix, per exemple, amb l'erosió del sòl o els incendis forestals. Tant els desastres com els processos ambientals adversos requereixen plans i accions de prevenció per mitigar-ne els riscos, com els que s'estan implementant ja a Menorca.

7.3.1. Pressions ambientals

Per pressions ambientals s'entenen determinats processos naturals de caràcter geomorfològic, biogeogràfic o climàtic, que sovint interactuen amb l'acció antròpica i que poden generar impactes negatius sobre la integritat del paisatge dels components o sobre els mateixos monuments.

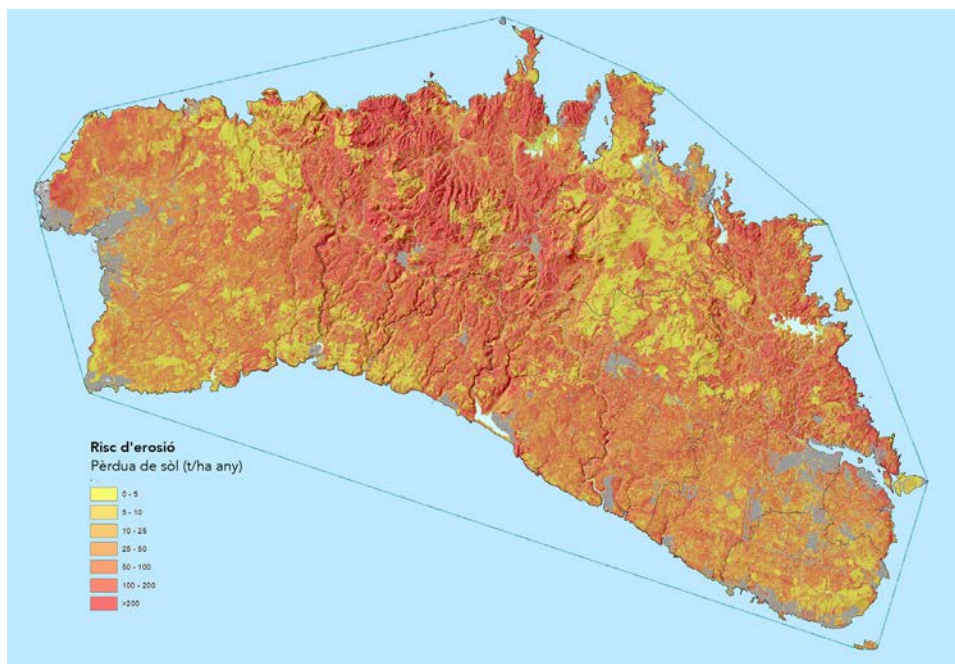
Erosió

L'arxipèlag balear i Menorca en concret presenten un alt risc d'erosió potencial del sòl. Més de la meitat de la superfície insular presenta risc d'erosió de sòls alt a moderadament alt (pèrdues per sobre

de 25 tm/ha/any), si bé és cert que, a la meitat meridional, on s'emplacen la major part dels components de Menorca Talaiòtica i l'àrea d'amortiment, el risc és relativament menor per la plenitud dominant del terreny.

No obstant això, és important subratllar que l'agroecosistema tradicional de Menorca ha desenvolupat històricament determinades tècniques i pràctiques de conreu per controlar una erosió potencialment elevada: en primer lloc, la densa xarxa de murs de paret seca, que redueix l'erosió eòlica i lamina l'escolament superficial i, en segon lloc, el mosaic agroforestal, amb el manteniment de coberta arbada a les àrees de més erosió potencial. L'abandó agrari podria posar en perill la funcionalitat d'aquest sistema tan eficaç de control de l'erosió.

També existeix un altre tipus d'erosió més localitzada i lligada al trepig de les persones als llocs turístics naturals i patrimonials més freqüentats, com la que s'observa al voltant dels jaciments més visitats i en alguns dels seus senders. Aquests processos requereixen una regulació adequada de l'ús públic a través de camins i senders que minimitzin

Mapa 16. Mapa d'erosió potencial de terra. Font: Revisió del PTIME (2020).

l'impacte de l'alta freqüentació i evitin el moviment descontrolat de visitants per les àrees amb més risc d'erosió.

La prevenció i la mitigació del risc d'erosió està regulada pel PTIME. El Pla zonifica com a sòl rústic protegit en qualitat d'**àrea de prevenció de risc d'erosió (APR)** tots els terrenys rústics amb risc elevat i estableix per a aquests determinades pràctiques agrícoles de conreu i manteniment de parets per frenar l'erosió i prohibeix determinats usos que podrien incrementar-la.

Expansió de la vegetació natural

El mosaic agroforestal, tan característic i singular de l'agroecosistema menorquí, té alts valors ecològics, productius, culturals i paisatgístics i ha estat lligat des de la prehistòria a la manera d'habitar i aprofitar els recursos insulars per les comunitats que l'han poblat durant mil·lennis. En l'actualitat, l'estat de conservació es considera acceptable o bo en línies generals, encara que s'identifiquen alguns problemes deguts a l'activitat agropecuària en algunes zones de l'illa i, en menys mesura, a

la intensificació productiva en algunes instal·lacions làcties.

La reducció de la pressió ramadera i agrícola sobre alguns terrenys, sobretot del migjorn, en el qual s'emplaça la major part dels components de Menorca Talaiòtica, ha suposat un augment de la naturalitat del paisatge, però sense que aquest arribi a perdre el seu caràcter de mosaic, la qual cosa és un aspecte positiu. No obstant això, en determinades àrees pròximes a la costa del migjorn sud-oriental i als nuclis de Maó, es Castell i Sant Lluís, on es localitzen els components C5, C6 i C7, l'abandó ha adquirit proporcions més grans, n'ha reduït la diversitat ecològica i ha incrementat el risc d'incendi. Tanmateix, això no s'ha traduït en incendis reals gràcies a les tasques de prevenció i al fre de la densa xarxa de parets.

La menor pressió agroramadera al voltant d'alguns jaciments ha provocat també una progressió de la vegetació natural, en particular de l'ullastre i el llentiscle pels volts de les construccions, que pot afectar negativament les mateixes estructures i la visibilitat dels entorns. Aquest tipus de vegetació adventícia és objecte de

podes selectives i erradicació, si escau, per garantir la integritat constructiva i paisatgística dels monuments.

Vents marítims intensos i freqüents i aerosol marí

Bufen els vents intensos, però no extraordinaris, de dominant septentrional (tramuntana), encara que també han de considerar-se els del sud i de llevant per la seva incidència significativa al migjorn. La intensitat i la freqüència del vent amb un llarg recorregut marítim, la reduïda dimensió de l'illa, sobretot a la seva secció nord-sud, i les modestes altituds del relleu afavoreixen la difusió de partícules molt fines d'aigua salada que es desplacen arrossegades pel vent intens a bastants quilòmetres de l'àrea emissora. Aquest aerosol marí té una incidència ecològica i agroecològica molt important i també té un impacte negatiu sobre la part dels monuments i els seus components petris més exposats, cosa que afavoreix, juntament amb l'acció de l'aigua i l'intens vent, la formació d'estries, petits alvèols i la possibilitat de disjuncions amb desescamacions i exfoliacions de la superfície lítica.

Sobreexplotació i contaminació d'aqüífers

La intensificació ramadera d'orientació làctia d'alguns llocs a la part oriental de l'illa i en àrees de tramuntana, amb cultius farratgers de regadiu, a la qual cal afegir la demanda d'aigua de l'activitat i dels habitatges turístics, ha suposat des de fa anys la sobreexplotació dels aqüífers calcaris del migjorn (unitats hidrogeològiques de Maó i Ciutadella) i de les calcàries de s'Albaida a tramuntana. A això s'hi ha afegit la contaminació parcial d'aquests per nitrats, clorurs i purins i una certa salinització per intrusió marina en descendir els nivells piezomètrics.

Davant de tal situació, tant el Pla Hidrològic de les Illes Balears de 2015 com la revisió del PTIME de 2020 estableixen una sèrie de **mesures per contribuir a reequilibrar un balanç hidrogeològic** tan preocupant i a millorar la qualitat de les aigües subterrànies. El PTIME declara i zonifica un tipus específic de sòl rústic protegit com a **àrea de protecció de risc de vulnerabilitat d'aqüífers** (APR). Aquestes APR tenen una significativa presència en els terrenys

dels components C1 i C2 i, en general, en el conjunt de les zones d'amortiment.

Desastres naturals i preparació davant riscos

Un risc molt baix de sismicitat

Per les seves característiques geotectòniques, el risc de sismicitat és baix a les Illes Balears en general i, més encara, a l'illa de Menorca. En qualsevol cas, i malgrat la seva molt escassa incidència pràctica a Menorca, les Illes Balears disposen des de 2005 d'un Pla especial enfront del risc sísmic (Decret 39/2005, de 22 d'abril, pel qual s'aprova el Pla especial enfront del risc sísmic, BOCAIB de 7 d'octubre de 2005). Fins i tot sent molt baix, el risc sísmic ha de considerar-se per la vulnerabilitat intrínseca de les estructures talaiòtiques, que fàcilment poden produir enderrossalls o enfonsaments de columnes o cobertes. Els moviments en el terreny ocasionarien, amb major freqüència, esquerdes en els components que, sense produir-ne la caiguda, poden obrir pas a filtracions d'aigua o a la invasió de plantes o microorganismes.

Fenòmens meteorològics extrems.

Precipitacions torrencials i inundacions. La possible incidència del canvi climàtic
Per la seva posició, les Illes Balears i, en concret, Menorca, són un àmbit geogràfic sensible a l'efecte del canvi climàtic. Hi són especialment significatius l'augment de les temperatures, el descens de les precipitacions i l'increment de la seva irregularitat, així com la freqüència més alta de determinats fenòmens meteorològics extrems. Aquest és un assumpte de creixent interès per a la conservació i la gestió a llarg termini de monuments i paisatges exposats a la incidència de diferents meteors.

D'aquests fenòmens extrems, el més significatiu és el de les pluges torrencials, el risc consegüent d'avingudes i inundacions i alguns altres meteors, com les grans tempestes elèctriques i les mànegues marines o caps de fibló, fenòmens més freqüents i intensos en els últims decennis com a conseqüència del canvi climàtic. No obstant això, el caràcter calcari i molt permeable del migjorn, on es localitzen la major part dels components i monuments del bé i la seva àrea d'amortiment, afavoreix l'escolament vertical, en profunditat,

enfront del superficial, que és el que genera avingudes i inundacions més importants i perilloses. Com pot comprovar-se en el mapa adjunt, les zones amb el risc d'inundació més elevat (períodes de retorn de menys de 50 anys) corresponen als fons d'alguns barrancs del migjorn, a les seves capçaleres (cas del de Trebalúger, al costat del nucli de Ferreries, i del torrent des Mercadal, al costat del poble homònim) i a les seves desembocadures, i el perill és més gran quan aquest fenomen coincideix amb la presència d'assentaments turístics recents (on mai n'hi va haver).

Són també zones de risc d'inundació alguns plans lleugerament còncavos, de naturalesa càrstica, al nord del migjorn, a causa del difícil drenatge superficial d'aquestes planícies. Algunes d'aquestes planes es corresponen amb l'entorn de navetes funeràries, en particular les de Rafal Rubí i, en menys mesura, la des Tudons, encara que, com que estan situades sobre un plint rocós natural lleugerament elevat, el risc d'afectació és molt escàs.

És també pràcticament inexistent el risc d'inundació en els assentaments talaiòtics

i les seves principals construccions gràcies al seu emplaçament en suaus elevacions del terreny ben drenades, cosa que no impedeix que l'intens escolament superficial a causa de les pluges pugui provocar acumulació d'aigua en determinades sales hipòstiles i cavernes subsuperficials, així com erosió i alguns lliscaments, que poden arribar a afectar l'estructura d'alguns monuments.

Els episodis de precipitacions extraordinàries es relacionen amb la DANA o gota freda, que afavoreix el desenvolupament de tempestes elèctriques, amb la seva potencial incidència sobre els monuments talaiòtics més conspicus, malgrat que Menorca, per les seves característiques geogràfiques i la seva localització, presenta una freqüència moderada d'aquesta mena de fenomen en el context de la costa i l'interior ibèric a semblant latitud.

La **prevenció del risc d'inundació** està establerta pel Pla Hidrològic de les Illes Balears (PHIB) i pel PTIME. Al costat del PHIB vigent i la seva normativa en matèria de prevenció del risc d'inundació, els instruments de referència són l'Estudi d'Avaluació Preliminar del Risc

d'Inundació de Balears (EPRI) (2013), els mapes de perillositat i risc d'inundació a la Demarcació Hidrogràfica de les Illes Balears (2016) i el Pla de Gestió del Risc d'Inundació de les Illes Balears. El PTIME, en estricte compliment de la planificació hidrològica i d'acord amb les DOT, defineix com a sòl rústic protegit, independentment de la seva zonificació prèvia, les **Àrees de prevenció de risc (APR)** d'inundació i estableix criteris estrictes, d'acord també amb la normativa de PHIB, per a la prevenció d'aquest risc en el planejament urbanístic en sòl urbà, urbanitzable i turístic.

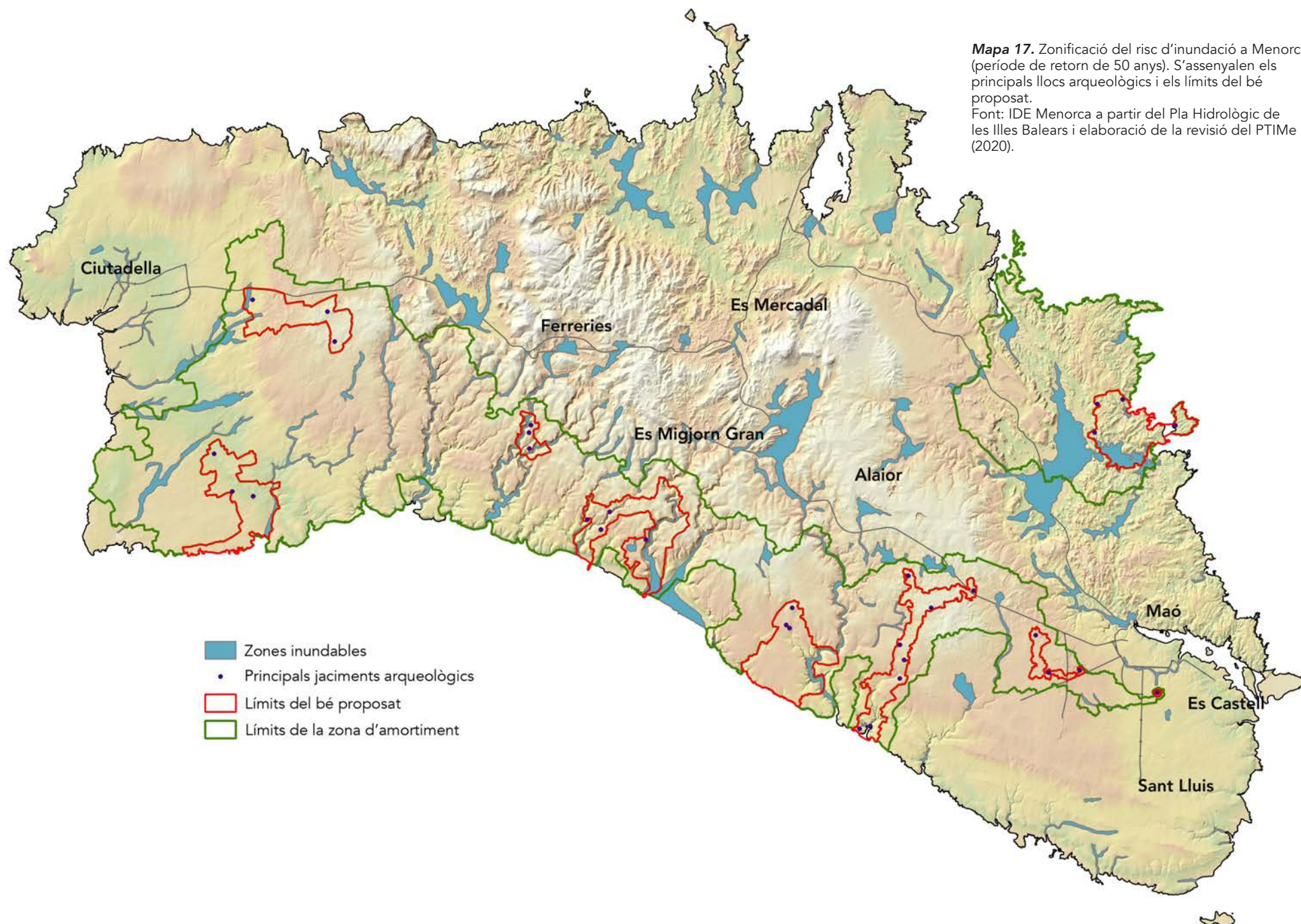
Alt risc d'incendis i baixa freqüència i extensió relativa d'aquests

La considerable superfície forestal de Menorca, en forma de masses arbrades o de mosaic, i la gran extensió de pasturatges en un context de clima mediterrani amb estius calorosos i molt secs fan que el risc d'incendi a l'illa sigui elevat en gairebé tota la seva extensió. A aquestes circumstàncies ambientals s'hi suma una població resident important i, sobretot, una població flotant molt elevada de turistes que es desplacen pel territori justament en els mesos en què el risc d'incendi és més elevat.

Segons la cartografia de les zones de risc d'incendi forestal a Menorca, elaborada per la Direcció General de Medi Natural, Educació Ambiental i Canvi Climàtic del Govern dels Illes Balears, es distingeixen tres tipus d'àrees: zones de risc alt, zones de risc molt alt i zones de risc extremament alt. Els terrenys amb nivells més elevats són zones boscoses mixtes de pineda i alzinar i els nivells es redueixen en àrees de matoll i de mosaic agrari.

No obstant això, les dades recents sobre focs i incendis posen de manifest que la incidència real del foc a l'illa és més baixa del que caldria esperar. És significativa, de fet, la menor incidència dels incendis a Menorca dins del context balear, la qual cosa, segons diferents estudis, respon a diversos motius: l'existència d'un mosaic agroforestal i la compartimentació de les diferents tesselles vegetals (parcel·les de cultiu, pasturatge, matoll i arbratge) amb paret seca, que dificulten la propagació del foc; les precipitacions ocultes nocturnes i la humitat ambiental més acusada, i un grau alt de conscienciació entre la població i una eficàcia en la resposta davant el foc, tant per part dels titulars de les explotacions agràries com

Mapa 17. Zonificació del risc d'inundació a Menorca (període de retorn de 50 anys). S'assenyalen els principals llocs arqueològics i els límits del bé proposat. Font: IDE Menorca a partir del Pla Hidrològic de les Illes Balears i elaboració de la revisió del PTIME (2020).

- Zones inundables
- Principals jaciments arqueològics
- Límits del bé proposat
- Límits de la zona d'amortiment

per l'administració forestal. La prevenció i l'extinció d'incendis forestals correspon a la Conselleria d'Agricultura, Medi Ambient i Territori del Govern dels Illes Balears, que cada deu anys aprova un Pla Especial d'Emergències enfront del Risc d'Incendis Forestals (INFOBAL), que analitza la vulnerabilitat del territori davant dels incendis i regula la utilització, la coordinació i la mobilització dels mitjans i els recursos dels organismes públics i privats en les situacions d'emergències derivades de riscos per incendis forestals. Com a desenvolupament de l'INFOBAL, hi ha en aplicació el IV Pla General de Defensa contra Incendis Forestals de les Illes Balears (IVPGDIF 2015-2024), que està vinculat el Pla Insular de Defensa contra Incendis Forestals de Menorca (PIDIFM).

Per part seva, el PTIME, en coordinació amb l'administració forestal i d'acord amb les DOT, zonifica com a àrea de protecció de risc (APR) d'incendis tots aquells terrenys rústics classificats com a zones d'alt risc (TSAR) pel PIDIFM i estableix algunes regulacions específiques per a la prevenció d'aquest risc. Així mateix, el PTIME, d'acord també amb la planificació

forestal i amb el que s'estableix en la Llei agrària de les Illes Balears de gener de 2019, assenyalava una sèrie de mesures específiques per a la prevenció d'incendis en la denominada interfase urbà-forestal (IUF), és a dir, al voltant de nuclis de població i en edificacions o instal·lacions que es trobin en terreny forestal, als seus voltants o que confrontin amb aquest.

7.3.2. Pressions degudes al desenvolupament

Menorca tenia, a començament de l'any 2019, 96.620 habitants segons dades del padró de l'INE. Això suposa una densitat de població relativament elevada, al voltant de 138 hab./km², encara que clarament inferior a la del global de les Illes Balears, que és de 231 hab./km². Des dels anys seixanta del passat segle, el creixement demogràfic de l'illa ha estat intens: ha passat dels 42.000 habitants i escaig a la xifra actual. Aquest important creixement demogràfic ha estat lligat, a més d'estar-ho a la dinàmica natural de la població, a un important moviment migratori, paral·lel al canvi de model socioeconòmic experimentat a Menorca durant aquest període. Aquest canvi ha estat degut a l'important creixement de l'activitat turística, que defineix avui el perfil socioeconòmic de Menorca, amb més d'1.700.000 visitants el 2018, encara que molt per sota dels 14,5 milions de Mallorca o dels 4 milions d'Eivissa en aquest mateix any.

No obstant això, el creixement demogràfic i turístic de Menorca ha seguit un patró temporal i espacial

diferent del de Mallorca i Eivissa i d'altres zones del Mediterrani ibèric. L'augment de la població resident s'ha concentrat majoritàriament en els nuclis tradicionals, en particular a Maó i Ciutadella, amb una baixa difusió de la urbanització residencial dispersa. Pel que fa a l'espai turístic litoral, encara que ha experimentat una expansió considerable, ho ha fet en general de manera delimitada a les denominades "zones turístiques". Això explica l'altra cara de la realitat territorial i paisatgística de Menorca: d'una banda, la conservació d'una part majoritària del litoral sense urbanitzar i amb alt grau de naturalitat i, de l'altra, el manteniment d'un paisatge agroromàder en la major part del territori insular, que, encara que ha perdut lògicament molt pes econòmic i social respecte a la societat preturística (entorn del 3% de població ocupada actual i una mica més del PIB insular), gestiona més del 80% del territori. Aquest fet, fonamental des del punt de vista de la salvaguarda i la gestió del patrimoni natural, cultural i paisatgístic, es manifesta en el fet que Menorca és des de 1993 reserva de la biosfera i obeeix a una política ambiental i territorial que ha optat clarament per la protecció d'hàbitats, agroecosistemes i paisatges

valuosos i per la definició d'un model urbà i turístic compatible i respectuós amb tals valors, com es pot veure amb detall en la selecció 5b de l'expedient.

La major pressió potencial, amb possibles efectes sobre els components i els atributs del bé, són els generats pels processos d'urbanització del territori, tant en els nuclis urbans tradicionals com en els turístics.

Tots els nuclis urbans, en particular les dues ciutats insulars, Maó i Ciutadella, han experimentat un creixement espacial important des dels anys seixanta del segle XX fins a començaments dels anys 2000. Aquest procés ha suposat un creixement significatiu del sòl urbanitzat i edificat, tant per a ús residencial, com per a ús industrial, logístic i de grans equipaments. No obstant això, aquest creixement ha estat en la seva major part planificat pels instruments urbanístics i s'ha produït contigu a l'espai urbà ja existent, amb la qual cosa s'ha controlat l'sprawl residencial en bona part de l'illa. A més, el PTIME de 2003 i la seva actual revisió delimiten amb precisió les possibles àrees de creixement dels nuclis, sempre que se'n justifiqui la necessitat, en

les denominades àrees de transició, que en tot cas respecten i eviten els terrenys d'alt valor natural, cultural i paisatgístic, i les zones de risc ambiental. En cap cas no es compromet, doncs, l'espai dels components del bé.

No obstant això, part d'alguns components (el C7 i C8) i atributs se situen pròxims a l'àrea urbanitzada de Maó. En aquest sentit, a les àrees periurbanes, malgrat estar plenament garantida la protecció dels components i dels atributs pels instruments de patrimoni historicocultural i territorial, la revisió del PTIME estableix la figura de "Plans de requalificació paisatgística", en concret en aquests mitjans periurbans. Aquests plans poden utilitzar-se, d'acord amb el Pla de gestió del bé, per millorar la qualitat de components i atributs en aquests espais de proximitat urbana.

El desenvolupament espacial de l'activitat turística, que és important, s'ha concretat a Menorca, d'acord amb el que estableix el PTIME i la Llei de les directrius d'ordenació del territori de les Illes Balears, en les denominades "zones turístiques". Cap no compromet directament la conservació de l'espai

ocupat pels components i els atributs del bé ja que en tots els casos se situen a prou distància i els límits físics són clars. Així i tot, la planificació territorial i ambiental de l'illa garanteix que qualsevol desenvolupament turístic futur haurà de quedar dins dels límits de les referides zones turístiques.

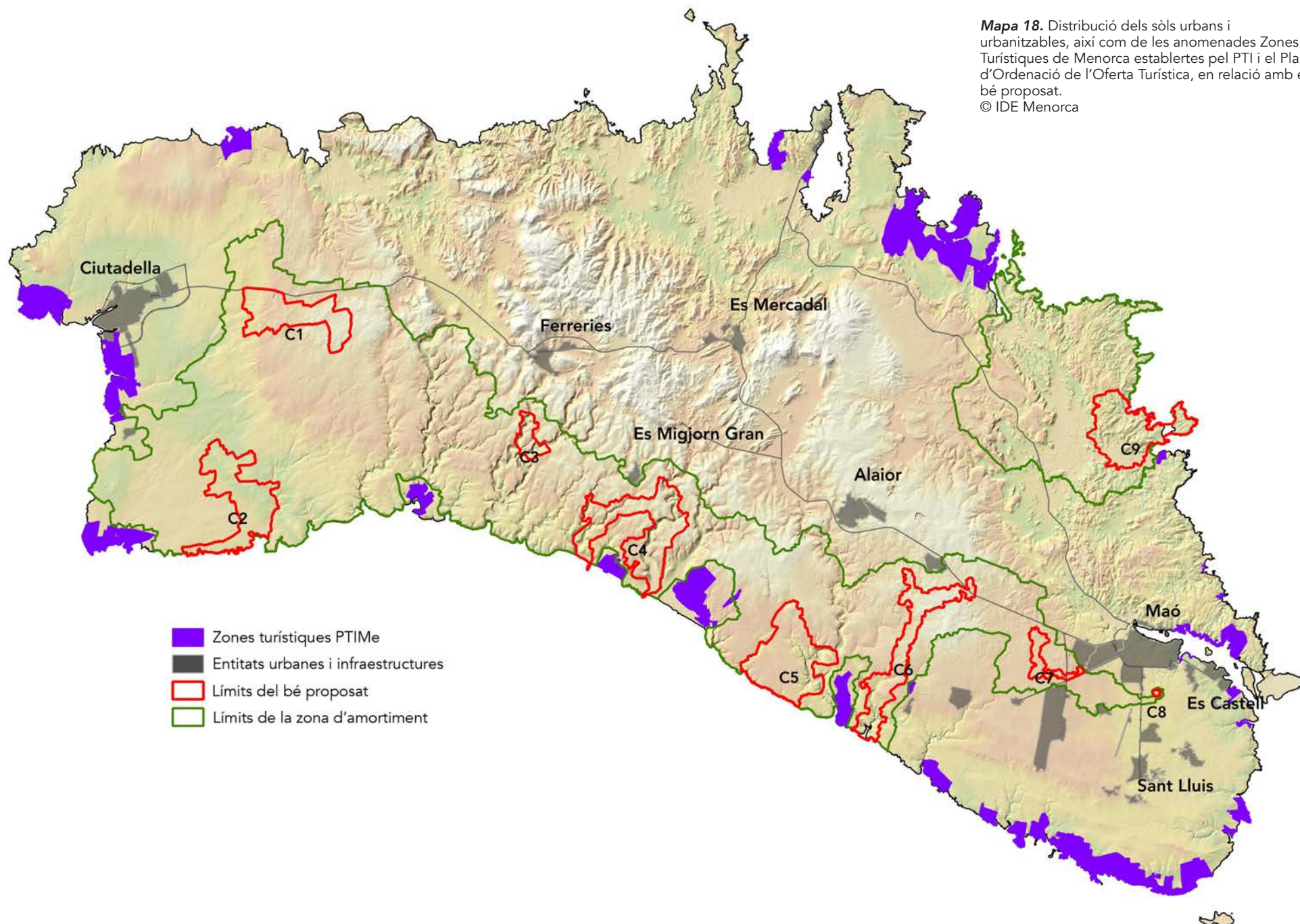
El desenvolupament de les infraestructures, en particular les de transport i energia, està associat a l'increment demogràfic i a la mobilitat i les demandes de la població, tant resident com turística.

L'expansió relativament continguda i delimitada dels nous espais residencials i, sobretot, de les zones turístiques ha permès que el sistema de carreteres de Menorca hagi mantingut en els últims decennis la seva estructura tradicional. En aquest sentit, no s'ha dut a terme el desdoblament de la carretera principal de l'illa, l'EM-1, que uneix les dues capitals insulars, ni s'ha plantejat tampoc un viari de tipus perimetral o circular. No hi ha previsions en la planificació de carreteres regional i insular de modificacions significatives pel que fa a l'estructura de la xarxa viària que puguin

suposar pressions importants sobre els components i els atributs del bé. No obstant això, en els últims temps, al costat de les rondes de Ciutadella i de Maó, s'han produït obres significatives en les carreteres principals, en particular en l'eix EM-1, per millorar la seguretat i les prestacions d'aquesta via molt transitada, evitar el pas pels nuclis urbans i facilitar els accessos laterals i els canvis de sentit. Una d'aquestes obres, planificada fa ja anys i en part executada, afecta el paisatge de l'entorn de les navetes funeràries de Rafal Rubí. En el moment de redactar aquest document, el Consell Insular de Menorca està duent a terme diferents iniciatives legals i tècniques per aconseguir la millor solució possible, que harmonitzi l'objectiu de la seguretat viària amb la salvaguarda dels valors paisatgístics de l'entorn de Rafal Rubí. En qualsevol cas, en el futur, la protecció pel PTIME revisat del territori dels components com a àrees d'interès paisatgístic evitarà pressions d'aquest tipus.

L'altra gran infraestructura insular, a més a més dels ports de Maó i Ciutadella, és l'aeroport de Menorca, algunes de les vies de servei de les quals van afectar

Mapa 18. Distribució dels sòls urbans i urbanitzables, així com de les anomenades Zones Turístiques de Menorca establertes pel PTI i el Pla d'Ordenació de l'Oferta Turística, en relació amb el bé proposat.
© IDE Menorca

fa ja temps l'entorn d'algun atribut del component 7. L'actual aeroport modernitzat està dissenyat per a uns 5 milions de passatgers, encara que en els últims 18 anys no ha aconseguit la xifra de 3 milions. No hi ha previsions d'ampliació d'acord amb el model territorial i turístic dissenyat per a l'illa, per la qual cosa no es preveuen pressions noves derivades d'aquesta infraestructura.

Un esment especial, encara que breu, en aquest apartat de possibles pressions futures mereixen les infraestructures energètiques. L'illa depèn en aquest moment d'energies majoritàriament importades i procedents en gran part de combustibles fòssils. Com a reserva de la biosfera, Menorca ha assumit la transició ecològica i ha apostat per un canvi radical de model energètic autosuficient i basat en energies renovables, en particular, fotovoltaïques en sòl rústic. L'objectiu general és la reducció de la demanda, prioritzant l'estalvi i l'eficiència energètiques, així com la generació progressiva mitjançant la implantació d'energies renovables, amb l'objectiu d'aconseguir un model cent per cent renovable per a l'any 2050. La revisió del PTIME, d'acord amb la política energètica

de les Illes Balears, crea les condicions territorials requerides per facilitar la implantació espacial d'aquest model compatible amb els valors del paisatge insular, perquè entén que les energies renovables i el paisatge de qualitat no són fets enfrontats, sinó, al contrari, les dues cares d'un model territorial sostenible. En aquest sentit, la zonificació i la regulació com a àrees d'interès paisatgístic dels components evitaran la localització de plantes fotovoltaïques i d'una altra mena d'implantacions energètiques renovables al territori dels components del bé, per vetllar per la seva integritat morfològica, visual i interpretativa.

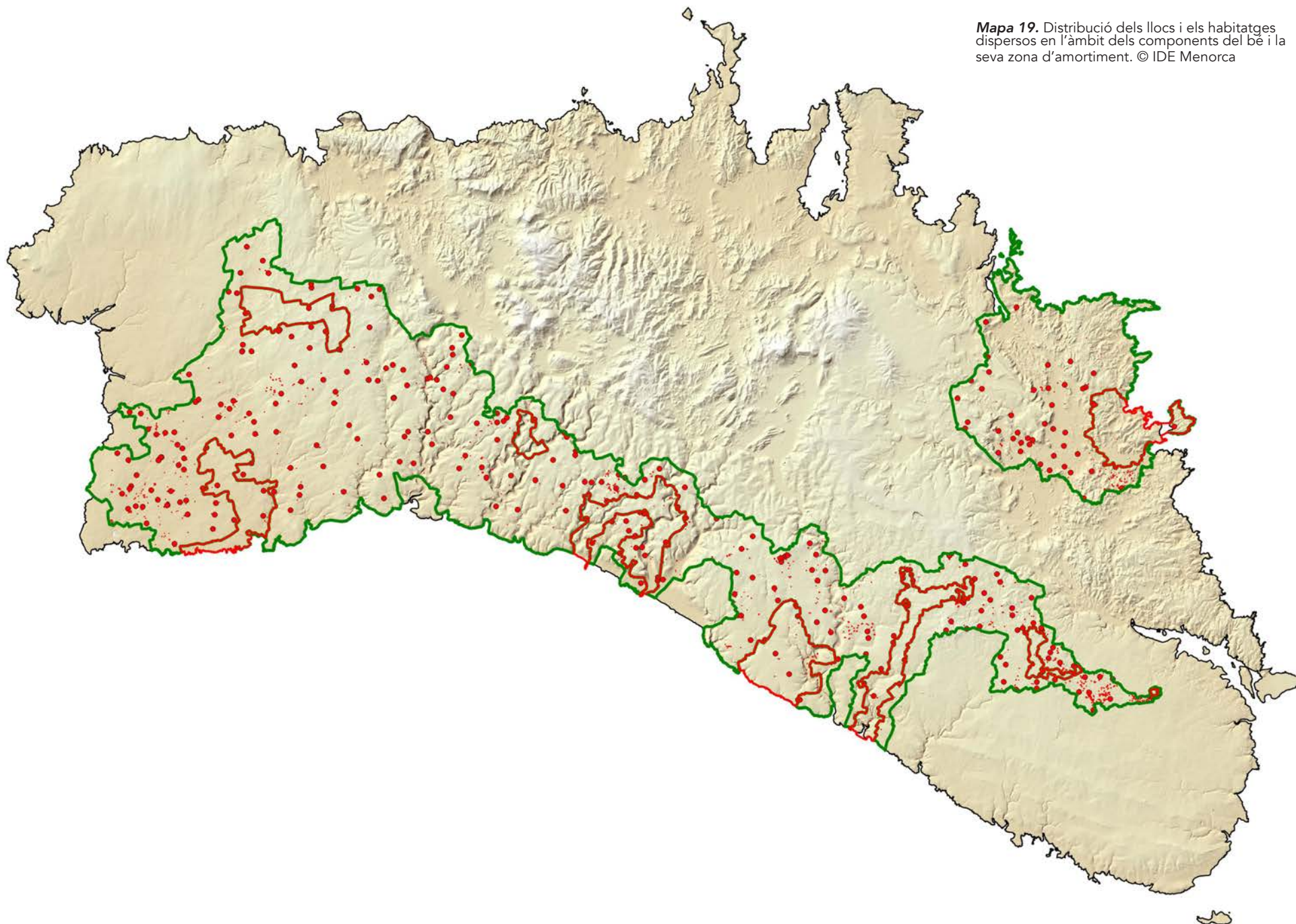
La major part del territori ocupat pels components i per l'àrea d'amortiment del bé correspon al paisatge rural modelat i gestionat pel característic agroecosistema menorquí, en general, en molt bon estat de conservació com ja s'ha assenyalat en epígrafs anteriors. Aquest paisatge en mosaic, complex i divers, està subjecte a dos possibles tipus de dinàmiques que podrien entendre's com a "pressions" sobre la integritat i els valors del paisatge rural: d'una banda, la intensificació agroindustrial, amb capacitat per alterar

la configuració, les estructures i el funcionament agroecològic del paisatge heretat; de l'altra, l'abandó agrari, amb avanç del matoll d'ullastre i llentiscle i d'altres espècies herbàcies i llenyoses, que pot suposar una pèrdua de valors productius, agrobiològics, funcionals i estètics rellevants i un increment, a més, de la vulnerabilitat davant d'alguns riscos com el d'incendi.

De l'anàlisi paisatgística duta a terme per a la valoració i l'estat de conservació del paisatge dels components, es dedueix que la intensificació agrària en alguns terrenys (sobretot a les planes de Ciutadella, components C1 i C2), mitjançant el regadiu amb aigües subterrànies, no ha suposat, ni previsiblement suposarà, una pressió significativa sobre el caràcter i la integritat del paisatge dels components. No obstant això, l'administració insular té previst, a través de la planificació hidrològica i territorial, reduir la pressió sobre els aqüífers sobreexplotats del migjorn mitjançant un ús més eficient de l'aigua i la incorporació al sistema de cabals reciclats. Quant al denominat abandó agrari, una realitat amb matisos al camp de Menorca, el que s'observa

en el paisatge dels components és un avanç selectiu de la coberta forestal sobre els terrenys de pitjor qualitat, cosa que reforça la naturalitat i el caràcter tradicional de l'agrosistema menorquí en mosaic. Només s'ha produït un avanç més generalitzat del matoll per pèrdua d'ús agrari en terrenys de baixa qualitat pròxims a la costa meridional, afectats pel vent i la salinitat, i en alguns enclavaments de terres fèrtils del periurbà de Ciutadella i de Maó-Sant Lluís.

Mapa 19. Distribució dels llocs i els habitatges dispersos en l'àmbit dels components del bé i la seva zona d'amortiment. © IDE Menorca

7.3.3. Riscos antròpics

No es troben nuclis poblacionals dignes d'esment en l'àmbit dels components del bé seriat proposat, així com a la zona d'amortiment. Tots dos territoris en el seu conjunt mostren el poblament dispers característic del món rural menorquí, on els habitatges i les instal·lacions associades a l'explotació agrària es troben disseminades i inserides en l'estructura de propietat i el parcel·lari tradicional. En la seva major part es tracta habitatges associats als llocs (les cases de llocs). Aquestes cases de llocs o unitats de gestió agroromadera esquitxen ocasionalment el paisatge i ocupen punts estratègics. És important subratllar, des del punt de vista de la qualitat i la integritat del paisatge, que el poblament disseminat de les cases de llocs és, a més de dispers, de baixa densitat relativa, com correspon a la grandària de la major part de les explotacions.

Es tracta, doncs, d'un poblament molt disseminat i, en general, de baixa densitat, els àmbits del qual no són coincidents en termes geogràfics i estadístics amb les entitats singulars de població identificades a l'IBESTAT

(Institut d'Estadística de les Illes Balears). Per tant, per ajustar adequadament el càlcul d'habitants en totes dues zones s'ha recorregut a la base d'informació de l'IDE Menorca (Infraestructura de Dades Espacials) sobre edificacions en sòl rústic i s'han seleccionant aquelles considerades com a habitatge, així com a l'inventari cartogràfic de llocs, que registra la situació de cadascuna d'aquestes agrupacions. Les diferents aproximacions ens permeten establir el següent escenari en relació amb el nombre d'habitants:

Població en l'àmbit del bé proposat:

140 habitants

Població a la zona d'amortiment:

4.430 habitants

En el mapa 19 s'assenyalen els llocs existents en totes dues zones i altres petites edificacions habitacionals disseminades. La presència de llocs és poc significativa en els components del bé proposat (13) i és més nombrosa proporcionalment a la zona d'amortiment (319). No obstant això, convé precisar que algunes de les cases de llocs a la zona d'amortiment, associades a les propietats que incideixen en cadascun dels components del bé, es troben pròximes

als límits d'aquests. Una part substancial d'aquestes unitats agroromaderes limítrofes estan excloses de l'àmbit del bé proposat segons els criteris establerts de delimitació i integritat paisatgística per a cada component i se situen a la zona d'amortiment.

A l'hora de valorar el pes poblacional en tots dos àmbits, una altra diferència que cal considerar és que a la zona d'amortiment es registren habitatges d'ús turístic complementari de vegades amb l'agroromader, del tipus casa rural, mentre que aquesta circumstància no es produeix en els components del bé.

7.3.4. Pressions degudes a l'afluència de públic

Una de les dimensions fonamentals de la declaració Menorca Talaiòtica serà la d'ampliar la difusió dels jaciments que formen part del bé proposat i l'accessibilitat a aquests, i el repte és aconseguir-ho de manera sostenible i equilibrada.

Si bé és cert que, actualment, el patrimoni cultural prehistòric de Menorca ja suscita un alt grau d'interès per part de la població local i forana, també ho és que la candidatura ha contribuït a despertar un interès encara més gran i que s'ha produït en els últims anys un augment de les visites als monuments.

Aquesta tendència en l'increment de visitants ha de ser potenciada fent-la compatible amb el criteri de conservació del valor universal excepcional del bé proposat. Per això el Pla de gestió proposa una sèrie de criteris i mesures per mantenir les visites als jaciments sense superar-ne el llindar de sostenibilitat.

Aquest llindar de sostenibilitat s'estableix

8. Diagnòstic de la recerca

per garantir la conservació dels atributs i del paisatge que conforma cadascun dels components. Així, el Pla de gestió proposa un sistema de gestió que vetlla pel manteniment del bon estat de conservació del bé en el seu conjunt basat en el control de la pressió antròpica tant pel que fa al nombre de visitants com a la manera com aquests es

desplacen pels llocs i hi accedeixen en sintonia amb les polítiques impulsades per les autoritats de l'illa en el sentit de promoure una mobilitat sostenible.

Les dades existents sobre afluència de públic relatives a alguns dels atributs de la candidatura confirmen que s'ha experimentat una tendència a l'alça en els

últims anys, com es pot observar a Torre d'en Galmés i a Torralba d'en Salort.

Considerant que es tracta d'espais extensos i a l'aire lliure, sens dubte poden suportar un augment de les visites si s'estableixen els límits i si s'acompanyen de la vigilància i el manteniment adequats. El cas més particular és la Naveta des Tudons, que és l'atribut amb més afluència de públic i amb menys superfície.

L'activitat en la majoria dels atributs s'aglutina en forma de visites que es realitzen al llarg de tot l'any, encara que és especialment significativa en temporada alta coincidint amb l'horari d'obertura de les casetes d'informació i, particularment, en la franja horària del matí. La temporada alta, en gairebé tots els atributs, abasta des de Setmana Santa fins al mes d'octubre inclusivament, encara que els mesos de més afluència són de juny a setembre.

En els últims cinc anys, el Consell Insular de Menorca ha fet un gran esforç per a la promoció de la recerca de la cultura talaiòtica a Menorca. A les intervencions arqueològiques programades que es realitzen, caldria afegir-hi anàlisis de materials i estudis de béns mobles impulsats des dels dos museus de l'illa, així com alguns treballs realitzats des de la Universitat dels Illes Balears o altres universitats espanyoles.

De les anàlisis de la informació existent es dedueixen una sèrie de consideracions:

- Les excavacions programades a Menorca es fan de manera estacional, normalment a l'estiu i durant un període relativament curt. Es realitza un gran esforç de mobilització de maquinària i persones, però encara amb pocs dies d'excavació.
- En diversos casos el projecte de recerca s'associa amb l'organització d'un camp de treball d'estiu amb una funció formativa.
- Predominen els projectes de recerca per sobre dels de restauració, encara que els diversos equips de recerca acaben les seves temporades

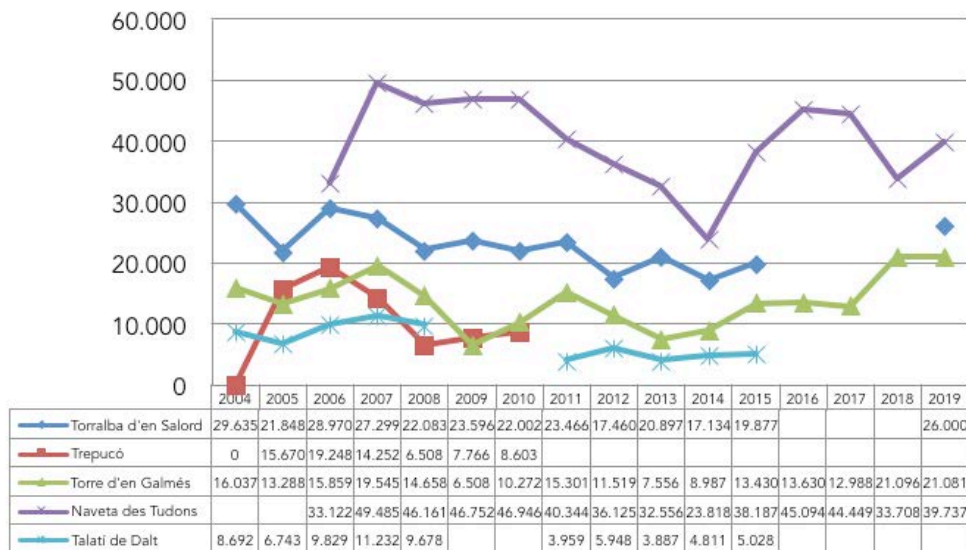

Figura 3. Dades de públic registrades en temporada alta en horari de matí quan les casetes d'informació estan obertes. Les visites de la resta de l'any no estan registrades, encara que l'augment de la desestacionalització induïx a pensar que han anat en augment.

- d'excavació amb la consolidació de les restes exhumades.
- Alguns equips de recerca publiquen estudis d'abast internacional i nacional, però n'hi ha altres que publiquen molt poc. En aquest sentit, és important destacar que per tenir una presència internacional en el sector de la ciència és fonamental publicar, i que cal fer-ho en anglès i en publicacions de prestigi i indexades.
- Com és lògic, els projectes més importants formen part de projectes de recerca a llarg termini; no obstant això, les aportacions econòmiques del Consell Insular de Menorca són anuals i, en conseqüència, els equips no saben si podran continuar els seus projectes per endavant.
- Les aportacions econòmiques són gairebé exclusives del Consell Insular Menorca; destaca l'absència gairebé total de projectes finançats pel Ministeri de Cultura i Esport del Govern d'Espanya, pel Govern dels Illes Balears o per universitats nacionals o internacionals.
- Les prioritats de les recerques responen més sovint a la voluntat de continuar descobrint parts

de jaciments que no pas a la de plantejar preguntes científiques noves que aportin nova llum a la interpretació de la cultura talaiòtica.

- Finalment, en general, els recursos econòmics i els equips mobilitzats per a la recerca científica sobre la Menorca Talaiòtica són escassos si els comparem amb els d'altres entorns.

En l'àmbit de la Menorca Talaiòtica existent, actualment hi ha diversos programes de recerca en marxa que se sintetitzen en la taula 10.

Taula 10. Síntesi dels projectes d'investigació actualment actius o pendents d'executar-se.

Equip	Dates inici/final	Objectius	Pressupost
Projectes d'investigació actualment actius			
Torre d'en Galmés Investigació dels cercles 6 i 7 (finalitzada)			
Associació d'Amics del Museu de Menorca	2011-2019	Millorar el coneixement de les estructures domèstiques.	2015: Consell Insular de Menorca: 11.831 € Ajuntament d'Alaior: 1.800 € Associació d'Amics del Museu de Menorca: 7.125 €
Torre d'en Galmés Zona nord al costat del talaiot central			
Associació d'Amics del Museu de Menorca	2019-	Cercar evidències dels primers habitants.	
Torre d'en Galmés Edifici 2			
Universitat de Boston	2002-	Conèixer la dimensió de les remodelacions d'època medieval.	La Universitat de Boston cobreix les despeses del projecte. A més, tots els anys disposa d'una subvenció del Consell Insular de Menorca d'entre 3.000 i 12.000 €.
Torre d'en Galmés Zona central			
Menorca Heritage Recovery	2017-2021	Estudiar de manera sistemàtica els processos constructius de l'arquitectura talaiòtica.	Finançament privat, amb la col·laboració del Consell Insular de Menorca.

Equip	Dates inici/final	Objectius	Pressupost
Talaiot de Sant Agustí Vell			
Associació Arqueologia i Patrimoni Damià Ramis Ismael Moll Montserrat Anglada	2015-	Millorar el coneixement i la interpretació dels talaiots.	2017: Consell Insular de Menorca: 7.500 € Ajuntament d'Es Migjorn Gran: 1.500 € ACR, Associació de Veïns d'Es Migjorn Gran: 500 € 2018: Consell Insular de Menorca: 7.500 € Ajuntament d'Es Migjorn Gran: 1.500 € 2019: Consell Insular de Menorca: 7.500 € Ajuntament d'Es Migjorn Gran: 2.000 € Mibo calçats, SL (donació d'una empresa de Migjorn): 500 €
Torralba d'en Salort Recinte de taula i sitja			
Nurarq Cristina Bravo Irene Riudavets Gerard Remolins	2018-2019	Conèixer i adequar l'espai davant de la façana principal del recinte de taula.	2018: Consell Insular de Menorca: 6.352 € Fundació Illes Balears: 2.000 € Nurarq: 6.000 € 2019: Consell Insular de Menorca: 7.664,48 € Nurarq: 5.247 €
Torralba d'en Salort Hipogeu			
Nurarq	2020	Adequar l'hipogeu.	2020 Fundació Illes Balears: 6.000 €
Sa Mitja Lluna			
Universitat de les Illes Balears i Universitat de Sevilla		Estudiar una explotació minera de coure.	

Equip	Dates inici/final	Objectius	Pressupost
Intervencions arqueològiques pendents d'executar Es tracta de projectes elaborats que estan a l'espera de poder trobar recursos per dur-se a terme.			
Talaiot oest de Trepucó			
Carlos de Salort Borja Gimenez Alex Corral Oliver Garcia Valenzuela Francesc Isbert Vaquer Cecília Ligeró Muñoz		Projecte de reexcavació i restauració de la zona.	696.942,00 €
Talaiot principal de Torre d'en Galmés			
E. ARQ Enginyeria + Arquitectura, Montserrat Anglada F, Joan J. Morro Martí		Projecte d'excavació arqueològica, restauració i consolidació.	280.616,83 €
T2 i C4 de Montefi			
E. ARQ Enginyeria + Arquitectura, Montserrat Anglada F, Joan J. Morro Martí		Projecte d'excavació arqueològica, restauració i consolidació.	218.779,56 €

Dades extretes del web <http://www.menorcatalayotica.info/Publicacions>, tot i que no s'actualitza des del 2017. Per poder conèixer les dades completes dels actuals programes d'investigació, vegeu l'annex.

9. Diagnòstic de difusió

L'anàlisi de les polítiques de difusió i el seu impacte permeten avaluar la capacitat i el nivell de socialització del patrimoni de la Menorca Talaiòtica. Les polítiques de difusió, l'acostament al públic local o forà, els instruments d'interpretació disponibles o les activitats de dinamització són aspectes que s'analitzen en aquest apartat.

9.1 Anàlisi de les audiències

Amb les dades disponibles s'ha elaborat un gràfic que permeti observar les diferències entre els jaciments analitzats (Figura 4). La millora de les condicions econòmiques després de la crisi de 2008, l'impuls de la candidatura de Menorca Talaiòtica com a patrimoni mundial iniciat l'any 2013, el creixement progressiu de l'arribada de turistes a l'illa i una implicació més gran de la població local han afavorit un progressiu creixement del nombre de visitants durant aquests últims anys.

L'anàlisi de les audiències permet extreure les conclusions següents:

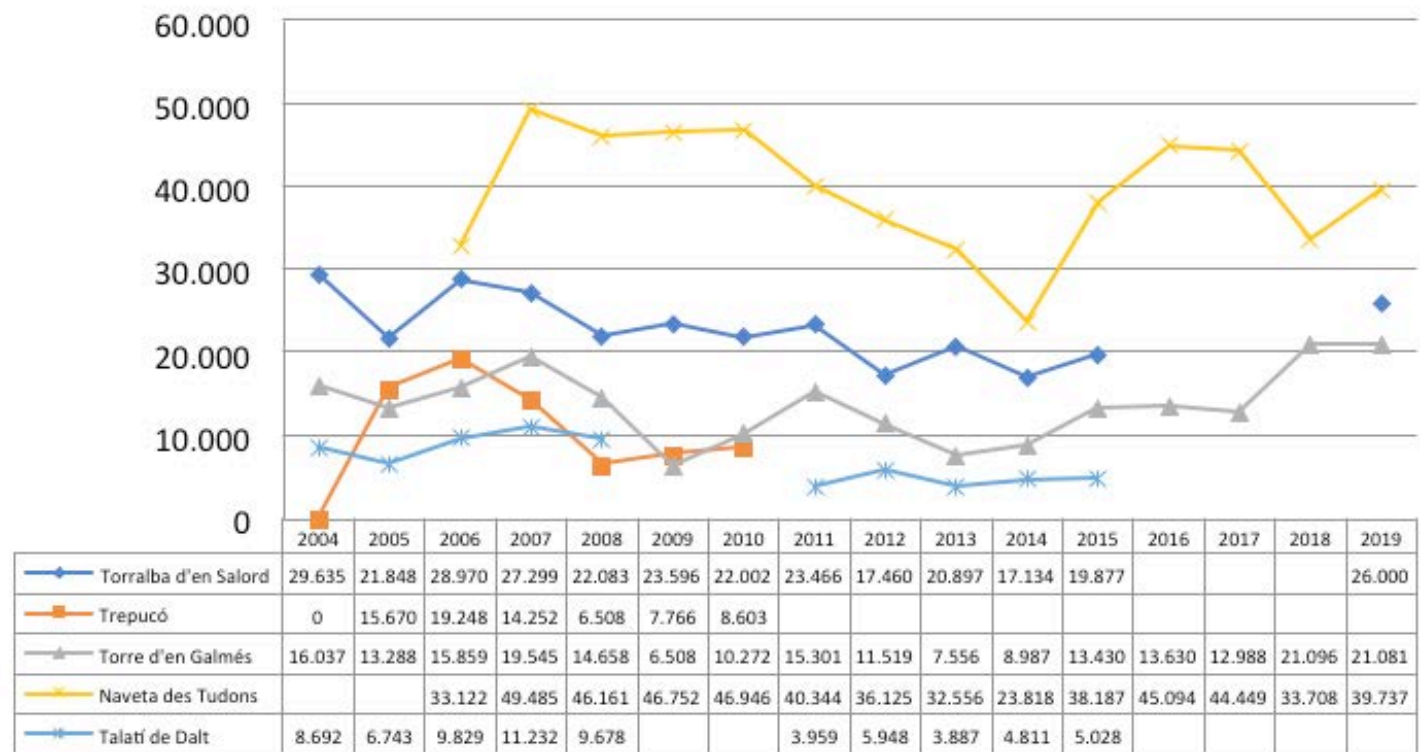

Figura 4. Comparativa de les dades de públic en diferents atributs, 2004-2019.
Dades proporcionades per la Fundació Foment del Turisme de Menorca, OBSAM, el Museu de Menorca i el Museu Municipal de Ciutadella.

- No es disposa d'instruments prou útils per conèixer de manera fiable l'afluència de visitants als jaciments arqueològics, el seu perfil i el seu grau de satisfacció.
- L'afluència de visitants, a partir de les dades disponibles, evidencia una diferenciació gran segons que els jaciments siguin més o menys coneguts: Naveta des Tudons, Torre d'en Galmés i Torralba d'en Salort. En la resta dels jaciments l'afluència és més baixa o desconeguda.
- En el cas en què es coneix l'origen de visitants (Museu de Menorca i Museu Municipal de Ciutadella), la població local té una importància considerable, tant pel que fa a la modalitat de visita a l'exposició com a les activitats que es realitzen.

La difusió i la interpretació de la Menorca Talaiòtica disposa de dues institucions museístiques claus: el Museu de Menorca i el Museu Municipal de Ciutadella.

Ambdues, en les seves exposicions permanents i temporals, tracten la prehistòria de l'illa i, a més, custodien i exhibeixen la cultura material pertanyent a aquest període. Quant al Museu

de Menorca, és important destacar l'increment sostingut de visitants des de l'any 2013, així com un important creixement a partir de juliol de 2018, arran de la reobertura de la renovada museografia: va passar del voltant del 7% de públic resident a Menorca en anys anteriors al 42% el 2018.

El Museu Municipal de Ciutadella, actualment en procés de reestructuració, es manté estable encara que amb una afluència molt més baixa.

Si es comparen les dades dels jaciments i dels museus de Menorca i de Ciutadella amb altres equipaments culturals de l'illa, s'observa que la catedral de Ciutadella i la Naveta des Tudons són els més visitats. D'altra banda, el Museu de Menorca i el poblat talaiòtic de Torre d'en Galmés mostren un augment significatiu en els dos últims anys.

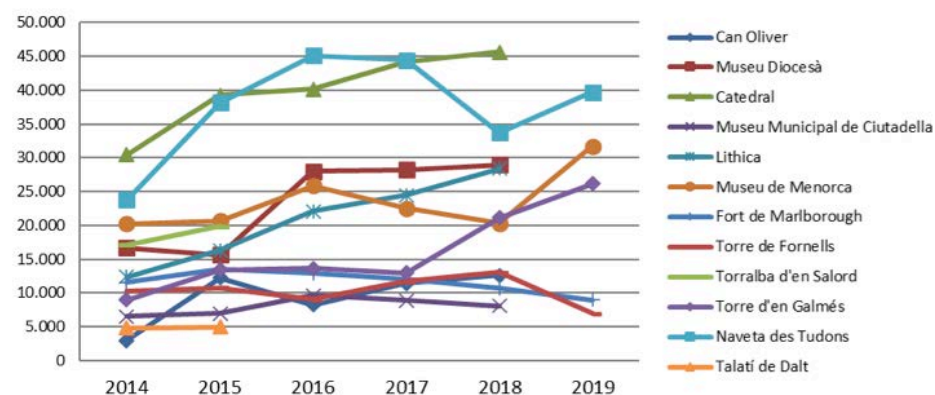

Figura 5. Comparativa de l'afluència pública amb altres equipaments, 2014-2019.

9.2 Programació d'activitats

L'anàlisi de la programació d'activitats per al públic en general o per a escolars ha estat la base per obtenir les conclusions següents:

- Hi ha una programació diversa i abundant destinada a la difusió de la prehistòria de l'illa, en la qual s'impliquen diverses institucions, entitats o associacions. Aquesta programació està dirigida, en primer lloc, a la població local.
- Cal destacar la importància dels programes educatius en formats tradicionals (visites i tallers), així com en formats més nous que busquen la implicació dels escolars i, per extensió, de la ciutadania. En aquest sentit, "Adopta un monument" o "El meu talaiot" són exemples que haurien de tenir continuïtat i fins i tot ampliar-se.
- L'existència de la programació d'activitats respon a la demanda local, també evidenciada en les visites als museus, en què destaca l'afluència de públic local.
- Tant el Consell Insular de Menorca com el Museu de Menorca i el Museu Municipal de Ciutadella són actius en la creació de nous instruments de difusió de la prehistòria de Menorca i ofereixen a la població local novetats, com exposicions temporals, activitats relacionades, publicacions, beca talaiòtica...
- Els fullets que es proporcionen en les visites als jaciments arqueològics estan restringits als gestionats per la FFTM i tenen un disseny poc atractiu.
- El Consell Insular de Menorca, en els últims anys, ha fet un gran esforç global en la difusió del patrimoni arqueològic d'època talaiòtica, amb una renovació de la senyalització, la millora del manteniment dels jaciments, l'organització d'activitats..., que, a més, es complementa amb una col·lecció de publicacions de divulgació científica molt important.
- No hi ha cap dispositiu digital que acompanyi la visita als jaciments arqueològics.

9.3 Accessibilitat i adequació a la visita

L'anàlisi i la presa de dades s'han realitzat a partir del treball de camp directe i la recopilació d'informació de diverses fonts. Aquesta anàlisi ha permès disposar d'una base que permet valorar l'accessibilitat dels atributs, les seves condicions de visita, els horaris, les tarifes...

Cal advertir que el treball de camp s'ha fet durant l'estat d'alarma de la crisi sanitària de la Covid (segona quinzena del mes d'abril de 2020) i pot ser que algunes dades estiguin subjectes a confirmació o siguin incompletes.

Accés

La majoria dels jaciments arqueològics són d'accés lliure i visitables, excepte la cova des Pas (C3), la cova de Biniedrís (C6) i Sa Mitja Lluna (C9), que tenen dificultats d'accessibilitat. Cal destacar el cas d'Es Galliner de Madona, que, pel seu deficient estat de conservació, està tancat en espera que es pugui executar la restauració del monument, el projecte de la qual està redactat. La majoria dels

jaciments no disposen de tancament, amb la qual cosa s'hi pot accedir lliurement les 24 hores del dia els 365 dies de l'any. En realitat, el tancament d'aquesta mena de jaciment i la seva proximitat provocaria un impacte molt important en l'entorn.

Horarios y precios

Malgrat l'accés lliure, alguns jaciments disposen d'horaris de visita vinculats a la presència d'informadors. És el cas de la Naveta des Tudons o Torre d'en Galmés, gestionats per la Fundació Foment del Turisme de Menorca, les quals disposen d'un espai de recepció i informació que acostuma a estar obert de març a octubre en horari de demà.

La gestió privada de Torralba d'en Salort també ofereix horaris de visita associats amb el servei d'atenció als visitants d'abril a octubre. La resta de l'any el jaciment està tancat, excepte en el cas de visites prèviament concertades. El mateix passa amb el poblat de Talatí de Dalt, que es pot visitar de maig a octubre. L'accés lliure és gratuït, però es cobra entrada en les franges horàries en les quals els jaciments disposen d'informadors. Per accedir a Torralba d'en Salort i a Talatí

de Dalt, de gestió privada, també cal adquirir entrada.

Serveis

Com en apartats anteriors, els jaciments dotats de serveis bàsics per al públic són aquells que en temporada alta (març/ octubre) disposen de personal d'atenció al públic. Els serveis bàsics són una caseta d'informació amb personal d'atenció, informació i cobrament d'entrades i una caseta amb WC adaptat. És el cas de la Naveta des Tudons, Torre d'en Galmés, Torralba d'en Salort i Talatí de Dalt, encara que en aquest últim cas el WC no està adaptat.

Transport públic

Es pot arribar amb transport públic (autobús) a pocs jaciments: és el cas de la naveta des Tudons, Montefí, Son Catlar, Rafal Rubí, So na Caçana i Trepucó.

Taula 11. Síntesi amb dades sobre l'accés, l'horari i les tarifes dels atributs.

Atribut		Accés			Horaris i preus		
Atributs		Visites	Tancament	Accés lliure	Horaris obertura	Preus	Dies oberts a l'any
C1	Naveta des Tudons	SÍ	SÍ	SÍ	Març a octubre aproximadament: Dilluns i dimarts: entrada lliure i gratuïta Dimecres i dijous: 9 a 15.15 h Divendres: 10.30 a 15.15 h Dissabte i diumenge: 9 a 15.45 h La resta de l'any: accés lliure	General: 2 € Agències de viatges: 1,20 € Menors de 8 anys, grups escolars i guies turístics: gratuïta	365 dies
C1	Torrellafuda	SÍ	NO	SÍ	No hi ha horaris: accés lliure	Gratuïta	365 dies
C1	Torretrencada	NO	SÍ	NO	No hi ha horaris: accés lliure	Gratuïta	365 dies
C2	Son Catlar	SÍ	NO	SÍ	No hi ha horaris: accés lliure	Gratuïta	365 dies
C3	Cova des Pas	SÍ	SÍ	SÍ	No és accessible	-	-
C3	Son Mercer de Baix	SI	SI	SI	No hi ha horaris: accés lliure	Gratuïta	365 dies
C4	Cova des Coloms	SI	NO	SI	No hi ha horaris: accés lliure	Gratuïta	365 dies
C4	Galliner de Madona	NO	SI	NO	Actualment no es pot visitar	-	-
C4	Sant Agustí Vell	SI	NO	SI	No hi ha horaris: accés lliure	Gratuïta	365 dies
C5	Ses Roques Llises i na Comerma de sa Garita	SI	SI	SI	No hi ha horaris	Gratuïta	365 dies

Atribut		Accés			Horaris i preus		
Atributs		Visites	Tancament	Accés lliure	Horaris obertura	Preus	Dies oberts a l'any
C5	Torre d'en Galmés	SÍ	NO	SÍ	Estiu (Setmana Santa - finals d'octubre): De dimecres a dissabte: 9 a 20.15 h Dimarts i diumenges: 9 a 14 h Dilluns: accés lliure. Centre d'interpretació obert al matí; dilluns tancat Hivern (novembre - Setmana Santa): Accés lliure al poblat; centre d'interpretació: tancat	Entrada general: 3 € Entrada gratuïta: menors de 8 anys, el dilluns i per als guies turístics Tarifa reduïda: 1,80 € Entrada lliure: de novembre fins a Setmana Santa	365 dies
C6	Cova de Biniedrís	NO	NO	NO	No és accessible	-	-
C6	Calescoves	SÍ	NO	SÍ	No hi ha horaris: accés lliure	Gratuïta	365 dies
C6	Rafal Rubí	SÍ	NO	SÍ	No hi ha horaris: accés lliure	Gratuïta	365 dies
C6	So na Caçana	SÍ	SÍ	NO	1 de gener a 13 de març: 10 a 18 h 15 de març a 15 de novembre: 10 a 20 h 16 de novembre a 31 de desembre: 10 a 18 h	Gratuïta	365 dies
C6	Torralba d'en Salort	SÍ	SÍ	NO	1 d'abril a 31 de maig i 1 a 31 d'octubre: Dimarts a dissabte: 10 a 13 h i 15 a 18 h Diumenge: 10 a 13 h Dilluns tancat <u>Juny, juliol i agost:</u> <u>Dimarts a dissabte: 10 a 20 h</u> <u>Diumenge i dilluns: 10 a 13 h</u> <u>Els dimecres d'agost es tanca a les 17 h per visita teatralitzada.</u> <u>Setembre:</u> <u>Dimarts a dissabte: 10 a 19 h</u> <u>Diumenge i dilluns: 10 a 13 h</u>	Temporada 2020: General: 5 € / Majors de 65: 4 € / Estudiants: 4 € / Nens de 3 a 12 anys i discapacitats (+33%): 2,50 € / Nens menors de 3 anys: Gratuïta	182 dies aproximadament
C6	Torrellissar	SÍ	NO	SÍ	No hi ha horaris: accés lliure	Gratuïta	365 dies

Atribut		Accés			Horaris i preus		
Atributs		Visites	Tancament	Accés lliure	Horaris obertura	Preus	Dies oberts a l'any
C7	Cornia Nou	SÍ	SÍ	SÍ	No hi ha horaris: accés lliure	Gratuïta	365 dies
C7	Talatí de Dalt	SÍ	SÍ	NO	De maig a octubre: 10 a 14 h i 16 a 20 h	4 € l'entrada	180 dies
C7	Torelló	SÍ	NO	SÍ	De gener a abril: cada dia de 7 a 19 h De maig a setembre: 7 a 21 h D'octubre a desembre: 7 a 19 h	Gratuito	365 dies
C8	Trepucó	SÍ	SÍ	SÍ	No hi ha horaris	Gratuïta	365 dies
C9	Sa Torreta de Tramuntana ¹				La propietat deixa visitar el jaciment el dijous de 9 a 13 h. Cal deixar el cotxe a la part baixa i pujar a peu. El trajecte és d'uns 25' aproximadament.		
C9	Mitja Lluna (Illa d'en Colom)	NO	NO	NO	No és accessible	-	-

1. La inspecció i recollida de dades es va dur a terme durant l'estat d'alarma per la crisi sanitària de la COVID (segona quinzena d'abril de 2020). La visita a aquest lloc es va posposar per raons de seguretat.

9.4

Posada en valor i qualitat de la visita

S'ha realitzat una anàlisi sobre la posada en valor i la qualitat de la visita dels diferents atributs, tenint en consideració des d'aspectes conceptuals fins a elements molt específics de tipus pràctic. En els últims anys s'ha fet un gran esforç per millorar l'accessibilitat dels jaciments de Menorca i per facilitar-ne la visita i la comprensió. En la taula següent hi ha algunes valoracions que es consideren en la part propositiva del Pla.

Taula 12. Valoracions sobre la posada en valor i la qualitat de la visita en els atributs.

Atributs		Valoracions
C1	Naveta des Tudons	La posada en valor d'aquest monument, un dels més icònics de la prehistòria de Menorca, és adequada. El petit espai d'interpretació situat a l'entrada afegeix informació de contextualització adequada, i la senyalització interpretativa, a prop del monument, és també idònia. Pròximament disposarà d'un espai d'interpretació.
C1	Torrellafuda	Torrellafuda resulta atractiu pel seu recinte de taula sota els ullastres. Potser l'element que més distorsiona la interpretació de les seves estructures és la gran quantitat de pedres acumulades a la falda del talaiot i els enderrossalls de paret seca a la part de la muralla. Falta senyalització interpretativa dels elements de l'inici del camí, com el cercle i l'hipogeu. La qualitat de la visita pot estar ocasionalment afectada per la presència de cavalls que poden suposar un perill.
C1	Torretrencada	És un jaciment on es poden descobrir diversos dels monuments representatius de la cultura talaiòtica. En destaca la taula, una de les set en peus que hi ha a l'illa. Les seves sales hipòstiles també són elements destacats d'aquest lloc i estan degudament explicades per mitjà de senyalització. El recorregut està ben marcat i inclou elements d'altres èpoques, com les tombes excavades a la roca i l'aljub modern. La qualitat de la visita requereix un desbrossament intensiu, la necessitat de controlar la vegetació arbustiva i arbòria del talaiot i la instal·lació de papereres.

Atributs		Valoracions
C2	Son Catlar	És un dels poblats talaiòtics més importants de la zona oest de l'illa. La seva muralla permet el recorregut tant per fora com per dins del poblat i ofereix la possibilitat de conèixer elements que s'estan posant en valor per mitjà d'un projecte de recerca en curs. La seva importància a nivell científic és molt elevada. Al llarg del recorregut hi ha una gran quantitat de plafons explicatius que milloren l'experiència del visitant. L'absència de papereres i zones de descans afecten la visita.
C3	Cova des Pas	Sense accés públic.
C3	Son Mercer de Baix	Només hi ha un plafó explicatiu en tot el jaciment, situat davant de la cova des Moro. El recorregut no està marcat, la qual cosa impedeix que el visitant pugui reconèixer les restes i interpretar-les si no és amb ajuda d'alguna mena d'informació externa (guia, pla...). En arribar a les cases del predi de Son Mercer de Baix, que cal travessar per arribar al jaciment, se segueix per un camí irregular. Es pot deixar el cotxe a l'aparcament del predi i caminar fins al jaciment; el recorregut és d'uns 1.300 metres.
C4	Cova des Coloms	La cova des Coloms és una de les més belles de l'illa. Està situada al barranc d'un rierol; per consegüent, només s'hi pot accedir caminant. Els vehicles poden estacionar-se a 45 minuts a peu de la cova.
C4	Galliner de Madona	Sense accés públic.
C4	Sant Agustí	L'itinerari de visita és poc visible i el sender és molt pedregós, factor que dificulta la visita. Fa falta condicionar els accessos i marcar el recorregut a l'interior del jaciment.
C5	Ses Roques Llises i na Comerma de sa Garita	Un plafó explicatiu en cadascun d'aquests monuments proporciona la informació bàsiques per a la seva interpretació i comprensió.

Atributs		Valoracions
C5	Torre d'en Galmés	La senyalització orienta el visitant durant el recorregut i l'informa dels elements més importants del poblat. Queda pendent, entre altres qüestions, posar en valor el probable mur de tancament del poblat i gran part de la zona central del jaciment, fins i tot sense excavar. La qualitat de la visita és bona, encara que en època de calor no hi ha cap punt d'aigua potable per refrescar-se i molts dels bancs i les taules no tenen ombra. Els diferents horaris del jaciment i el centre d'interpretació i el fet que l'entrada només es paga al jaciment generen una certa confusió. A això s'hi afegeix la deficient senyalització del centre d'interpretació, que passa desapercbut a molts visitants.
C6	Cova de Biniedrís	Sense accés públic.
C6	Calescoves	Fa falta reforçar les indicacions de l'itinerari, ja que hi ha molts senders i és fàcil perdre-s'hi. Les nombroses coves tapiades amb portes de ferro oxidades treuen atractiu a la visita, però resulten necessàries per protegir les coves davant l'ocupació de persones sobretot durant l'estiu. Si bé la senyalització aporta explicacions sobre la necròpolis, no hi ha informació sobre l'ancoratge. És un lloc apropiat per tractar la navegació i el comerç durant l'antiguitat, una temàtica sense tractar en els diferents atributs del bé.
C6	Rafal Rubí	Hi ha un projecte segons el qual, a partir de l'any 2021, aquest jaciment serà gestionat per una empresa privada, la qual cosa segurament afavorirà un millor manteniment del jaciment i la instal·lació de serveis públics, com una caseta d'informació i un WC.

© Maria Eva Melià

Atributs		Valoracions
C6	So na Caçana	Del recorregut solament se n'informa en un plafó que hi ha a l'aparcament, abans d'entrar al jaciment. Una vegada s'hi accedeix, no és possible seguir l'itinerari ja que no està marcat. Aquesta circumstància motiva que el discurs general de l'atribut i la seva excepcionalitat siguin difícils d'apreciar i comprendre. En època estival, els camins es camuflen entre la vegetació, cosa que cal cuidar. El manteniment és un aspecte que cal millorar. És necessari intensificar el desbrossament general i netejar d'escombraries sobretot l'entrada, la zona de l'aparcament, els accessos i la zona final.
C6	Torralba d'en Salort	La visita està ben senyalitzada amb fletxes que indiquen el recorregut. Els plafons explicatius proporcionen la informació necessària per conèixer els diferents elements del poblat.
C6	Torrellisar	La visita només inclou el recinte de taula. Cal articular un itinerari que inclogui el talaiot que es troba a uns 50 metres de la taula. Per a això s'hauria de netejar la vegetació que cobreix parcialment el talaiot.
C7	Cornia Nou	L'accés al jaciment es fa des d'un camí secundari difícil de localitzar i no hi ha zona d'aparcament. Es proposa que s'acomodi un sender pedestre perquè és en una zona periurbana.
C7	Talatí de Dalt	Pel potencial que presenta el jaciment —és un dels pocs que té tota la tipologia d'estructures prehistòriques—, es podria ampliar la informació i oferir un relat més complex. Cal habilitar àrees de descans en zones d'ombra.
C7	Torelló	El talaiot està molt a prop d'un camí secundari, encara que no hi ha aparcament. L'alternativa és accedir a l'aparcament de la basílica paleocristiana de Torelló, que està aproximadament a uns 500 metres seguint el camí.
C8	Trepucó	És un jaciment que, situat en una zona periurbana, necessita constant manteniment i neteja. Cal remarcar que la carretera d'accés al jaciment és estreta, la qual cosa comporta que els autobusos no puguin accedir a l'aparcament.
C9	Sa Torreta de Tramuntana	No es va poder efectuar el treball de camp.
C9	Sa Mitja Lluna	Sense accés públic.

9.5 Tractament i percepció del patrimoni talaiòtic en els mitjans en línia

Com a destí de vacances popular, Menorca té nombroses publicacions adreçades al turisme en què s'inclouen dades sobre llocs històrics i d'interès, però queden eclipsats per la informació dirigida al turisme més vacacional. No obstant això, es poden trobar publicacions centrades en els continguts històrics i el patrimoni cultural de l'illa, com, per exemple, la *Guia Menorca talaiòtica: la prehistòria de l'illa*¹.

En format digital, es pot trobar informació diversa sobre el patrimoni talaiòtic de Menorca en les pàgines web oficials, en el seu conjunt, tant a nivell estatal com a nivell local. En general, es pot trobar informació sobre el patrimoni talaiòtic, però és més difícil accedir a la informació sobre tots els monuments, i els menys importants queden exclosos d'aquestes fonts. La informació aportada sol ser gairebé sempre la mateixa, extreta d'altres fonts oficials.

També hi ha altres pàgines web que

aporten informació general i articles divulgatius sobre els monuments talaiòtics de Menorca, així com blogs, que tracten des d'una experiència personal la visita a aquest patrimoni.

S'han recopilat les pàgines web més importants especialitzades en turisme arqueològic per conèixer l'abast internacional que tenen els monuments de l'illa. Encara que Espanya és un destí popular, es constata que Menorca fins i tot no és un destí habitual per als amants de l'arqueologia i passa bastant desapercibuda per als visitants estrangers interessats en la història antiga i els seus vestigis.

En relació amb les aplicacions mòbils, cal destacar-ne l'escassetat. Hi ha poques aplicacions dedicades a promoure el turisme i el patrimoni cultural de l'illa; no hi ha una aplicació oficial del Consell Insular de Menorca, sinó algunes guies digitals que han exportat el seu format web al mòbil mitjançant el disseny responsiu. També s'ha constatat que no hi ha cap aplicació la temàtica principal i única de la qual sigui el patrimoni talaiòtic de l'illa.

És important destacar que en tots els instruments de promoció i venda de turisme de Menorca, el patrimoni cultural, especialment d'època talaiòtica, té un paper important com a argument de reclam. També es constata que entre les opinions dels viatgers la valoració del patrimoni d'època talaiòtica és molt elevada.

No obstant això, el punt de dissonància és que entre les agències especialitzades en turisme arqueològic Menorca no apareix, pràcticament en cap cas, com a destí interessant. És a dir, no s'ha treballat el segment de prescriptors que representen aquestes agències, especialment per al mercat britànic, que ja té una sensibilitat més gran per viatjar a Menorca i que, a més, disposa de connexions aèries amb costos molt competitius.

En conseqüència, una de les clares recomanacions i línies de treball és organitzar viatges de familiarització (*fam trips*) i iniciatives similars per poder obrir-se un lloc en el mercat de turisme arqueològic. Es tracta d'un mercat molt interessant perquè és un turisme molt respectuós amb el patrimoni i amb

l'entorn en general, acostuma a tenir alts índexs de desestacionalització, té un alt nivell socioeconòmic i un nivell de despesa en destí elevat i, a més, és un segment interessat a tenir experiències relacionades amb l'entorn cultural del destí.

¹ Guia Menorca talaiòtica. La Prehistòria de l'illa, Edició a càrrec d'Antonio Nicolau; Textos: Elena Sintés; Fotografies: Ricard Pla; Dibuixos: Albert Álvarez; Triangle Books, 2015, amb el suport del Consell Insular de Menorca, Menorca Talaiòtica i Institut d'Estudis Baleàrics

Secció B

LA PROPOSTA

Secció B

La Proposta

La part propositiva del Pla de gestió fixa els objectius i les estratègies, les maneres d'organitzar-se per aconseguir aquests objectius i els plans i els projectes que s'hauran d'impulsar en els pròxims anys organitzats per programes.

Es tracta de fixar un programa d'actuacions que s'hauran de concretar

en els plans operatius anuals i que hauran de ser avaluats per corregir-los i adaptar-los al canvi.

En aquest apartat del document, doncs, es parla d'aquests quatre aspectes: objectius i línies estratègiques, sistema de gestió, programes, plans i projectes, avaluació i planificació.

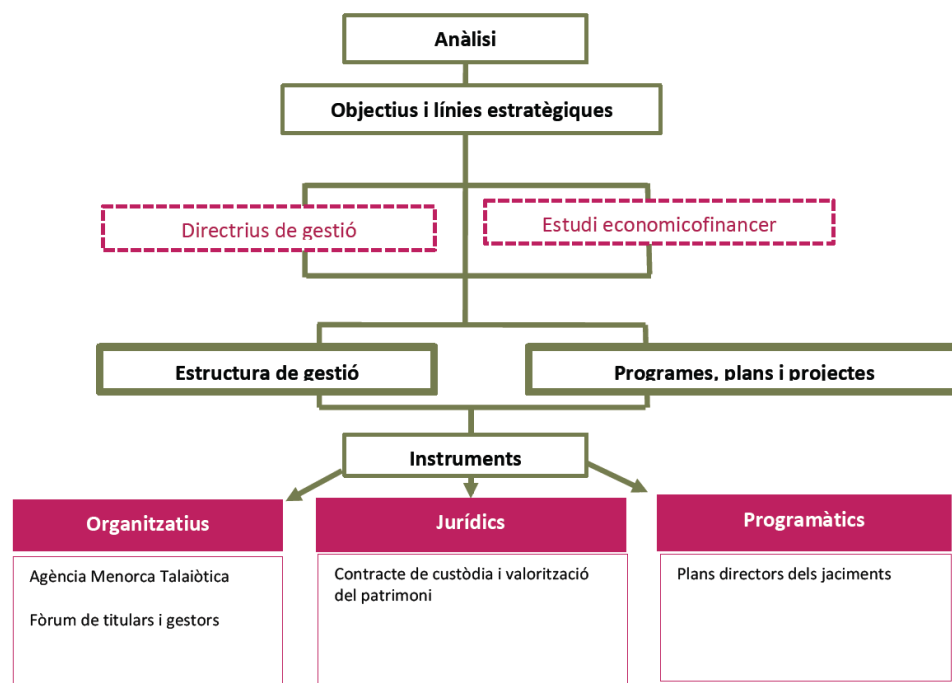

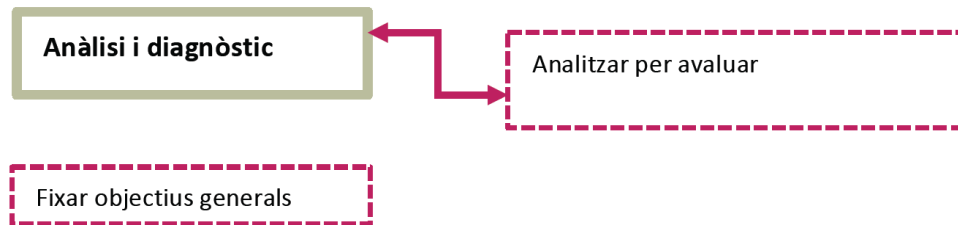
Figura 6. Diagrama que reflecteix el sistema de gestió del bé proposat.

Torrellafuda © Antoni Cladera

Objectius i línies estratègiques

A partir del diagnòstic realitzat, s'ha identificat el punt de partida i s'han fixat els objectius del Pla de gestió:

Els objectius del pla són aquests:

1. Preservar el valor universal excepcional del bé.
2. Mantenir i millorar les condicions d'integritat i d'autenticitat del bé proposat.
3. Assegurar i millorar l'estat de conservació del bé proposat.
4. Vetllar per la millora de la investigació i de la transferència de coneixement associat amb el bé.
5. Promoure la implicació ciutadana, canalitzant instruments de participació de la població en la gestió del bé.

6. Millorar la interpretació i la difusió del bé, facilitant-ne el gaudi i la socialització entre amplis sectors de la població.
7. Crear un sistema de gestió eficaç que garanteixi el cicle de manera integral: planificació, implementació, seguiment i avaluació.

El Pla de gestió incorpora **cinc línies estratègiques alineades amb els objectius**, a través de les quals s'articula el conjunt de propostes programàtiques dirigides a la millora de la gestió de la Menorca talaiòtica:

- Un sistema de gestió específic del bé proposat que possibiliti la unificació de polítiques i d'accions i la racionalització dels recursos econòmics que augmenti l'eficàcia i l'eficiència dels recursos emprats.
- La preservació integral del bé que garanteixi la salvaguarda dels valors del patrimoni immoble, moble i immaterial, així com dels valors arqueològics, històrics, ambientals, etnogràfics i perceptius del paisatge cultural.
- L'establiment de pautes i criteris comuns d'actuació en matèria de conservació, restauració i manteniment del patrimoni i del seu paisatge que prioritzin la prevenció i assegurin el valor universal excepcional del bé.
- La planificació dels processos d'intervenció arqueològica i l'aposta per consolidar la investigació d'excel·lència i la millora en la transferència del coneixement.
- La socialització del coneixement mitjançant programes de difusió, d'educació i de comunicació per buscar la implicació del conjunt de la ciutadania i convertir-se en un recurs turístic sostenible i amb qualitat.

Els objectius generals del Pla s'articulen entorn de les línies estratègiques, són de caràcter permanent i ens permeten fixar l'acció a llarg termini per saber a on volem arribar.

El Pla, en el seu desenvolupament programàtic, haurà de fixar objectius concrets i avaluables en els seus plans operatius anuals, que són la concreció del Pla en programes anuals i/o pluriennals fixats a un pressupost, a una càrrega de treball de l'organització i a uns objectius concrets a aconseguir que hauran de ser avaluats en el primer mes de l'any posterior.

El sistema de gestió

El sistema de gestió és l'arquitectura organitzativa que farà possible aconseguir els objectius i poder executar els plans i els projectes fixats. El sistema ha d'assegurar que tots els agents implicats d'una o altra manera amb el bé i els seus components es considerin participants i protagonistes de la seva gestió. La màxima autoritat en la gestió del bé proposat és el Consell Insular de Menorca, l'òrgan de govern i de deliberació a escala insular.

Anomenem sistema de gestió el conjunt de figures jurídiques, organismes i eines organitzatives i financeres que s'activen per aconseguir els objectius establerts i dur a terme els plans i els projectes inclosos en el propi pla.

El sistema de gestió és, doncs, la columna vertebral del Pla, sobre la qual se sustenta el conjunt d'accions que inclou.

Per proposar el sistema de gestió, s'ha partit de les característiques i els criteris següents:

- Ha de ser un sistema integral de gestió del conjunt del bé, que ha d'incloure tots els seus elements i

components.

- S'ha de basar en la cooperació públic o privada.
- S'ha de basar en la transparència, la participació, l'eficàcia i l'eficiència en l'ús de recursos públics.
- Ha de ser fet a mida de les possibilitats reals d'una societat com la menorquina, però que requereix la cooperació d'altres instàncies com el Govern balear i el govern d'Espanya.
- Ha de simplificar les estructures i desburocratitzar la gestió.
- Finalment, ha de ser flexible, s'ha de poder adaptar als canvis de l'entorn per adoptar les formes que puguin ser idònies en cada circumstància.

El sistema de gestió és compost pels òrgans següents:

- L'Agència Menorca Talaiòtica
- El Fòrum de Titulars i Gestors

I pels instruments següents:

- Contracte de custòdia i valorització del patrimoni
- Plans directors dels jaciments
- Contractes programa amb els propietaris privats dels jaciments que disposen de sistema de gestió propi

- Instruments jurídics associats a la protecció del bé
- Sistema de gestió econòmica

11.1 L'Agència Menorca Talaiòtica

L'Agència Menorca Talaiòtica és l'element central entorn del qual s'articula tota l'organització del Pla de gestió. És una organització de nova creació, especialment fundada per a la gestió del bé, que, sota la direcció política del Consell Insular de Menorca, canalitza tot el treball tècnic per al desenvolupament dels programes emanats del Pla de gestió, així com d'aquells que s'estableixin durant les tasques de monitoratge i avaluació permanent d'aquest. Vehicula els recursos econòmics públics i les capacitats tècniques per fer front a la gestió del bé. L'Agència Menorca Talaiòtica és l'organisme instrumental per a la implementació i la coordinació de la gestió de tot el bé proposat.

Amb l'Agència Menorca Talaiòtica s'aconsegueix una coordinació efectiva dels òrgans de decisió i de gestió que tenen a veure amb el bé. L'Agència Menorca Talaiòtica constitueix, per tant, l'organisme a través del qual es canalitzen i es coordinen totes les actuacions i mesures que afecten la gestió del bé

i la conservació del seu valor universal excepcional, especialment les incloses en el Pla de gestió.

L'objecte principal de l'Agència Menorca Talaiòtica és assegurar la protecció eficaç del bé proposat per a les generacions presents i futures.

L'Agència tindrà la funció de vetllar per l'adequada integració dels diversos usos dels conjunts integrants de la llista, presents o futurs, de procurar que aquests siguin ecològics i culturalment sostenibles, incloent-hi els usos tradicionals, i d'assegurar-se que no perjudiquen el valor universal excepcional, la integritat i/o l'autenticitat del bé. En compliment de les recomanacions establertes en el paràgraf 114 de les directrius pràctiques per a l'aplicació de la Convenció del Patrimoni Mundial, l'Agència Menorca Talaiòtica garantirà la gestió coordinada i integrada dels diferents components del bé.

D'altra banda, amb la finalitat de protegir, conservar i valorar el bé proposat i els seus atributs, per al seu funcionament s'estableix la creació dels diferents òrgans de l'Agència, com el Consell rector o els

Consells Científic i Social, amb la qual cosa es garanteix un sistema de gestió basat en mitjans participatius.

Entre els fins de l'Agència destaquen aquests:

- Preservar els atributs que sustenten el valor universal excepcional del bé i els seus components, incloent-hi tant els monuments arqueològics com els seus paisatges associats.
- Tutelar igualment el conjunt d'atributs representatius de la Menorca talaiòtica, especialment els inclosos a la zona buffer o zona d'amortiment, tal com queda reflectit en el Manual de Propostes d'Inscripció, concretament en la llista del Patrimoni Mundial de la Unesco.
- Impulsar i portar a terme els objectius inclosos en l'expedient i en el Pla de gestió de Menorca Talaiòtica com a patrimoni mundial.
- Gestionar, conservar, restaurar, difondre i investigar el patrimoni prehistòric de Menorca i, especialment, els atributs arqueològics que conformen els components de Menorca Talaiòtica.
- Aplicar els criteris inclosos en la

Convenció del Patrimoni Natural i Cultural de la Unesco en la gestió dels béns arqueològics de Menorca.

- Tenir com a referents la Carta ICOMOS per a la interpretació i la presentació dels jaciments del patrimoni cultural, així com el document "Salalah guidelines for the Management of Public Archaeological sites", d'ICOMOS.
- Establir compromisos i acords entre les diferents administracions, amb els titulars dels béns del patrimoni arqueològic prehistòric de Menorca i amb les altres entitats públiques i privades relacionades amb el patrimoni històric per adequar les seves actuacions cap a una bona gestió dels béns arqueològics.
- Estimular el compromís institucional i social amb la declaració de Menorca Talaiòtica com a patrimoni mundial per part de la Unesco.
- Col·laborar amb els òrgans competents del Consell Insular de Menorca en la gestió, la conservació, la difusió i la investigació del paisatge i del patrimoni prehistòric pel seu valor intrínsec i com a element fonamental del territori on s'assenta el llegat arqueològic de la

prehistòria de Menorca.

- Fomentar el desenvolupament socioeconòmic sostenible del patrimoni arqueològic, promovent la inversió pública i privada, compatible amb una bona qualitat de vida i amb el manteniment dels valors socioculturals associats.

Per a la consecució de la seva finalitat, l'Agència té les funcions següents:

- Elaborar i elevar propostes als diferents òrgans del Consell Insular de Menorca.
- Promoure la investigació, la conservació, la difusió, la restauració i la formació sobre els valors del patrimoni arqueològic prehistòric de l'illa i dels seus paisatges associats.
- Dur a terme totes les accions incloses en el Pla de gestió de Menorca Talaiòtica.
- Articular i executar propostes de gestió del patrimoni arqueològic prehistòric que siguin compatibles amb l'ús sostenible i racional dels recursos naturals i culturals.
- Impulsar la participació social i empresarial en les tasques de gestió, conservació i difusió del patrimoni

arqueològic prehistòric.

- Fomentar la cooperació, la formació i la investigació científica sobre els béns que són patrimoni mundial i, en general, sobre el patrimoni prehistòric de Menorca.
- Supervisar els programes de conservació, investigació i difusió dels béns arqueològics prehistòrics de Menorca, tant si són considerats patrimoni mundial com si no.
- Conservar el paisatge que envolta els béns arqueològics prehistòrics, com a element característic de l'entorn ambiental del patrimoni arqueològic, que incorpora valors materials i immaterials.
- Qualsevol altra activitat dins del marc de les competències del Consell Insular de Menorca que aquest vulgui atribuir a l'Agència Menorca Talaiòtica per al compliment dels seus objectius, sempre en el marc de la gestió del patrimoni historicoartístic i cultural.
- En general, totes aquelles altres activitats i actuacions en matèria de gestió del patrimoni arqueològic prehistòric que tingui atribuïdes el futur al Consell Insular de Menorca o que se li atribueixin.

L'organització interna de l'Agència

s'estructura en una sèrie d'òrgans que assegurin una coordinació eficaç, una participació real de caràcter social i d'institucions científiques i unes àmplies competències.

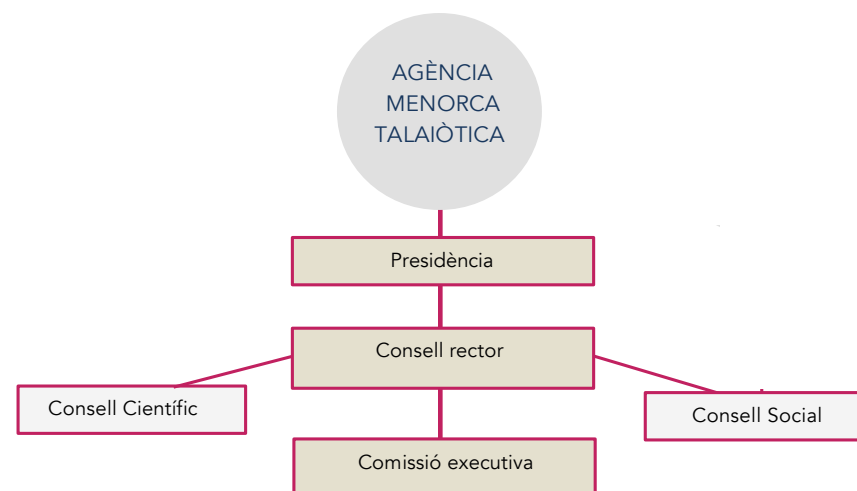

Figura 7. Diagrama de l'estructura organitzativa de l'Agència Menorca Talaiòtica.

11.2

Contracte de custòdia i valorització del patrimoni

Es tracta d'una figura nova, basada en els contractes de custòdia del territori¹, que fixen les obligacions i els drets dels propietaris dels béns en relació amb la seva protecció, conservació i difusió.

El contracte de custòdia i valorització del patrimoni regula la participació efectiva dels propietaris i gestors dels béns inclosos en la declaració en la seva conservació i socialització.

El contracte establirà les pautes de l'acord entre l'administració pública i els propietaris a partir de la legislació de protecció del patrimoni (Llei de patrimoni històric de les Illes Balears) i dels instruments de planificació del territori (Pla Territorial Insular). En aquests contractes es regularan les obligacions dels propietaris en relació amb la custòdia, la conservació i la difusió dels béns arqueològics i dels valors paisatgístics associats. Així mateix, els contractes regularan les contraprestacions que els propietaris poden rebre en

relació amb les obligacions establertes, des de la percepció d'una quantitat econòmica determinada fins a la possibilitat de percebre un altre tipus de prestacions en espècies (un exemple podria ser que l'Agència subscrigués una pòlissa d'assegurança per a tercers que pogués tenir com a beneficiaris tots els propietaris que subscriguessin el contracte).

L'objectiu del contracte de custòdia és promoure la participació real de propietaris i gestors de les propietats implicades en el bé, ja sigui en els nou components com a les zones buffer.

¹. La figura de la custòdia del territori està definida en la Llei estatal de patrimoni natural i biodiversitat de l'any 2007 i en la Llei agrària de Balears de 2019; en l'article 120 introdueix també els conceptes de "custòdia del territori" i "agrocompromisos".

11.3

Fòrum de Titulars i Gestors

El Fòrum de Titulars i Gestors és una entitat de dret privat que acull tots els propietaris i gestors reals dels llocs inclosos en la declaració; és l'òrgan de deliberació i participació que possibilita el diàleg permanent entre l'administració pública, les persones que són titulars de la propietat de les parcel·les afectades i les organitzacions que gestionen els predis, ja siguin aquests explotacions agroramaderes o jaciments arqueològics visitables.

La participació en el Fòrum es complementa amb la signatura del contracte de custòdia i valorització del patrimoni. El fòrum tindrà representants en el Consell Social de l'Agència Menorca Talaiòtica, de manera que es tanca el cercle de la participació dels titulars de béns en el conjunt de la gestió. Els estatuts del Fòrum regularan les seves funcions i els sistemes de deliberació; el Fòrum signarà un conveni amb el Consell Insular, en el qual es regularan els mecanismes de participació. En qualsevol cas, es concep com un òrgan consultiu

que delibera sobre temes que tenen un caràcter d'interès general relacionats amb la gestió del bé.

11.4 Plans directors dels jaciments

Els jaciments més emblemàtics del bé, aquells que es consideren del grup 1, hauran de disposar d'un pla director en el termini de cinc anys. El mateix instrument s'utilitzarà per a aquells atributs del bé que desenvolupin un projecte científic i/o d'explotació cultural. El Pla director serà l'instrument de planificació de les intervencions que a cada nivell han de fer-se als jaciments i concretarà els programes fixats en el Pla de gestió. Cal esmentar que ja disposen de Pla director els jaciments de Son Catlar (2019) i Torre d'en Galmés (2019).

El Pla director, doncs, haurà de singularitzar i concretar el conjunt de mesures del Pla de gestió en cadascun dels jaciments i d'establir els plans i programes que es duren a terme en el termini mínim de cinc anys.

Plantejament i contingut dels plans directors

Un pla director permet planificar i ordenar de manera integral totes les actuacions que es duen a terme en un jaciment arqueològic des de les diferents dimensions: treballs arqueològics, conservació, documentació i investigació, museïtzació, difusió, educació i ús turístic, entre d'altres. La reflexió i la planificació de totes aquestes dimensions permeten donar coherència al projecte, millorar i optimitzar els recursos que es destinen, així com avançar en la seva investigació i posada en valor.

En aquest sentit, es considera obligatori que els jaciments arqueològics que formen part de la candidatura disposin d'un pla director, que aporti un diagnòstic que permeti tenir un coneixement rigorós del punt de partida i estableixi els objectius que cal aconseguir, les línies prioritàries que cal desenvolupar, així com la definició d'actuacions i solucions de caràcter pràctic que permeten l'impuls del jaciment arqueològic en totes les seves dimensions, l'optimització de recursos i l'establiment de prioritats per aconseguir

la seva planificació integral.

Per tant, un pla director és un document guia eminentment pràctic, que fixa el full de ruta per a la gestió del jaciment arqueològic de manera integral.

L'articulació i el contingut bàsic d'un pla director es basen en aquestes fases:

- Anàlisi (diagnosi de la situació actual)
- Fixació d'objectius i línies prioritàries
- Part propositiva: programes i plans d'acció
- Monitoratge i revisió del progrés
- Revisió cada cinc anys

Els programes i els plans d'acció definiran propostes concretes o projectes, ordenats per baules de la cadena de valor del patrimoni, que tenen com a objectiu aconseguir els propòsits plantejats.

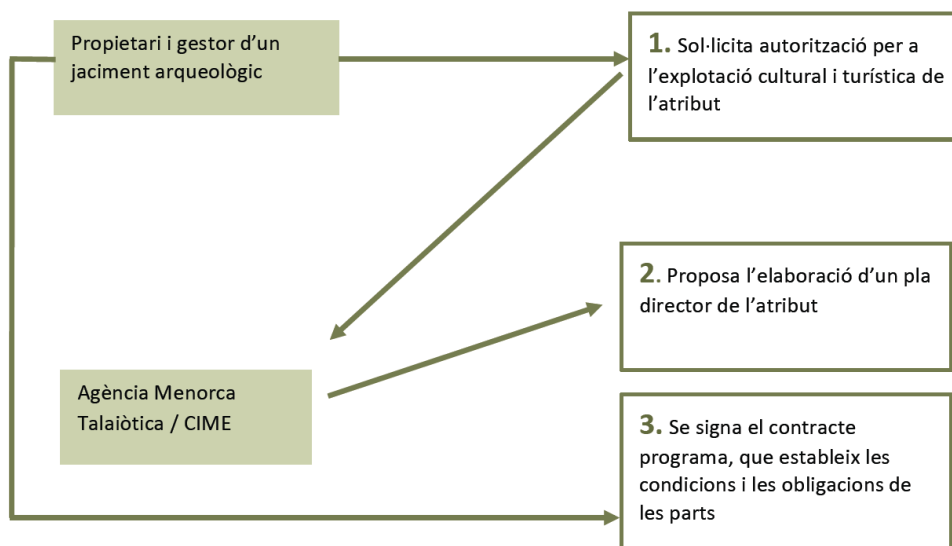

Figura 8. Diagrama del circuit i del procediment dels contractes programa.

11.5 Contractes programa als jaciments de gestió externa

Els jaciments que són de propietat privada i que són fruit d'un projecte d'explotació cultural i científica podran signar un contracte programa entre la propietat, l'organització que s'encarregui de la seva gestió i l'Agència Menorca Talaiòtica per regular els termes de l'explotació cultural i científica, així com els drets als quals tenen accés. Els contractes programa regularan:

- Els objectius generals del projecte de posada en valor del jaciment arqueològic.
- Les condicions concretes del sistema d'explotació cultural i de visites (aforaments, recorreguts, sistemes de senyalització, tipus d'activitats...).
- Les condicions concretes de les propostes de conservació preventiva i de restauració, en cas que n'hi hagi.
- Les condicions concretes per al desenvolupament de programes d'investigació.
- La contraprestació que els òrgans gestors i/o titulars poden rebre de l'Agència Menorca Talaiòtica, ja

siguin en valors monetaris o en altres serveis.

Els contractes programa constitueixen un marc contractual que estableix les directrius entre els signants per desenvolupar de manera eficient i controlar el compliment d'uns objectius d'acord amb les competències que té atribuïdes.

Se signarà un contracte programa entre:

- L'Agència Menorca Talaiòtica / Consell Insular de Menorca.
- Els propietaris i els gestors, si n'hi ha, per establir els principis de la gestió de l'explotació cultural i turística dels jaciments arqueològics de titularitat privada.

L'objectiu és acordar els compromisos de les parts, supervisar les actuacions de qualsevol tipus en una zona arqueològica, actuar de forma concertada i determinar les característiques i la qualitat de la prestació dels serveis als usuaris.

El contracte/programa és el document a través del qual s'articulen els canals de relació i distribució de responsabilitats

i en el qual s'estableixen les accions genèriques que cal desenvolupar per a la conservació, el manteniment i la posada en valor. També inclou la gestió dels aspectes culturals i de difusió del jaciment arqueològic.

Responsabilitat de l'Agència Menorca Talaiòtica

Segons els seus propis estatuts, l'Agència Menorca Talaiòtica ha de gestionar, conservar, restaurar, difondre i investigar el patrimoni prehistòric de Menorca i, especialment, els béns arqueològics que conformen els components de la Menorca talaiòtica.

Responsabilitat del propietari i l'empresa gestora

El propietari i l'empresa gestora tenen l'obligació de la conservació i el manteniment del bé arqueològic i del seu entorn paisatgístic.

A més, i amb finalitat cultural i turística també, són els responsables de totes les actuacions relatives a la revaloració, la posada en valor i la gestió per a la seva visita pública.

Les obligacions del propietari i de l'empresa gestora

- Elaborar un pla director del bé del patrimoni arqueològic objecte del contracte programa en el qual es planifiquen les actuacions previstes i s'especifica la seva gestió.
- Mantenir en bon estat de conservació i neteja les estructures arqueològiques, l'entorn paisatgístic i les infraestructures associades a la visita pública.
- Disposar d'uns horaris de visita mínims i establir i negociar una ampliació del que disposa la Llei de patrimoni històric.
- Notificar a l'Agència Menorca Talaiòtica qualsevol intervenció a l'àrea protegida.
- Comunicar a l'Agència Menorca Talaiòtica l'organització d'esdeveniments a l'àrea protegida.
- Participar en els projectes o elements de difusió liderats per l'Agència sobre la Menorca talaiòtica (activitats, productes de difusió...).
- Proporcionar informes i dades anualment sobre nombre de visitants i assistents a les activitats.

Les obligacions de l'Agència

- Proporcionar assessorament continu en matèria de conservació i restauració.
- Proporcionar ajudes i subvencions per sufragar treballs arqueològics de conservació i manteniment.
- Proporcionar ajudes per a altres funcions necessàries.

A més, els contractes programa podran regular activitats especials d'organització conjunta en els atributs o qualsevol altre tema que pugui ser d'interès mutu.

El seguiment i el control del compliment dels objectius

S'establirà una avaluació del compliment dels objectius, mitjançant un informe elaborat abans del 31 de gener de cada any.

11.6 Instrumentes jurídics associats a la protecció del bé

A més dels instruments de protecció associats a la legislació sobre el patrimoni cultural, l'actualització del Pla Territorial Insular (PTIME), realitzat en paral·lel a la redacció d'aquest Pla de gestió i de manera coordinada, preveu un conjunt de mesures protectores que també s'inclouen en aquest Pla².

Amb referència a l'ús del sòl per a equipament cultural, les normes reguladores proposen:

Facilitar l'execució dels projectes d'adquisició pública de jaciments arqueològics de la cultura talaiòtica, impulsats pel Consell Insular en el context de la Candidatura de Menorca Talaiòtica a Patrimoni Mundial.

Les normes del PTIME també preveuen la protecció especial d'aquells atributs que es troben en entorns periurbans:

Tindran també aquesta mateixa

categoria d'àrees d'interès paisatgístic (AIP), independentment de la seva inclusió en altres categories de sòl per altres valors o prevenció de riscos naturals, els sòls rústics inclosos en la delimitació dels components del bé seriat de la candidatura de Menorca Talaiòtica a la Llista del Patrimoni Mundial de la Unesco.

Les normes permetran:

L'ús condicionat en sòl rústic protegit, excepte en AANP i APT, previ informe i autorització de l'òrgan competent del Consell Insular en matèria de patrimoni historicocultural i l'avaluació ambiental corresponent, dels equipaments de nova construcció estrictament necessaris per a la conservació, l'accés, l'ús públic i la interpretació d'aquells atributs de la Menorca talaiòtica que el Pla de gestió corresponent estimi pertinents.

Quant als criteris d'actuació, el document inclou els següents:

Vetllar de manera especialment curosa per la integració en el paisatge dels béns culturals, en particular,

dels components de la candidatura de Menorca Talaiòtica a la Llista de Patrimoni Mundial i garantir la salvaguarda de la configuració morfològica i les condicions de visibilitat dels seus entorns com a atributs del bé.

Considerar un sistema territorial de patrimoni historicocultural, amb un paper destacat dels components de la cultura talaiòtica de Menorca, incardinat en el paisatge, protegit i ben gestionat, com a element fonamental de qualificació i interpretació del paisatge.

Salvaguardar, en particular, els valors i la integritat dels entorns paisatgístics dels monuments i els jaciments de la cultura talaiòtica de Menorca, especialment dels atributs del bé seriat Menorca Talaiòtica i dels components que l'integren, d'acord amb el que s'estableix en l'article 77 d'aquesta norma.

Promocionar la interpretació paisatgística de les diferents manifestacions del

patrimoni historicocultural, tant en contextos rurals com urbans i periurbans, en particular, dels monuments i els jaciments de la cultura talaiòtica de Menorca.

Finalment, s'estableixen les directrius següents:

Evitar, en els projectes de nou traçat, duplicacions de calçada, condicionaments i millores locals de carreteres, impactes significatius de caràcter visual i/o interpretatiu sobre els entorns paisatgístics de monuments i conjunts d'interès historicoartístic, en particular dels atributs i els components de la Menorca talaiòtica.

Incorporar en l'avaluació ambiental d'aquest tipus de projectes, al costat del preceptiu annex paisatgístic, una avaluació de l'impacte patrimonial, d'acord amb les recomanacions i la metodologia d'ICOMOS sobre la matèria.

Valorar, sense perjudici de l'avaluació ambiental, per part del departament competent en matèria de paisatge l'adequació d'aquests projectes a

aquesta directriu a través d'un informe el contingut del qual s'ha d'atènyer al que assenyala l'article 112.4 pel que fa a la caracterització del paisatge, les afeccions paisatgístiques i l'avaluació del nivell d'integració en el paisatge de l'actuació.

Excloure implantacions d'energia solar i eòlica de grans dimensions en els entorns visuals dels principals monuments talaiòtics, en particular dels atributs i els components integrants de la Menorca talaiòtica.

Coordinar i complementar sinèrgicament els itineraris talaiòtics del Pla de gestió de Menorca Talaiòtica, amb els itineraris paisatgístics d'aquestes directrius i identificar com a miradors de paisatge de primer nivell els que coincideixen amb emplaçaments culminants dels poblats i/o els jaciments talaiòtics principals.

². S'inclouen els fragments de les Normes reguladores del Pla Territorial Insular de Menorca 2020 (PTIME), que en el moment d'aquesta redacció estan aprovades en primera instància i en fase d'informació pública.

11.7 Sistema bàsic de finançament

Els plans i els projectes inclosos en el pla de Gestió es presenten amb una primera valoració econòmica. Això ens ofereix un horitzó de la despesa prevista per complir els objectius del Pla de gestió i, en conseqüència, de la mateixa declaració.

Així mateix, s'estableix un període de deu anys per al compliment de les propostes de caràcter temporal incloses en el pla, acompanyat d'un ordre de prioritats.

En aquest apartat es proposen els mecanismes necessaris per al finançament del Pla.

El pressupost de despesa consolidada del Consell Insular de Menorca per a l'any 2020 en matèria de patrimoni arqueològic ha estat d'1.060.000 euros i en el de personal ha estat de 350.000 euros.

Per als primers anys de l'execució del Pla de gestió, es proposa mantenir el mateix

nivell de despesa ja que els efectes de la pandèmia dificultaran un augment del pressupost previst. A partir de l'any dos, es proposa un augment progressiu del 5% anual. El pla de finançament s'expressa en la taula 13³.

³. Es tracta d'un exercici de previsions econòmiques que en qualsevol cas s'ha d'aprovar anualment per part dels òrgans competents.

Taula 13. Proposta de finançament del Pla de gestió Menorca Talaiòtica 2020-2030.

En milers de €	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030
Despesa corrent CIME	1.060	1.060	1.060	1.113	1.169	1.227	1.288	1.353	1.421	1.492	1.566
Altres administracions			200	200	200	200	240	240	240	240	240
Projectes especials		250	250	250	250	250	250	250	250	300	300
Aportacions privades				20	20	20	20	35	35	35	50
TOTAL		1.310	1.510	1.583	1.639	1.697	1.798	1.878	1.946	2.067	2.156
Creixement anual	5%		53.000	55.650	58.432	61.354	64.421	67.642	71.025	74.576	78.305

12.

Sistema de categorització dels atributs i nivells d'intervenció

Una bona gestió dels monuments i dels paisatges associats requereix una classificació que permeti un pla d'acció creïble i assequible, de manera que els compromisos puguin ser assolits i els objectius puguin ser monitorats en un eficaç sistema d'avaluació.

Atès que no és possible intervenir amb la mateixa intensitat en tots, es proposa establir tres grups que corresponguin a tres graus diferents d'intervenció. Els diversos jaciments arqueològics seran un element distintiu de la categorització.

La categorització s'ha realitzat a partir de diversos condicionants: segons la seva entitat, el seu estat de conservació, la seva tipologia, la seva facilitat d'interpretació, el seu interès arqueològic o simbòlic i la seva accessibilitat, entre d'altres.

La classificació és la següent:

1. Els millors exemples i els més ben conservats de diferents tipologies de monuments i paisatges. Constitueixen la síntesi de la candidatura, l'essència del seu valor universal excepcional. En són bons

exemples d'autenticitat i integritat.

2. Els paisatges i els monuments dotats d'un alt grau d'interès. Des dels organismes de gestió de Menorca Talaiòtica se n'estimularà la visita. El seu nivell de conservació, la seva facilitat de lectura i el seu accés permeten la realització de visites satisfactòries per part de públics interessats en el tema.
3. Els jaciments sense accés públic. Es tracta de llocs que plantegen seriosos problemes de seguretat per als visitants.

Per a cada grup, s'ha establert el nivell de servei i equipaments mínims. En la taula 14 es ressenya l'acció que en els propers deu anys ha d'impulsar el Consell Insular de Menorca per complir els objectius del Pla.

Taula 14. Categorització dels jaciments arqueològics i indicació dels serveis i els equipaments que els corresponen.

Grup	Serveis / actuacions	Elements	Component
1	Millors exemples i més ben conservats de diferents tipologies de monuments i paisatges		
	Infraestructura d'interpretació annexa Atenció al públic Càmeres de vigilància WC Sender per unir diversos atributs del component Zona d'aparcament (autocars, cotxes, bicicletes) Senyalització interpretativa Accessos Protecció Conservació i manteniment propis Senyalització identificativa	Torre d'en Galmés	C5
		Son Catlar	C2
		Torralba d'en Salort	C6
		Naveta des Tudons	C1
		Talatí de Dalt	C7
		Trepucó	C8
2	Paisatges i monuments amb interès, la visita dels quals es promou, però evitant mobilitat rodada		
	Sender per unir diversos atributs del component Zona d'aparcament (alguns cotxes elèctrics, bicicletes) Senyalització interpretativa Accessos Protecció, conservació i manteniment Senyalització identificativa Alguns d'aquests jaciments poden arribar a disposar d'altres dispositius de difusió, com alguna estructura d'interpretació o servei de recepció.	Torretrencada	C1
		Torrefullada	C1
		Son Mercer de Baix	C3
		Sant Agustí	C4
		Cova des Coloms	C4
		So na Caçana	C6
		Rafal Rubí	C6
		Calescoves	C6
		Torelló	C7
		Cornia Nou	C7
		Sa Torreta de Tramuntana	C9
		Na Comerma de sa Garita	C5
		Ses Roques Llises	C5
		Torrellisar	C6

Grup	Serveis / actuacions	Elements	Component
3	Jaciments sense accés públic		
	Protecció, conservació i manteniment Senyalització identificativa	Cova des Pas	C3
		Galliner de Madona	C4
		Cova de Biniedrís	C6
		Sa Mitja Lluna (Illa d'en Colom)	C9

Aquests serveis i equipaments no són excloents; pot ser que algun o alguns jaciments del grup 2 disposin d'algun servei dels quals gaudeixen els del grup 1, però en tot cas no els seran exigits.

Pel que fa a aquests serveis, s'ha considerat que els mínims requisits exigibles a tots els jaciments siguin aquests:

- Mantenir el bon estat de conservació i millorar-lo quan sigui necessari.
- Identificar el lloc amb un plafó informatiu.

A partir d'aquests dos serveis, cada categoria veurà augmentat el nivell de tractament fins a arribar als del grup 1 que gaudeixen del màxim nivell de serveis i equipaments.

L'adscripció dels diferents jaciments a cada grup s'ha fet tenint en compte diversos factors. Un dels elements clau ha estat la reducció dels desplaçaments en vehicle privat.

Els atributs que formen part del grup 1 tenen un accés fàcil per carretera i, en alguns casos, es proposa millorar

les zones d'aparcament; es fixa la capacitat de càrrega per a cada un i, en conseqüència, es proposen els serveis dimensionats per a aquesta capacitat de càrrega i es fixa al mateix temps el llindar de sostenibilitat per a cada un i per al conjunt.

Grup 1

Els jaciments del grup 1 han de disposar, a més de la senyalització bàsica, d'altres dispositius de difusió més complexos que ofereixin als visitants una experiència de visita més completa.

En aquest sentit, cada jaciment del grup 1 necessitarà un pla director i un projecte de posada en valor que han de definir diferents aspectes relacionats amb la difusió:

Senyalització

Els dispositius de senyalització són imprescindibles si es tracta de jaciments arqueològics a l'aire lliure. A més de la senyalització bàsica existent, es proposen altres formes per difondre els continguts.

Espais d'interpretació

La importància dels jaciments arqueològics inclosos en el grup 1 fa que sigui recomanable disposar d'espais d'interpretació i d'atenció al públic durant tot l'any.

Altres dispositius

Hi ha altres elements de difusió que cal considerar, com els fullets, les guies,

Taula 15. Preferència temàtica dels jaciments arqueològics pertanyents al grup 1.

Grup 1			
Element	Component	Preferència temàtica	Descripció
Torre d'en Galmés	C5	Poblat amb trets urbans del talaiòtic final. Estructures domèstiques del talaiòtic final. Estructures hidràuliques.	Gran poblat de llarga durada que presenta una diversitat d'estructures domèstiques, espais molt representatius (recinte taula), així com espais funeraris del període del talaiòtic final.
Son Catlar	C2	Relacions punicotalaiòtiques. Sistema defensiu. Tècniques constructives.	Gran poblat amb estructures defensives molt ben conservades, en què s'evidencien les relacions punicotalaiòtiques. També és d'interès la pedrera d'ortòstats, evidència de les tècniques ciclòpies.
Torralba d'en Salort	C6	Espais rituals (recinte de taula). Espais funeraris (hipogeus i coves d'enterrament). Pedrera.	Espais rituals i funeraris. Conserva el recinte de taula més espectacular i més ben conservat de l'illa, així com hipogeus i coves funeràries.
Naveta des Tudons	C1	Món funerari en l'edat del bronze final. Exemple de construcció funerària exclusiva de Menorca.	Món funerari de l'edat del bronze final. Representa una manifestació funerària exclusiva de Menorca. Arqueoastronomia.
Talati de Dalt	C7	Activitats econòmiques i productives en el talaiòtic final. Necròpolis de coves artificials. Estructures hidràuliques.	Poblat de grandària mitjana, amb evidències sobre activitats econòmiques i productives característiques del talaiòtic final. Importància de les obres hidràuliques.
Trepucó	C8	Talaiots – taula. Conflictes a la Mediterrània a finals del segle III aC.	Conserva el talaiot de més dimensions de les illes Balears. Poblat destruït durant la segona guerra Púnica.

les aplicacions digitals o el portal web. Alguns d'aquests són útils durant la visita presencial i d'altres són adequats per a abans o després de la visita.

Els dispositius han de garantir la interpretació i l'explicació correctes del jaciment mitjançant continguts destinats a informar sobre diferents aspectes:

- Situació del jaciment arqueològic en el context general de la prehistòria de Menorca: què és, quina és la seva estructura, de quins elements es compon, com són aquests elements, quina és la seva funció.
- Aprofundiment en una part de la cultura talaiòtica o en un moment cronològic concret. Les especificitats que doten de singularitat els diferents jaciments permeten fer una presentació pròpia per a cada un.

Es proposa atorgar certa especialitat o singularitat temàtica als elements del grup 1 i a la majoria dels del grup 2. D'altra banda, segons l'avanç de la investigació, s'anirà definint la posada en valor dels elements del grup 2 i se n'anirà ampliant la prioritat temàtica.

Taula 16. Especificitats temàtiques dels jaciments arqueològics pertanyents al grup 2.

Element	Component	Especificitats temàtiques
Torretrencada	C1	Connexió i intervisibilitat entre ells. Recintes de taula.
Torrellafuda	C1	
Son Mercer de Baix	C3	Estructures habitacionals del període naviforme.
Sant Agustí Vell	C4	Talaiots. Conservació d'una biga de fusta.
Cova des Coloms	C4	Gran cova d'ús funerari del període talaiòtic.
So na Caçana	C6	Únic poblat conegut amb dos recintes de taula.
Rafal Rubí	C6	Conserva dues navetes d'enterrament, una tipologia exclusiva i única de l'illa de Menorca durant l'edat del bronze final.
Calescoves	C6	És la necròpolis més extensa de l'illa, amb diverses tipologies, des del naviforme fins al talaiòtic final.
Torelló	C7	Poblat que conserva dos talaiots, un dels quals, el més espectacular de l'illa, corresponen al període inicial d'aquestes construccions.
Cornia Nou	C7	Poblat que conserva dos talaiots del període inicial d'aquestes construccions. L'oest és un exemple paradigmàtic de la tècnica constructiva d'aquests monuments. Els edificis adossats als talaiots són un exemple de l'organització de la gestió agrícola del poblat. Estructures hidràuliques.
Sa Torreta de Tramuntana	C9	Poblat de referència del nord de l'illa, amb control visual de la costa i de les valls del seu entorn. Recinte de taula amb peveters amb la representació de Tanit.
Na Comerma de sa Garita	C5	Monument únic de funció desconeguda, format per un recinte de planta absidal cobert amb grans lloses.
Ses Roques Llises	C5	Testimoni del món funerari dels primers pobladors de l'illa (entre el final del calcolític i l'inici de l'edat del bronze). Exemple de les primeres construccions ciclòpies de l'illa.
Torrellisar	C6	Poblat amb dos talaiots i un recinte de taula.

Aquestes especificitats seran les protagonistes de les noves propostes de senyalització en els elements del grup 1 (vegeu taula 15).

Grup 2

Els elements pertanyents al grup 2 disposen de la senyalització interpretativa bàsica establerta pel Consell Insular de Menorca. A més, formaran part dels senders talaiòtics; d'aquesta manera, es projectaran elements de senyalització sobre el mateix sender, que també inclouran informacions sobre les característiques del seu entorn.

Igualment, els avenços en la investigació o en la posada en valor de les restes arqueològiques podran suposar en un futur la creació d'un espai d'interpretació o d'atenció als visitants. Igual que als jaciments del grup 1, serà important

buscar i potenciar la interpretació i la difusió de les peculiaritats de cada element per evitar explicacions repetitives entre diversos jaciments. En aquest pla s'apunten algunes especificitats temàtiques útils per elaborar el relat de cada un (vegeu taula 16).

Grup 3

Els atributs que pertanyen a aquest grup disposaran exclusivament de senyalització identificativa, així com de les mesures necessàries de protecció, conservació i manteniment.

Com que són jaciments inaccessibles, serà fonamental reforçar els recursos digitals per a la seva difusió amb l'objectiu de poder arribar a tothom que ho desitgi de manera fàcil i còmoda.

El recorregut per cada un dels jaciments d'aquest grup es realitzarà de manera virtual en 3D d'alguns elements o de realitat augmentada.

Aquesta aplicació digital es podrà descarregar gratuïtament a qualsevol dispositiu mòbil o es podrà veure al web de Menorca Talaiòtica.

Tabla 17. Especificacions dels jaciments arqueològics pertanyents al grup 3.

3	Jaciments sense accés públic		
	Protecció, conservació i manteniment.	Cova des Pas	C3
	Senyalització identificativa.	Galliner de Madona	C4
		Cova de Biniedrís	C6
		Sa Mitja Lluna (Illa d'en Colom)	C9

Programes, plans i projectes

Els programes i els plans són els instruments al voltant dels quals s'han articulat les propostes programàtiques que plantegen, per a cadascuna de les dimensions del patrimoni, el full de ruta per assolir la millora contínua de la gestió de la Menorca talaiòtica. Mitjançant els programes i els plans es desenvolupen els objectius específics, que són quantificables, temporals i verificables amb indicadors, els procediments, els projectes, les accions o les activitats proposades, així com els recursos necessaris i el calendari d'execució. Els plans s'actualitzaran i s'ajustaran cada any en el marc del Pla operatiu anual, que permetrà adaptar el progrés dels treballs a la realitat de moment.

13.1 Programa de preservació, conservació, manteniment i restauració

Es proposa el desenvolupament d'estratègies per a la millora de la conservació i la presentació pública dels components del bé. L'objectiu que es persegueix és assegurar la vida més llarga possible i que això sigui compatible amb el gaudi per part de la societat.

Per aconseguir aquest objectiu, es planteja, d'una banda, avançar en la prevenció, mitjançant la realització d'accions indirectes sobre l'entorn destinades a identificar i frenar les amenaces que planen sobre els components i els seus atributs, reduint-ne els riscos potencials i anticipant-s'hi, i, de l'altra, dur a terme la programació de les intervencions directes sobre els monuments i elements que així ho requereixin segons un pla de prioritats.

La política que inspirarà i regirà les estratègies que es desenvoluparan per a la preservació i la conservació del patrimoni talaiòtic menorquí se sustenta en quatre pilars:

- Prioritzar les mesures de conservació preventiva i anticipar-se als riscos (mesures de seguretat, manteniment, etc.).
- Fixar una metodologia d'inspecció, monitoratge i tractament de conservació/restauració, amb mesures i criteris comuns per a tot el bé.
- Minimitzar l'impacte de les infraestructures i la pressió del trànsit de vehicles en el paisatge.
- Sensibilitzar i implicar la ciutadania.

El programa destinat a complir aquesta finalitat es vertebrarà en cinc eixos, que focalitzen la seva atenció sobre els jaciments arqueològics:

- El Pla de manteniment
- El Pla d'inspecció i monitoratge
- El Pla de conservació i restauració
- El Pla de preservació del paisatge
- El Pla de seguretat

Partirà de l'experiència acumulada i detallarà la metodologia i les pautes que caldrà seguir d'obligat compliment. Això permetrà consolidar una metodologia i uns instruments de treball estandarditzats i uns criteris homogenis d'actuació.

L'organització i l'execució d'aquests plans es basaran en una estructura de coordinació i seguiment, una xarxa d'especialistes assessors i la creació de diverses comissions d'especialistes:

- **Estructura de coordinació i seguiment:** anirà a càrrec de l'Agència Menorca Talaiòtica, amb el suport de diverses comissions centrades en aspectes específics i amb l'assessorament extern d'una xarxa d'experts.

Les funcions de l'Agència relatives a la conservació, el manteniment i la restauració seran aquestes:

1. Planificació, contractació i seguiment de les actuacions de conservació i restauració.
2. Elaboració dels criteris de les actuacions.
3. Redacció de les propostes d'intervenció arqueològica i dels protocols de tractament patrimonial.
4. Diagnosi i tractament dels materials exhumats als jaciments.

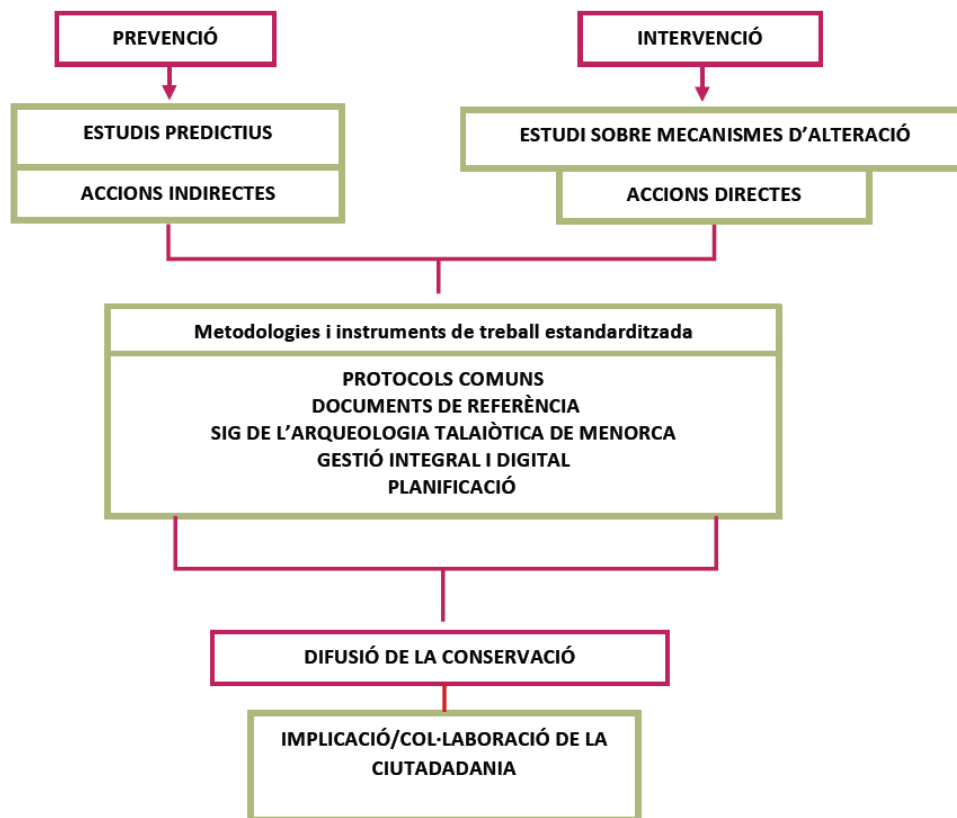

Figura 9. Diagrama de procediment i metodologia de conservació/restauració.

- **Xarxa d'especialistes assessors estable:** es proposa la formació d'un cos tècnic interdisciplinari de consultors format per arqueòlegs, restauradors, geòlegs, arquitectes, etc., amb funcions d'assessorament que contribuïran al desenvolupament dels diversos plans proposats. Es tractarà d'especialistes reconeguts en el seu camp que aportaran la seva visió externa i experta.
- **Creació de diverses comissions d'especialistes:** durant a terme el desenvolupament dels diversos projectes, així com tasques de seguiment i el balanç de compliment de les accions proposades. Seran formades per professionals de sector, que seran assessorats per membres de la xarxa d'especialistes col·laboradors segons la temàtica que calgui abordar.

Es proposa la creació de les comissions següents:

1. Comissió de manteniment
2. Comissió d'inspecció i monitoratge
3. Comissió de conservació i restauració

Tota la documentació generada s'integrarà en el Pla de documentació, amb la qual cosa es garantirà la salvaguarda de la documentació associada al jaciment i l'explotació, tant científica com per a la difusió.

13.1.1. Pla de manteniment

En l'actualitat existeix un contracte de manteniment per a tots els jaciments arqueològics de l'illa que permet mantenir el bon estat general dels monuments. No obstant això, es considera la necessitat d'ampliar-lo i millorar-lo. Per aquesta raó, es proposa que els jaciments de més extensió i transcendència (Torre d'en Galmés i Son Catlar) disposin d'un equip de manteniment propi associat a la resta de les funcions que cal desenvolupar-hi. La resta dels atributs han de compartir un mateix equip de manteniment i conservació. En tots dos casos s'aprofitarà el coneixement acumulat i se seguiran pautes comunes.

El procediment i els objectius d'actuació a deu anys vista es reflectirà en el Pla

de manteniment, la redacció del qual serà promoguda per l'Agència Menorca Talaiòtica i comptarà amb l'assessorament de la xarxa d'especialistes assessors.

Els aspectes que es consideraran en aquest Pla són els següents:

a) El tractament de la vegetació dels jaciments. Es tracta d'estructurar, analitzar i replantejar els treballs que es duen a terme actualment. L'objectiu és reduir els riscos per a la conservació de les estructures arqueològiques, causats per les arrels, i el manteniment de les visuals (intervisibilitat entre llocs, etc.) que es considerin essencials. S'estableix, per tant, la necessitat del desenvolupament d'una política de tala selectiva d'ullastres que eviti el deteriorament de les estructures per assegurar i preservar els valors arqueològics, que sigui, a més, equilibrada amb el medi natural i que estigui d'acord amb els seus valors biològics i ambientals, per a la qual cosa són necessaris un estudi previ i un acord entre els agents implicats. Paral·lelament, s'incrementaran la poda i la neteja de la vegetació. Se seguirà, per tant, un procés de control gradual, selectiu i controlat

desenvolupat de manera conjunta amb els responsables del medi natural.

El Pla determinarà, per exemple, les zones on cal preservar les visuals a nivell astroarqueològic i també el caràcter de bosc que caracteritza alguns jaciments. Així mateix, s'establirà el tipus de densitat arbòria que s'ha de mantenir, així com la política de tala selectiva d'ullastres. D'acord amb aquestes pautes, es realitzarà el manteniment habitual i es continuarà la tasca de poda i neteja de la vegetació que es porta a terme actualment amb molt bons resultats.

b) El manteniment de la paret seca mitjançant la reparació de desperfectes que es puguin localitzar. Es promourà i es difondrà la feina dels paredadors. Menorca Talaiòtica contribuirà a perpetuar i transmetre els coneixements dels paredadors i a protegir les diverses tipologies de construccions tradicionals realitzades amb aquesta tècnica: barraques, ponts, etc. Aquests coneixements s'aplicaran en l'anàlisi i l'estudi de les estructures tant etnogràfiques com arqueològiques per a una millor comprensió de les solucions

constructives. D'aquesta manera es contribuirà que l'ofici, actualment molt associat a l'àmbit de l'obra pública i bastant deslligat de la terra i del seu context físic, recuperi aquest vincle.

c) El manteniment dels camins d'accés.

d) El manteniment de la senyalística.

e) El sistema estandarditzat de registre de les actuacions realitzades. S'establiran les pautes que cal seguir en el sistema de registre que permetin tenir una informació actualitzada i global de lectura fàcil.

Quant al Pla organitzatiu, el programa reforçarà el sistema de manteniment actual mitjançant:

f) La creació d'una comissió de manteniment coordinada pels tècnics de l'Agència Menorca Talaiòtica, que estarà formada pel restaurador i arqueòleg de l'Agència, tècnics ambientals i paredadors. Comptarà, quan calgui, amb l'assessorament de la xarxa d'assessors.

Funcions de la comissió:

- Redactar el Pla de manteniment, que serà el document de referència que estableixi els criteris d'intervenció.
- Redactar les pautes de manteniment, que inclouran el procediment que caldrà seguir, així com el sistema de documentació per al seu registre. Aquestes pautes seran d'obligat compliment en cada nou contracte relacionat amb el manteniment dels jaciments. L'objectiu és sistematitzar i homogeneïtzar el procediment i la documentació generada.
- Reunir-se dues vegades a l'any per revisar i valorar l'evolució de les accions realitzades.

13.1.2. Pla d'inspecció i monitoratge

El Pla d'inspecció i monitoratge proposa la implementació d'un protocol unificat i estandarditzat per al control i seguiment de l'estat de conservació dels jaciments. Aquest protocol ha d'establir les pautes, els criteris, la metodologia i els instruments de treball necessaris.

Es proposa que una comissió revisi els procediments actuals i faci una nova proposta, a partir de l'assessorament d'especialistes.

Es promouran la incorporació de noves metodologies i instruments de monitoratge i el seguiment periòdic que facilitin l'obtenció d'una visió global de l'estat de conservació general dels jaciments, com també de dades concretes sobre l'estat particular dels seus elements constituents.

Es planteja que l'administració estableixi en cada contracte relacionat amb el manteniment dels jaciments la utilització d'aquest instrument amb l'objectiu de sistematitzar i homogeneïtzar el sistema de monitoratge i inspecció, així com

la documentació generada en aquest procés.

El Pla proposa:

a) Millorar el protocol de control rutinari d'inspecció de l'estat de conservació dels jaciments.

Es tracta d'implementar l'anàlisi exhaustiva de l'estat de conservació plasmat sobre cartografia com a instrument per a la planificació dels treballs de conservació/restauració segons urgència i prioritat. Aquest control estarà basat, per tant, en la inspecció de visu acompanyada de l'emplenament de la fitxa de seguiment que s'ha desenvolupat per a aquest fi en l'elaboració del Pla de gestió. Aquesta fitxa es treballarà inicialment en paper o amb una tauleta digital, primer en el treball de camp i posteriorment al laboratori. Es fonamenta en la fotografia aèria sobre la qual es localitzen les diverses problemàtiques. Aquest instrument ha d'evolucionar i ha d'incorporar millores com la georeferenciació o el desenvolupament d'una app que permeti l'enviament de dades a un sistema central o la utilització

de sensors. Cada inspecció haurà de generar una fitxa i, sobre la mateixa base, s'incorporaran les dades de cada nova inspecció.

Es proposa, a més, fer el seguiment de l'estat de conservació a través de la imatge utilitzant des de les imatges obtingudes amb drons fins a les possibilitats que ofereix el monitoratge per satèl·lit. Per a això, el Pla estudiarà com es pot integrar la base de dades espacial amb fins de control (IDE Menorca). Així mateix, s'explorarà la utilitat de les imatges de 360 graus.

b) Programar el monitoratge periòdic de l'estabilitat dels monuments.

Es farà especial èmfasi en la revisió dels monuments en els quals s'ha dut a terme una anàstilos o un altre tipus de reconstrucció. Aquest treball hauria de partir de la realització de la llista el més completa i exhaustiva possible de monuments que presenten aquesta particularitat. Preferiblement, serà realitzada per un equip en què, a més d'arqueòlegs i restauradors, participaran experts en estàtica dels edificis, que comptaran amb la col·laboració dels

paredadors, els coneixements dels quals, encara que sense normes escrites, són molt valuosos. El treball inclourà, a més, la revisió de l'estat dels apuntaments dels monuments i l'avaluació del funcionament dels anells que abracen els tambors de les columnes o de l'evolució dels apuntaments realitzats en acer inoxidable. Aquest equip ha d'establir la utilitat de la instal·lació de fissuròmetres o d'un altre tipus de sensor que permetin el monitoratge a distància.

El Pla tindrà en compte:

- **L'estandardització.** Aquesta metodologia cal que estigui convenientment estandarditzada i que respongui a un sistema de treball integrat i compartit per tots els agents implicats amb l'objectiu de simplificar la gestió i la posterior explotació de la informació.
- **La implicació ciutadana.** Es crearà una xarxa de suport al control rutinari de l'estat de conservació que duen a terme els especialistes. Es tracta d'accions de tipus col·laboratiu amb implicació dels ciutadans, aprofitant les seves visites, per generar un sistema integral de control que sumi

les observacions del visitant o la de restauradors, visitants, vigilants, arqueòlegs, etc.

En l'àmbit organitzatiu, es reforçarà el sistema d'inspecció i monitoratge actual mitjançant:

c) La creació d'una Comissió d'inspecció i monitoratge

coordinada pels tècnics de l'Agència Menorca Talaiòtica, que estarà formada, a més dels arqueòlegs i els restauradors de l'Agència, per experts en estàtica dels edificis i de paredadors. Quan calgui, se sol·licitarà l'assessorament de la xarxa d'especialistes.

Funcions de la Comissió:

- Redactar les pautes d'inspecció i monitoratge que inclouran el procediment que cal seguir, així com el sistema de documentació per al seu registre. Aquestes pautes seran d'obligat compliment en cada nou contracte relacionat amb el manteniment dels jaciments. L'objectiu és sistematitzar i homogeneïtzar el sistema de monitoratge i inspecció, així com la documentació generada.

- Reunir-se dues vegades a l'any per revisar i valorar l'evolució de les accions realitzades.

13.1.3. Pla de conservació i restauració

Es proposa establir criteris comuns de conservació preventiva, conservació curativa i restauració.

Els criteris generals d'actuació seran els establerts en les cartes internacionals que fan referència al patrimoni arqueològic i els que estableix l'article 41 de la Llei del patrimoni històric de les Illes Balears, Llei 12/1998, així com els criteris d'intervenció en materials lítics estipulats per l'Institut de Patrimoni Cultural d'Espanya (IPCE) i la Llei 16/1985 de 25 de juny, del patrimoni històric.

Les mesures de conservació i restauració cal adoptar-les pensant en un horitzó de canvi climàtic. Cal dur a terme propostes que, per exemple, permetin que els jaciments puguin resistir millor

l'increment previsible dels temporals i les ciclogènesis explosives a la Mediterrània. Per això, l'acció dels agents meteòrics ha d'estar molt present. També cal fer la previsió d'increment de visitants i, per tant, de la pressió antròpica que pugui incidir sobre el bé.

Per tant, el Pla de gestió planteja com a eix vertebrador basar les decisions sobre la conservació en el coneixement exhaustiu i compartit entre els professionals de diferents disciplines: geòlegs, climatòlegs, historiadors, geògrafs, arqueòlegs, restauradors, químics, arquitectes, etc.

Pel que fa a la materialització dels treballs de conservació i restauració, s'han de fer amb el màxim respecte a la unitat que conformen el lloc i el paisatge, i els processos han de ser convenientment documentats.

També es proposa treballar en el pla de la investigació, l'execució d'actuacions de conservació preventiva i les intervencions de conservació i restauració.

a) Investigació en conservació i restauració.

Adquirir el màxim coneixement sobre les característiques materials i els fenòmens de deteriorament dels jaciments. Es partirà d'un programa especial que promogui l'adquisició i l'actualització del coneixement sobre els materials, les tècniques constructives, l'entorn o les alteracions per tal de comprendre millor l'origen i els mecanismes de deteriorament. L'objectiu últim que persegueix aquesta proposta és consolidar una base sòlida de coneixement per definir, després, d'acord amb aquest coneixement, les accions més apropiades.

Les especificitats de les construccions ciclòpies del patrimoni talaiòtic menorquí faran necessari posar l'èmfasi en alguns aspectes que relacionem a continuació:

1. La promoció d'**estudis específics sobre el fenomen de les fractures (diàclasis) i els alvèols**, que afecten els elements arquitectònics realitzats amb l'anomenada "pedra viva", pedra de naturalesa carbonatada característica de l'illa. Aquests estudis es realitzaran especialment sobre aquells edificis

amb coberta de lloses o en coves. Això comportarà aprofundir en els estudis dels diversos tipus de litologies pertanyents al miocè.

Aquestes investigacions inclouran l'estudi predictiu sobre la velocitat a què evolucionen les fractures, els alvèols i les caveres en la pedra utilitzada en els monuments en què l'evolució pot provocar el col·lapse de les estructures. En relació, concretament, amb l'evolució de les diàclasis, es tracta d'estudiar en profunditat el fenomen que es produeix a les coves i els hipogeus i contrastar-lo amb el progrés que aquestes experimenten en els elements dels monuments que suporten càrregues. L'objectiu és buscar solucions que puguin disminuir la velocitat de la seva evolució i definir els sistemes més adequats de tractament.

L'estudi d'aquest fenomen passa per aprofundir en el coneixement sobre les característiques de la pedra, de la geologia de la zona i dels agents ambientals implicats i identificar les causes i els mecanismes que els produeixen. Per a això, es proposen els següents estudis especialitzats:

- Estudi geotècnic.
- Estudi de les patologies estructurals.
- Estudi geoquímic.
- Estudi de la biodeterioració.

A més, serà necessari:

- Ampliar el coneixement sobre les propietats mecàniques i les característiques físiques dels materials constructius.
- Estudiar les propietats mecàniques de les estructures.
- Determinar les combinacions d'esforços a què estan sotmesos els diferents elements.
- Explicar l'origen de les esquerdes i les fractures, així com la velocitat a la qual es desenvolupen.
- Descriure l'origen i el desenvolupament dels alvèols.
- Definir els tractaments que cal realitzar per frenar el procés de deteriorament i per tractar les alteracions presents.

2. Anàlisi de l'escolament, la percolació i les filtracions per evitar l'erosió i l'embassament d'aigua i establiment d'un pla de millora del drenatge i l'eventual desviament. En vista de l'increment dels fenòmens tempestuosos,

es proposa elaborar un estudi que analitzi l'erosió produïda per l'aigua a través de diversos mecanismes: per efecte del vessament de l'aigua de pluja sobre els jaciments i les seves estructures, a causa de la percolació en el terreny i, finalment, per l'erosió que provoquen les filtracions a les coves i els abrics, així com a través de la coberta de lloses i columnes polilítriques que deteriorenen els elements petris, amb el consegüent risc de col·lapse, a més de provocar l'embassament d'aigua al seu interior. En aquest treball cal cartografiar el recorregut de l'aigua de pluja i determinar les zones que més s'erosionen i els punts on l'aigua s'estanca amb l'objectiu d'estudiar i proposar el tipus d'intervenció que permeti disminuir les alteracions per aquest motiu.

3. Anàlisi dels efectes de les intervencions realitzades amb ciment o formigó. Es proposa impulsar l'estudi dels reforços realitzats amb ciment noranta anys enrere i de la seva evolució. Si es tracta d'intervencions històriques, més que no pas la seva eliminació, es considera l'interès de l'estudi sobre els efectes beneficiosos o perjudicials d'aquests elements per definir el seu

futur i perquè pugui ser utilitzat en la definició d'actuacions actuals. Juntament amb aquesta anàlisi, es proposa l'estudi de l'evolució de les consolidacions també amb utilització de ciment, com la duta a terme a la cova de Diodorus. Al mateix temps, es proposa potenciar el desenvolupament de línies d'investigació sobre sistemes alternatius al ciment i la seva possible utilització en casos d'aquestes característiques.

4. Avaluació i revisió dels danys que pot arribar a causar o ha causat el bestiar als jaciments on encara té accés i cerca de solucions possibles, com barreres físiques o altres mètodes dissuasius.

5. Revisió de l'eficàcia dels sistemes de protecció d'estructures arran de terra. Es proposa dur a terme l'anàlisi global del funcionament i l'evolució de les proteccions instal·lades anys enrere consistents en petites cobertes de vidre col·locades per protegir paviments, estructures de combustió i altres estructures arran de terra als jaciments arqueològics. Aquestes estructures arqueològiques són especialment vulnerables. Per això es durà a terme una reflexió sobre el correcte funcionament

i l'evolució d'aquests elements de protecció. A més, es revisarà si és possible la conservació de l'element a la intempèrie o si cal tornar-lo a enterrar i s'estudiaran altres alternatives possibles.

El pla de treball consistirà en les accions següents:

- Relació completa d'elements de protecció, així com d'estructures arqueològiques.
- Avaluació sobre la correcta funcionalitat i l'estat de conservació de les proteccions.
- Anàlisi i valoració dels problemes de conservació de les estructures arqueològiques situades arran de terra.
- Avaluació de les solucions.

En l'àmbit de les solucions de conservació i restauració, els estudis i la investigació estaran relacionats amb:

6. El desenvolupament de sistemes d'impermeabilització de la coberta de les estructures que evitin les filtracions i l'erosió dels pilars, així com l'embassament d'aigua. Cal desenvolupar una línia d'investigació sobre les possibilitats i la viabilitat de

nous sistemes d'impermeabilització de les construccions amb coberta de lloses amb materials naturals locals i experimentar les possibilitats de les argiles. Atès que les làmines impermeables i els geotèxtils d'ús habitual en aquest tipus d'intervencions tenen una durada limitada en el temps, es proposa buscar opcions més durables.

7. Les anastilosis. La trajectòria de les anastilosis realitzades fins a la data en jaciments talaiòtics ha proporcionat una dilatada experiència que és interessant revisar i valorar per reflectir els resultats en un document de balanç. Això ha de permetre establir possibles millores del sistema.

En el pla organitzatiu, aquests estudis requereixen:

- La creació d'una **comissió de conservació i restauració** formada per geòlegs, arqueòlegs i restauradors, entre altres especialistes, amb l'objectiu de definir els estudis que cal fer i valorar els resultats.
- Els resultats obtinguts regiran les actuacions de manteniment, conservació i restauració.

b) Execució d'actuacions de conservació preventiva.

Les mesures de conservació preventiva intervindran sobre els agents i els mecanismes que, segons l'avaluació de l'estat de conservació, participen en el deteriorament de manera més intensa i demostrin ser més perjudicials:

- El creixement de la vegetació.
- La percolació de l'aigua.
- Les accions antròpiques.
- Causes intrínseques als materials, com les fractures en la pedra a través de les diàclasis.

També es proposen altres tipus de propostes associades al canvi climàtic i en previsió de l'increment o virulència de les tempestes elèctriques, com l'estudi de la utilitat i la viabilitat de la instal·lació de parallamps o altres dispositius destinats a protegir els llocs, ja que hi ha antecedents de danys provocats per aquests factors.

Es tindran en compte, així mateix:

1. El desenvolupament d'una estratègia d'investigació i excavació que consideri la viabilitat econòmica

de personal i estructura per assegurar la conservació de tots els projectes que s'emprenguin abans, durant i després de les intervencions. Es tracta de dur a terme la planificació integrada de les noves excavacions d'acord amb els criteris de conservació i sostenibilitat. Les estructures que surten al descobert en cada nova excavació exigeixen una inversió posterior i permanent en matèria de conservació, restauració i manteniment. S'ha de tenir en compte aquest factor a l'hora de programar cada nova intervenció i cal valorar la capacitat real que tindrà per conservar els nous vestigis a partir de llavors.

Es tracta d'assegurar la distribució dels recursos disponibles per fer front a totes les necessitats de conservació.

2. Estratègies per conscienciar i animar la societat a col·laborar en la conservació dels jaciments que estimulin actituds positives entorn del patrimoni i com a sistema de prevenció, per exemple, del vandalisme. Es demanarà la col·laboració a la població i al públic durant la seva visita als jaciments i en les activitats que es duen a terme relacionades amb aquests. Es plantejarà,

per exemple, introduir missatges de conservació en el bitllet d'entrada o durant les visites comentades. També s'estudiaran iniciatives com la realització de tallers específics a les escoles o la petició de col·laboració ciutadana mitjançant un canal a través del qual es pugui informar si s'observa algun deteriorament o alguna incidència.

3. La revisió de l'estat de les col·leccions conservades al Museu de Menorca i al Museu Municipal de Ciutadella, relacionades amb els atributs del bé. La revisió establirà una valoració de les necessitats. Es prioritzaran les accions de conservació preventiva que beneficiïn el conjunt dels béns. S'ha d'assegurar tant l'inventari i la documentació com les adequades condicions ambientals, d'embalatge, emmagatzematge o exposició. L'objectiu és garantir la vida més llarga possible del patrimoni moble i, especialment, dels objectes més vulnerables, com els metalls.

c) Execució d'intervencions de conservació i restauració.

Els procediments de restauració s'actualitzaran segons avancin els estudis sobre els fenòmens d'alteració i els sistemes de restauració.

Quant a la intensitat de la intervenció, aquesta s'ajustarà segons que el jaciment sigui visitable o no. Als jaciments visitables, totes les intervencions tindran en compte la pressió que pugui suposar el públic i s'oferiran solucions sòlides que en garanteixin la màxima seguretat.

1. Elaboració d'un protocol unificat sobre criteris i sistemes d'intervenció.

Aquest protocol serà d'obligat compliment en cada nou encàrrec i serà elaborat amb la participació d'una comissió d'especialistes. Inclourà normes acceptades, consensuades i estandarditzades. Algunes de les qüestions que s'abordaran són les següents:

- Adopció d'un sistema unitari per marcar la diferència entre l'estructura original i els elements afegits (tessel·les, peces de fang, encintat) i establiment d'un sistema de documentació estandarditzat.
- Tractament de la coronació dels murs que eviti l'avanç de la deterioració segons una metodologia estandarditzada i que, a més, permeti la identificació de les parts recrescudes de protecció.

- Tractament d'estabilització dels sòls enfront de l'erosió: pros i contres de l'anivellament de sòls amb graves.
- Definició d'un sistema de tractament de les terreres que no interfereixi en la presentació dels jaciments.
- Restriccions en l'ús del ciment: alternatives a la seva utilització.

El protocol tindrà en compte l'estandardització del sistema de mapes d'alteracions, amb identificacions de zones intervingudes.

2. Programa de desenvolupament de les restauracions en jaciments arqueològics.

Inclourà la restauració dels béns mobles procedents dels jaciments arqueològics que ja disposen d'un projecte d'intervenció.

A més d'aquestes intervencions, en la taula 18 es resumeixen les actuacions de conservació/restauració que es desenvoluparan en les principals construccions ciclòpies, els atributs de les quals són expressió tangible directa del VUE del bé proposat.

3. Programa de restauració dels materials procedents dels jaciments del bé.

L'acció serà coordinada pel Museu de Menorca i el Museu Municipal de Ciutadella, institucions encarregades de la gestió de les col·leccions de béns mobles procedents dels atributs. Es redactarà i s'executarà un projecte de

tractament dels béns mobles que s'hagin seleccionat en una fase prèvia.

En l'àmbit organitzatiu, es reforçarà el sistema de conservació i restauració actual mitjançant:

- La creació d'una Comissió de conservació i restauració formada per especialistes de diversos àmbits (arqueologia, restauració, geologia, càlcul d'estructures, geologia...) i coordinada pels tècnics de l'Agència Menorca Talaiòtica.

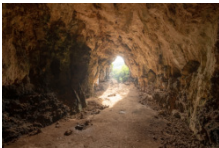
Funcions:

- Redactar el Pla de conservació i restauració per als pròxims deu anys en què s'especifiquin els criteris d'intervenció i el procediment que cal seguir en cada intervenció, així com el sistema de documentació per al seu registre. Aquestes pautes seran d'obligat compliment en cada nou contracte relacionat amb la conservació/restauració dels jaciments. L'objectiu és sistematitzar i homogeneïtzar el procediment i la documentació generada.
- Reunir-se dues vegades a l'any per revisar i valorar l'evolució de les accions realitzades.

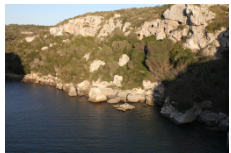
Taula 18. Actuacions realitzades i actualitzacions previstes de restauració de tots els atributs.

Com.	Element	Actuacions realitzades	Actuacions previstes
Component C1 – Plana de Ciutadella			
1	Naveta des Tudons 	1960. Reconstrucció de les parts enfonsades de la coberta de la planta superior i l'absis. 2012. Treballs de neteja i manteniment. 2018. Neteja de grafitis. Servei de Patrimoni del Consell Insular de Menorca. 2019. Instal·lació de càmeres de vigilància. 2019. Intervenció de consolidació i restitució de blocs.	Control periòdic de la vegetació segons protocol de manteniment i amb el suport d'un vigilant al jaciment. Vigilància dels blocs de pedra amb diàclasis tensionals. Tractament dels alvèols i les caveres de les lloses de la coberta amb objectiu de frenar les filtracions d'aigües meteòriques.
2	Poblat de Torrellafuda 	2013. Eliminació d'un vèrtex geodèsic instal·lat al talaiot. 2018. Intervenció de neteja i consolidació a la cova de Diodorus.	Tala selectiva dels ullastres que causen danys per garantir la preservació del paisatge. Control periòdic de la vegetació arbustiva i desbrossament. Necròpolis: estabilització de coves amb problemes estructurals, segons criteris previs establerts i acordats (conservació d'elements moderns, com la barraca de bestiar en un hipogeu, parts refetes, etc.). Talaiot: restauració d'enderrossalls Recinte de taula: reconstrucció de la columna central. Cases circulars: neteja i programació d'excavació. Reparació d'enderrossalls de la paret de pedra seca a l'entorn exterior de la muralla.
3	Poblat de Torretrencada 		Accions de reequilibri entre el creixement de la vegetació i la conservació de les estructures arquitectòniques. Anàlisi del funcionament de les basses que es generen a les sales hipòstiles. Talaiot: recuperació del monument ocult per pedres acumulades. Sala hipòstila: actuació a la zona de coberta envaïda per diversos ullastres amb arrels actives que estan afectant l'estabilitat de la coberta per evitar, també, l'acumulació d'aigua. 4 hipogeus: tala d'ullastres que posen en risc els monuments i accions d'estabilització estructural dirigides a evitar que l'aigua s'embassi.

Com.	Element	Actuacions realitzades	Actuacions previstes
Component C2 – Àrea sud-oest			
1	Son Catlar 	1959. Restauració de la porta nord-est de la muralla. 1987. Desforestació de les principals zones del poblat i retirada de terra i elements vegetals de tot el perímetre emmurallat (Museu de Menorca, Consell Insular de Menorca i Ajuntament de Ciutadella). 1994. Clos del jaciment i construcció d'un aparcament. (Consell Insular - Programa Leader). 1995. Restauració de la porta d'accés intervinguda el 1959. Es van tractar 3 m de llenç amb enderrossalls. Es van retirar totes les pedres i es va reintegrar la part afectada. A l'interior del recinte es van erigir murs de pedra seca de reforç. 2012. Intervenció en un tram de la muralla del seu vessant occidental amb danys ocasionats per l'erosió i la colonització vegetal. La intervenció es va fer sobre 15 m de llenç en els quals es van desenvolupar tasques de neteja, reintegració i consolidació dels elements caiguts i remuntatge de diverses filades de pedra. 2015. Consolidació de revestiments hidràulics d'època romana. 2019. Neteja de vegetació de determinats sectors i preparació del terreny per a les excavacions. Jornada de voluntariat en la qual van participar unes trenta persones.	Associat al Pla de recerca del jaciment, i d'acord amb el seu Pla director, es preveu: Intensificar el control de la vegetació de manera generalitzada. 3 hipogeus pretalaiòtics: tala selectiva d'alguns elements arbustius de gran grandària que puguin crear afeccions. 5 talaiots: tala selectiva d'ullastre i arbustos, retirada de l'acumulació contemporània de pedres (clapers) i reconstrucció de les parts més significatives. Muralla del talaiòtic final: restauració de les zones en perill d'enderrossall i blocs caiguts. Revisió dels criteris utilitzats en el farciment de parts perdudes reintegrades amb pedres. Estudi de la necessitat d'aplicar un tractament específic de l'estela gravada adossada a la muralla per evitar la desaparició del relleu. Priorització del tractament de les zones amb garites segons la seva fragilitat més gran. Tractament de les zones amb garites segons la seva fragilitat més gran. Recinte de taula: tractament de l'enderrossall per enfonsament, blocs caiguts adossats. Reconstrucció. Eliminació de terreres adossades al recinte de taula que interfereixen en la lectura del jaciment. Establiment de pautes d'actuació en relació amb les troballes d'acabats constructius vulnerables: paraments amb restes de fang i entramat de canyes.
Component C3 – Àrea del migjorn occidental			
1	Son Mercer de Baix 	2002. Restauració de la coberta de la Cova des Moro després de sofrir desperfectes. Algunes columnes polilítriques presentaven diàclasis i fractures amb desplaçament dels fragments, per la qual cosa es van col·locar abraçadores metàl·liques al voltant dels tambors per evitar-ne l'enderrossall. Es va restituir una de les columnes que s'havia esfondrat. Restauració dels béns mobles extrets. Tasques de recerca i difusió dels aspectes relacionats amb la conservació i la restauració de les restes exhumades.	Proposta d'un sistema de drenatge per evacuar l'aigua embassada a les cales arqueològiques. Seguiment de l'evolució dels sistemes de reforç de les columnes de la Cova des Moro. Restauració de la zona de l'absis i segellament de buits que evitin la filtració d'aigua de pluja a l'interior de la cova. Anivellament del sòl per evitar l'embassada de l'interior. Consolidacions diverses de les navetes.

Com.	Element	Actuacions realitzades	Actuacions previstes
2	Cova des Pas 	Restauració dels béns mobles extrets. Treballs de recerca i difusió dels aspectes relacionats amb la conservació i la restauració de les restes exhumades.	
Component C4 – Àrea de barrancs del centre-sud			
1	Poblat de Sant Agustí 		Talaiot oriental: tractament de consolidació de la part externa i dels tambors de la cambra interior.
2	Cova des Coloms 	2019. Neteja de pintades realitzada per Talaia Cultura. La més antiga es remuntava al 1914, i les més nombroses es van dur a terme entre 1970 i 2000.	Mesures contra l'alteració antròpica: erosions i pintades. Actuacions contra alteracions causades per l'aigua: recobriments de molses i de líquens.
3	Galliner de Madona 	Reforç d'una de les columnes amb blocs de pedra (marès). 2019. Redacció del Projecte bàsic i d'execució de restauració integral de la sala hipòstila.	Execució del Projecte de restauració integral de la sala hipòstila, que inclou múltiples intervencions en el monument i el seu entorn: Apuntament de l'interior de la sala i recol·locació de dues lloses de coberta i impermeabilització d'aquesta. Unió mecànica de les peces fracturades. Eliminació dels elements no originals i sense funció sustentadora (murs de paret seca realitzats com a divisòries interiors). Recuperació de l'accés original. Recol·locació de tascons entre les pedres originals de l'interior. Neteja selectiva de les diferents acumulacions de pedres que hi ha a les zones enfonsades.

Com.	Element	Actuacions realitzades	Actuacions previstes
Component C5 – Àrea entre els barrancs de Torrevella i Cala en Porter			
1	Poblat de Torre d'en Galmés 	Anys setanta-vuitanta. Consolidació de la sala hipòstila. 2005. Treballs de conservació/restauració de l'edifici 1. 2010. Treballs de conservació/restauració del cercle 7. 2013. Treballs de conservació/restauració del pati del cercle 7. 2016-2017. Jornades d'Eixermada i Conservació a Torre d'en Galmés. 2016-2020 Tractament de conservació/restauració del pati del cercle 6. 2016. Tractament del dipòsit o cisterna. 2017. Projecte d'excavació, restauració i consolidació del talaiot central (T2) de Torre d'en Galmés, que abordava els problemes d'inestabilitat que presentaven diferents parts de l'edifici (alguns d'associats a les arrels de plantes), de fracturació i d'erosió del suport lític. Incloïa la neteja superficial d'espais i estructures, l'eliminació d'estructures no arqueològiques que impedièssin una lectura correcta del monument, així com treballs d'estabilització estructural, unió de possibles elements fragmentats, consolidació de les estructures, anastilosi i, també, l'anivellament de sòls amb graves per definir espais en els casos necessaris.	Resituació i redimensionament de l'aparcament per reduir encara més l'impacte sobre el jaciment. Restauració del talaiot segons el projecte existent.
2	Na Comerma de sa Garita 	2018. Actuacions destinades a millorar les condicions per a la visita i la comprensió de l'edifici sense afectar els elements patrimonials i el seu entorn. Van incloure el desempedregament de l'espai central del pati semicircular, els principals senders i l'entorn de l'edifici (en total es van retirar uns 65 metres cúbics de pedruscall), la neteja de vegetació i la poda dels ullastres a l'espai central del pati i la zona d'accés, així com l'arranjament dels enderrossalls de la paret seca que envolta el monument.	El Pla director planteja un nou sistema de monitoratge de l'estat de conservació.
3	Ses Roques Llises 	1974. Excavacions. 2019. Pla director.	El Pla director preveu realitzar un estudi sobre les alteracions per valorar si és oportú dur a terme un tractament de la pedra. Requereix ser objecte d'avaluació periòdica intensiva.

Com.	Element	Actuacions realitzades	Actuacions previstes
Component C6 – Àrea sud-est - Alaior			
1	So na Caçana 	Des de 1987 s'han dut a terme al jaciment algunes tasques de manteniment i neteja dels monuments.	Intervencions de consolidació i intensificació de la neteja general de la vegetació i tasques de manteniment.
2	Torrellissar 	En un moment indeterminat es va construir una tanca de pedra en sec per protegir les estructures, i el recinte de taula no es pot apreciar correctament.	Tractament per a la millora de la presentació del monument.
3	Torralba d'en Salort 	Restauració de la coberta de la sala hipòstila. Diverses fases. Consolidació d'estructures.	Tractament de la vegetació que colonitza i altera les estructures subterrànies. Tractament de la vegetació d'acord amb els aspectes arqueoastronòmics per evitar que s'obstaculitzin les visuals entre la taula i l'estel Sírius. Talaiot: tractament de l'enderrossall i reconstrucció. Pou de na Patarrà: anàlisi de possibles afectacions per arbres en el seu entorn.
4	Rafal Rubí 	1977. Excavació naveta septentrional. Actualment presenta l'absis alterat i falta probablement una de les lloses de la coberta, de la qual se'n conserven cinc.	Naveta septentrional: intervenció a la coberta.
5	Calescoves 	2000. Tancament d'algunes coves amb portes metàl·liques. 2017. Accions per frenar la degradació de les inscripcions de la cova des Jurats. Assessorament del Centre de Conservació de la Generalitat de Catalunya.	Revisió i renovació del sistema de tancament. Noves mesures de conservació preventiva en l'entorn i control sobre la presència humana. Estudi de l'evolució geològica de la zona per verificar l'estabilitat de la zona i conèixer els riscos.

Com.	Element	Actuacions realitzades	Actuacions previstes
6	Cova de Biniedrís 	2015. Primera excavació. Disposa de barana o reixa per al tancament de l'accés.	
Component C7 – Àrea sud-est - Maó			
1	Talatí de Dalt 	1982. Projecte de restauració del jaciment arqueològic de Talatí de Dalt d'Enric Taltavull Femenías. 1986-1987. Primera campanya de neteja i senyalització. 1997-2001 Diferents campanyes d'excavacions. Al cap d'un any de treballs preparatoris, el 1999 es va dur a terme la primera edició dels camps de treball organitzats per l'associació d'Amics del Museu de Menorca amb objectius científics i didàctics. Durant maig i juny de 2001, la Boston University va col·laborar en l'excavació amb un grup de professors i alumnes.	Diverses accions sobre els edificis més afeblits amb coberta (el cubiculum i les sales hipòstiles), així com el tractament de l'enderrossall del talaiot.
2	Talaiot de Torelló 	Tancament de la boca de dues sitges de l'estructura adossada al talaiot. 2013. Eliminació del punt geodèsic implantat a la part superior i instal·lació d'una balisa lumínica de baix impacte, que és obligatòria ja que el monument es troba a la ruta d'aproximació a l'aeroport.	Eliminació d'elements arbustius que puguin afectar les estructures. Reforçament del tancament dissuasiu per impedir la pujada al talaiot. Seguiment de l'evolució de la llinda de la porta superior del talaiot afectat per la caiguda d'un llamp, així com de l'enderrossall d'una casa adossada. Restauració del mur del recinte d'habitació adossat al talaiot que ha sofert un enderrossall recent després d'un episodi de pluges.
3	Cornia Nou 	1986-1987. Primera campanya de neteja i senyalització. Des de 2007 es van dur a terme treballs d'excavació i restauració per part del Museu de Menorca-Amics del Museu de Menorca i, actualment, els realitza l'Associació Arqueologia i Patrimoni. Instal·lació de tancaments a les cisternes. 2016. Reposició de la part superior de dues columnes de l'interior de l'edifici adossat al sud del talaiot, excavat i restaurat entre 2008 i 2011. El Servei de Patrimoni Històric es va fer càrrec de la reposició de les columnes tombades.	Reparació de dues zones amb enderrossall recent i eliminació dels dos ullastres que han causat aquesta alteració.

Com.	Element	Actuacions realitzades	Actuacions previstes
Component C8 – Poblament de Trepucó			
1	Trepucó 	1932. Reforç de la taula i d'alguns pilars, realitzat durant les excavacions fetes per Margaret Murray. Expedició del Museu d'Etnologia de Cambridge. 1976. Intervenció de neteja de la part alta del talaiot central i dels trams de muralla que envolten el poblat per part de l'equip del Museu de Menorca dirigit per Lluís Plantalamor. Els treballs van prosseguir fins al 1987 a les cases adossades al talaiot de l'extrem oest. 2000. Habilitació d'una zona d'aparcament exterior del poblat. 2009. Memòria preliminar d'excavació arqueològica i restauració de la zona d'hàbitat adjacent al recinte de taula. 2010. Intervenció de restauració i adequació per a la visita de la zona excavada per Murray que s'havia degradat, promoguda pel Ministeri de Cultura a través de l'Institut del Patrimoni Cultural d'Espanya. 2017. Nou accés des de l'aparcament, instal·lació d'escala per connectar les dues parts del jaciment i restauració de la muralla. 2019. Projecte de reexcavació, restauració i consolidació del sector oest del poblat.	Estudi de l'estat del reforç realitzat el 1932 i valoració dels pros i els contres que en suposaria l'eliminació. Estudi de l'estat del reforç de la taula realitzat el 1932 i valoració dels pros i els contres que en suposaria l'eliminació per actuar en conseqüència. Execució del projecte de reexcavació, restauració i consolidació del sector oest.
Component C9 – Àrea nord-oest de tramuntana			
1	Sa Torreta de Tramuntana 	1983. Museu de Menorca-INEM. Neteja del jaciment. 1986-1987. Campanya de neteja i senyalització de monuments.	
2	Sa Mitja Lluna (Illa d'en Colom) 	Jaciment en procés d'excavació per un equip de la UIB.	

13.1.4. Pla de preservació del paisatge

Com ja s'ha dit, el paisatge menorquí està ben protegit a través de multitud d'instruments. El Pla de gestió no considera necessari ampliar aquests instruments; no obstant això, ha d'assegurar-se la preservació dels paisatges mitjançant nous procediments i projectes.

L'objectiu principal d'aquest pla és preservar els paisatges dels components, concebuts com a fruit de la continuïtat en el temps i de la convivència d'estructures de caràcter arqueològic amb instal·lacions etnogràfiques o construccions rurals de Menorca

Un dels instruments que contribuiran a la preservació dels paisatges serà l'elaboració, d'acord amb el PTIME, de projectes de requalificació paisatgística per a aquells atributs que se situen en entorns periurbans. Es proposa utilitzar la figura de Pla especial, amb l'objectiu de millorar la qualitat ambiental i paisatgística d'aquests entorns, minimitzar l'impacte visual de la urbanització pròxima als jaciments i

establir relacions de qualitat morfològica, funcional i estètica entre el límit urbà i el sòl rural amb monuments talaiòtics. Seria convenient elaborar projectes de requalificació paisatgística com a mínim per a Cornia Nou (C7) i Trepucó (C8).

Encara que ja quedi recollit en el PTIME, també cal tenir en consideració la protecció del paisatge de tots els components del bé i de les seves zones d'amortiment enfront de noves infraestructures energètiques o de qualsevol altre tipus. Fins i tot més enllà de les zones d'amortiment s'aplicarà la normativa europea d'impacte ambiental, s'estudiarà la necessitat d'un control arqueològic previ i es valorarà l'impacte visual.

D'altra banda, els contractes de custòdia i valorització del patrimoni també es converteixen en un instrument de preservació del paisatge, perquè sintetitzen les obligacions i els drets dels propietaris dels béns en relació amb la seva protecció.

El Pla també planteja projectes que millorin la qualitat del paisatge o que col·laborin en la seva sostenibilitat. En

aquest sentit, es proposa elaborar un projecte per al soterrament de les línies elèctriques aèries en els components i les seves zones d'amortiment.

D'altra banda, es prendran les mesures necessàries per evitar la contaminació lumínica atesa la seva consideració d'àmbit Starlight, amb la qual cosa es garanteixen les condicions d'excel·lència per a l'observació de les estrelles, la defensa de la qualitat del cel nocturn i l'accés a la llum de les estrelles.

13.1.5. Pla de seguretat

El Pla de seguretat té com a objectius principals evitar accions antròpiques que puguin malmetre les restes arqueològiques dels components i vetllar per la seguretat dels visitants.

Actualment ja es disposa d'algunes mesures de seguretat, com, per exemple, la instal·lació de càmeres de seguretat a la Naveta des Tudons (C1), les campanyes de conscienciació ciutadana sobre la protecció del patrimoni arqueològic o les inspeccions permanents per part dels

inspectors del Servei de Patrimoni Històric i el Servei de Protecció de la Naturalesa de la Guàrdia Civil (SEPRONA). Igualment, els jaciments arqueològics visitables disposen d'elements de protecció i d'una senyalització d'avertiment o de prohibició, encara que, sens dubte, en són necessàries una revisió i una ampliació.

Aquest Pla, doncs, es concreta en el reforç o l'ampliació de les mesures que ja s'estan duent a terme:

a) Projecte per a la instal·lació de càmeres de CCTV (circuit tancat de TV) als jaciments arqueològics.

El projecte es fonamenta en l'avaluació del funcionament de les càmeres de videovigilància ja instal·lades a la Naveta des Tudons i, segons les conclusions obtingudes, s'elaborarà el projecte d'instal·lació a la resta de jaciments, que s'executarà progressivament.

b) Projecte de seguretat als jaciments. Cal elaborar un projecte que revisi, estudiï i elabori un mapa amb els punts crítics quant a la seguretat de les persones i les restes arqueològiques de tots els jaciments visitables, amb la

finalitat de minimitzar perills i garantir la seguretat de les persones i de les estructures arqueològiques.

c) Planificació de campanyes de conscienciació sobre l'espoli i el vandalisme dirigides a la ciutadania. L'Agència Menorca Talaiòtica haurà d'elaborar un pla permanent de conscienciació a la ciutadania sobre el valor del patrimoni amb la finalitat de minimitzar actes vandàlics o pràctiques d'espoli.

d) Reforç de la col·laboració entre el Servei del Patrimoni Històric i SEPRONA i elaboració de protocols de vigilància i inspecció.

Igualment, haurà de reforçar-se la protecció, que ja es porta a terme gràcies a la col·laboració dels vigilants de patrimoni de l'Agència Menorca Talaiòtica. Per millorar aquesta col·laboració i els treballs d'inspecció i vigilància, es proposa l'elaboració de nous protocols que unifiquin criteris i estableixin pautes d'actuació.

e) Projecte per al control en ports i aeroports per evitar el tràfic il·lícit de béns culturals. S'establiran els contactes i els convenis necessaris amb els agents de l'autoritat responsables per evitar l'espoli i la sortida de l'illa de béns culturals sostrets.

Taula 19. Síntesi del programa de preservació, conservació preventiva, manteniment i restauració.

I	Programa de preservació, conservació preventiva, manteniment i restauració		
I.1	Pla de manteniment	I-1-1	Projecte de tractament de la vegetació.
		I-1-2	Projecte de preservació i manteniment de la paret seca.
		I-1-3	Projecte de tractament i manteniment de la senyalística.
		I-1-4	Projecte d'estandardització del sistema de registre de les actuacions de manteniment.

I	Programa de preservació, conservació preventiva, manteniment i restauració		
I.2	Pla d'inspecció i monitoratge	I-2-1	Projecte de millora del sistema de control rutinari.
		I-2-2	Projecte de monitoratge periòdic de l'estabilitat dels monuments.
		I-2-3	Projecte col·laboratiu d'inspecció de jaciments
I.3	Pla de conservació i restauració	I-3-1	Projecte d'investigació sobre alteracions en elements petris.
		I-3-2	Projecte d'anàlisi de l'erosió causada per l'escolament, la percolació, les filtracions i l'embassament de pluja.
		I-3-3	Projecte d'anàlisi de les intervencions realitzades amb ciment o formigó.
		I-3-4	Projecte sobre els sistemes de protecció d'estructures arqueològiques arran de terra.
		I-3-5	Projecte sobre mètodes d'aïllament de la coberta de les estructures.
		I-3-6	Projecte d'avaluació d'anastilosi.
		I-3-7	Projecte sobre l'eficàcia i la viabilitat de la instal·lació de parallamps.
		I-2-8	Projecte de desenvolupament d'estratègies que estimulin la societat a col·laborar en la conservació dels jaciments.
		I-3-9	Projecte de revisió i tractament dels materials posats al descobert en les excavacions.
		I-3-10	Projecte de protocol unificat sobre criteris i sistemes d'intervenció.
		I-3-11	Projecte d'execució d'intervencions de conservació/restauració dels jaciments.
I.4	Pla de preservació del paisatge	I.4.1	Projecte de soterrament de les línies elèctriques aèries.
I.5	Pla de seguretat	I.5.1	Projecte per a la instal·lació de càmeres de CCTV als jaciments arqueològics i implementació.
		I.5.2	Projecte de seguretat als jaciments i implementació.
		I.5.3	Campanyes de conscienciació sobre l'espoli i el vandalisme adreçades a la ciutadania.
		I.5.4	Reforç de la col·laboració entre el Servei del Patrimoni Històric i SEPRONA i elaboració de protocols de vigilància i inspecció.
		I.5.5	Projecte per al control en ports i aeroports per evitar el tràfic il·lícit de béns culturals.

13.2
Programa de documentació de Menorca Talaiòtica

El programa de documentació té com a objectius principals garantir la sistematització del procés de documentació que es generi, assegurar la gestió eficaç i àgil de l'obtenció de dades i el suport a la recerca i afavorir el maneig i l'explotació de la informació i la creació de coneixement.

Per aquest motiu, es proposa un procés de digitalització de les dades i la creació d'un sistema integral de gestió documental. Es tracta de la creació d'un gran repositori digital obert als gestors i als investigadors per facilitar l'emmagatzematge, el processament, la gestió, l'explotació i la consulta de dades. Aquest repositori permetrà:

- Localitzar i reunir la documentació relacionada amb Menorca Talaiòtica.
- Sistematitzar i ordenar la documentació.
- Normalitzar els procediments i els formats de la documentació que es genera.
- Informatitzar i digitalitzar la gestió documental.

- Relacionar les metadades mitjançant una geobase de dades, a partir de la connexió de les dades a un sistema d'informació geogràfica (SIG).
- Facilitar la recerca.

La finalitat és garantir de manera fàcil l'accés a la informació, una millor organització i gestió documental, la seguretat de les dades i els beneficis per a noves recerques i per a la millora del medi ambient.

Per aquests motius, es proposa la creació d'un sistema d'autoarxiu digital, que seria idoni per unificar la documentació procedent dels diferents equips de recerca i de gestió que intervenen en els atributs de Menorca Talaiòtica, sovint desconnectats entre ells o amb una escassa col·laboració. Per a la implementació correcta d'aquest repositori digital, serà necessari un procés de sistematització i elaboració de protocols de la pràctica arqueològica, així com un procés de digitalització i d'aplicació de les tècniques de la informació en arqueologia, que s'especifica en el Pla Insular de Recerca i que haurà de formar part del repositori.

D'altra banda, per a la implementació correcta del repositori es considera imprescindible la creació d'un tesaurus sobre la prehistòria a Menorca, una eina que estableixi el vocabulari normatiu en la pràctica arqueològica i que, especialment, serveixi per identificar i descriure la cultura material d'aquest període.

El sistema de documentació i de gestió de la informació es fonamenta en l'avanç de la normalització, la centralització i la transmissió integral de la informació sobre el conjunt del patrimoni talaiòtic i garanteix la correcta gestió documental fonamentada en criteris arxivístics comuns. Això es tradueix en la creació d'una base de dades on s'incorporarà tota la informació existent, tant

arqueològica com de conservació, que, posteriorment, es presentarà en forma de mapa amb referències espacials. És a dir, es planteja un sistema d'informació geogràfica (SIG) de l'arqueologia talaiòtica de Menorca que parteixi de les possibilitats que actualment ofereix el portal cartogràfic d'IDE. Això suposa una gestió integral i digital de la documentació que n'ha de facilitar la consulta i la planificació. Un altre objectiu que es persegueix és traslladar aquesta informació a la xarxa i posar-la a l'abast de tothom a través de la web Menorca Talaiòtica, per mostrar i difondre el patrimoni i els estudis realitzats sobre aquest.

Entre la diversa informació que es pot incorporar a aquest sistema, hi ha les

Taula 20. Síntesi del programa de documentació Menorca Talaiòtica.

II Programa de documentació Menorca Talaiòtica			
II. 6	Arxiu documental Menorca Talaiòtica	II.6.1.	Elaboració del projecte tècnic per a l'arxiu documental i implementació.
		II.6.2.	Creació d'un tesaurus sobre la prehistòria de Menorca.

incidències detectades pels visitants, als quals es pot sol·licitar la col·laboració, en iniciar la visita, a través d'una aplicació mòbil.

El SIG desenvolupat, per exemple, en el Pla director de Son Catlar, i que s'ha posat a disposició de l'administració, ha estat elaborat amb el programari lliure QGIS. Caldrà analitzar la viabilitat d'aprofitament d'aquest instrument per a l'ús extensiu al conjunt de jaciments o les possibilitats d'IDE Menorca. Infraestructures de Dades Espacials, que ja disposa d'un sistema cartogràfic que cobreix tota l'illa i que actualment ja s'està utilitzant. Per aquesta via es podria consolidar un sistema de documentació comuna que facilités els processos de gestió, conservació i recerca.

13.3 Programa d'ecoeficiència i sostenibilitat

La gestió dels atributs del bé proposat pot contribuir de manera clara a l'opció de l'Agenda 2030 per al desenvolupament sostenible proposada per les Nacions Unides. Per tant, l'Agència Menorca Talaiòtica apostarà per una gestió sostenible del territori, respectant el mosaic paisatgístic propi de l'illa, les construccions tradicionals i l'estructura de camins.

En el marc de l'Agenda 2030 per al desenvolupament sostenible, els objectius principals d'aquest programa són vetllar per l'ecoeficiència i la sostenibilitat, adoptar criteris ambientals en les accions i en les activitats que es duen a terme, activar projectes i accions específicament dirigits a reduir l'impacte ambiental i col·laborar en el respecte al medi ambient en el marc de Menorca Talaiòtica. Igualment, és important conscienciar tots els visitants i usuaris de la importància de la sostenibilitat i de la protecció del medi ambient i incentivar comportaments no nocius.

El programa se centra en el compromís i en l'actitud del treball intern de l'Agència Menorca Talaiòtica i en l'adopció de mesures ecoeficients i sostenibles en el seu dia a dia, així com en el desenvolupament de polítiques centrades concretament en aquests aspectes:

- La mobilitat
- Els residus i el reciclatge de materials
- La implementació de les energies renovables

13.3.1. Pla de mobilitat

En la línia dels compromisos de l'estratègia de sostenibilitat en l'horitzó 2030 de Menorca, es considera necessari contribuir a la reducció de la mobilitat mitjançant el vehicle privat amb combustibles fòssils i proposar un sistema de mobilitat més sostenible i que, a més, preservi el paisatge dels atributs d'impactes visuals i contaminants, evitant, per exemple, els aparcaments de vehicles a peu del jaciment arqueològic.

En aquest sentit, el Pla de mobilitat se centrarà en mesures com aquestes:

- La creació d'aparcaments dissuasius al voltant dels atributs, amb la qual cosa s'evitarà l'estacionament de vehicles a peu dels jaciments arqueològics.
- Propostes que incentivin la mobilitat comunitària, com la implementació de transport públic o de llançadores que acostin els visitants des d'aparcaments dissuasius.
- La promoció de la mobilitat sostenible, amb bicicleta o a peu.

També es proposa que s'apliquin polítiques de discriminació positiva a

aquells visitants que utilitzin una modalitat de transport sostenible (transport públic, bicicleta, a peu), amb compensacions com, per exemple, una reducció del preu de l'entrada, una entrada gratuïta per visitar un altre jaciment arqueològic, la gratuïtat d'una visita guiada o el regal d'un objecte reciclat amb el logo de Menorca Talaiòtica (una llibreta de paper reciclat, una bossa de cotó reciclat...).

13.3.2. Pla de residus i reciclatge de materials

La gestió dels atributs del bé proposat pot contribuir de manera clara a la reducció de residus i al reciclatge de materials. Mitjançant aquest pla, es projectaran diferents accions destinades a implementar noves maneres de treballar que permetin aconseguir una minimització en l'impacte ambiental.

A més de mesures concretes especificades en la fitxa del Pla, es proposa tramitar una certificació europea de qualitat ambiental, com, per exemple, l'EMAS, que és una certificació que valora aspectes com les emissions atmosfèriques, els abocaments d'aigua, el tractament dels residus, la utilització i la contaminació del sòl, la utilització dels recursos naturals, el transport, el risc d'accidents i impactes mediambientals i els efectes en la diversitat biològica, entre d'altres.

Els projectes arqueològics també hauran d'incorporar una clàusula que obligui a elaborar un Pla de reciclatge de materials.

13.3.3. Pla d'energies renovables en els llocs

En la mateixa línia, l'Agència Menorca Talaiòtica disposarà d'un pla destinat a impulsar les energies renovables en els llocs. Per a això, totes les infraestructures associades als jaciments arqueològics es dissenyaran amb principis bioclimàtics, disposaran d'un sistema de control energètic i hauran de ser autosuficients

energèticament, preferentment amb la instal·lació de plaques fotovoltaiques o, en el cas que sigui possible, amb sistemes de biomassa.

El Pla també aprofitarà els residus vegetals tan abundants en les campanyes de neteja dels jaciments arqueològics per a la generació de biomassa.

Taula 21. Síntesi del programa d'ecoeficiència i sostenibilitat.

III	Programa d'ecoeficiència i sostenibilitat		
III.7	Pla de mobilitat	III.7.1.	Projecte d'accés amb transport públic als jaciments arqueològics més visitats.
		III.7.2.	Projecte d'aparcaments dissuasius i implementació de llançadores elèctriques.
		III.7.3.	Projecte d'aparcaments per a bicicletes.
		III.7.4.	Projecte de senders talaiòtics.
III.8	Pla de residus i reciclatge de materials		
III.9	Pla d'energies renovables als jaciments		

13.3.4. El llindar de sostenibilitat de les visites.

Un model de visites responsables.

Una de les dimensions fonamentals de la declaració serà ampliar la difusió i l'accessibilitat als jaciments que formen part del bé proposat.

En realitat, el patrimoni cultural d'època talaiòtica a Menorca gaudeix d'un alt grau d'interès per part de la població local, i la candidatura ha despertat un interès més gran en els últims anys, que es pot observar en l'augment de les visites als llocs.

No obstant això, l'accessibilitat als jaciments ha d'estar d'acord amb el criteri de conservació del valor universal excepcional del bé proposat, i per això el Pla de gestió proposa una sèrie de criteris i mesures per mantenir les visites als jaciments per sota del llindar de sostenibilitat d'aquests.

Aquest llindar de sostenibilitat està fixat per dos elements bàsics: la necessitat de conservació dels béns culturals dels atributs i del paisatge de cadascun dels components. Dit d'una altra manera,

el Pla de gestió proposa un sistema de gestió que vetlli pel manteniment de l'estat de conservació en el seu conjunt i que contribueixi a les polítiques impulsades per les autoritats de l'illa en el sentit de promoure una mobilitat sostenible.

Projecció de futur de les visites

Com ja s'ha esmentat anteriorment, un dels objectius de la declaració Menorca Talaiòtica és ampliar la difusió, l'accés i el gaudi del patrimoni talaiòtic, assegurant la conservació de les restes i la sostenibilitat de l'entorn i garantint que la visita, independentment de l'estació de l'any en què es faci, sigui una experiència còmoda i satisfactòria.

El Pla de gestió, basant-se en les dades actuals i les propostes de dinamització dels atributs, inclou una projecció d'afluència de públic als diferents atributs pertanyents al grup 1 de la classificació proposada. Per a elaborar-la, s'han de tenir en compte les diferents modalitats d'activitats: visites lliures, visites en grup i altres activitats puntuals amb una concentració més gran de persones (concerts, festivals...).

Capacitat de càrrega i llindar de sostenibilitat

El Pla de gestió estableix la capacitat de càrrega i el llindar de sostenibilitat dels atributs del nivell 1 de la classificació proposada. Per al seu càlcul, es consideren les tipologies de les activitats ofertes, la caracterització del paisatge i de les restes arqueològiques, els accessos i les places d'aparcament, entre altres factors.

El concepte de llindar de sostenibilitat inclou, a més, diverses variables, com ara aquestes:

- Serveis que caldrà instal·lar per atendre els visitants potencials (WC, aigua potable, informació...).
- Espais dedicats a aparcament, així com altres serveis associats a la mobilitat (aparcament per a bicicletes, transport públic...).
- Serveis de neteja i recollida d'escombraries.

Per això, el llindar de sostenibilitat aconsella fixar uns límits d'audiència substancialment més baixos que l'aforament dels jaciments.

Taula 22. Extensió, capacitat de càrrega actual i proposta i temps mitjà de visita dels jaciments arqueològics més visitats.

		Extensió	Places d'aparcament	Capacitat de càrrega actual / nre. de persones al mateix temps	Capacitat de càrrega proposat / nre. de persones al mateix temps	Mitjana de temps de visita
Naveta des Tudons	C1	596 m ² (recinto pared seca)	Fins a 5 autocars		100 persones	30 min
Son Catlar	C2	44.234 m ²	Aproximadament 60 turismes Diversos autocars		250 persones	120 min
Torre d'en Galmés	C5	66.240 m ²	CI + jaciment 25 turismes 20 bicicletes	150 personas	250 persones	120 min
Torralba d'en Salort	C6	63.753 m ²	40 turismes 5 autocars	350 personas	250 persones	90 min
Talati de Dalt	C7	44.652 m ²	10 turismes		150 persones	60 min
Trepucó	C8	49.193 m ²	30 turismes 8 autocars		100 persones	45 min

Es realitza una proposta que parteix de la definició de capacitat de càrrega com el nombre de persones que poden visitar el jaciment al mateix temps i que poden gaudir de la visita i de la comprensió i observació del seu paisatge.

Taula 23. Capacitat de càrrega proposada, temps mitjà de visita, hores d'obertura i forquilla màxima d'ocupació dels jaciments arqueològics més visitats.

		Capacitat de càrrega proposat / nre. de persones al mateix temps	Mitjana de temps de visita	Hores obertura Hipòtesi de 160 dies oberts a l'any amb horari ampli (10 h)	Hores obertura Hipòtesi de 160 dies oberts a l'any amb horari restringit (5 h)	Hipòtesi visites potencials pers./any	Forquilla màxima d'ocupació (20%-40%)
Naveta des Tudons	C1	100 pax	30	1.600	800	480.000	96.000/192.000
Son Catlar	C2	250 pax	120	1.600	800	300.000	60.000/120.000
Torre d'en Galmés	C5	250 pax	120	1.600	800	300.000	60.000/120.000
Torralba d'en Salort	C6	250 pax	90	1.600	800	400.000	80.000/160.000
Talatí de Dalt	C7	150 pax	60	1.600	800	360.000	72.000/144.000
Trepucó	C8	100 pax	45	1.600	800	320.000	64.000/128.000

Per a cadascun dels jaciments del grup 1 s'ha proposat una capacitat de càrrega, així com una mitjana de temps de visita a partir del seu recorregut. També s'estableix una hipòtesi de la capacitat de visitants que podria tenir cada jaciment a partir de la capacitat de càrrega, de la durada de la visita i de l'horari d'obertura. Són xifres elevades que indiquen la gran capacitat de càrrega dels atributs analitzats. En qualsevol cas, s'ha fixat com a objectiu màxim que l'afluència

de visitants pugui acollir entre el 20% i el 40% de l'aforament màxim. Tenint en compte el nombre de visitants que reben actualment els atributs analitzats i les xifres de la hipòtesi plantejada, es pot dir que, malgrat un augment molt considerable d'afluència de públic, s'està molt lluny d'aconseguir el llinar de sostenibilitat establert. En l'actualitat, les visites al jaciment més concorregut —la Naveta des Tudons (C1)— no aconsegueixen el 50% de la quantitat

més baixa de la forquilla de capacitat de càrrega proposada i, pel que fa a la resta, estan per sota del 30% de la part baixa de la forquilla.

En conseqüència, podem afirmar que l'impacte de l'increment de visitants als jaciments que constitueixen els atributs més concorreguts del bé en cap cas no suposarà un perill per a la conservació dels seus valors ni de la seva integritat⁴. En qualsevol cas, en l'apartat de

propostes de conservació es proposen una sèrie de mesures associades al manteniment de tots els jaciments del grup 1.

4. Fins i tot tenint en compte que els visitants constatats només corresponen als que hi van en temporada alta i són comptabilitzats pels informadors. Per tant, hem de suposar que la xifra total de visitants de cada jaciment, encara que la desconeixem, ha de ser més alta de l'expressada.

Els valors proposats com a capacitat de càrrega màxima cal relacionar-los amb les dades demogràfiques de l'illa:

Taula 24. Síntesi dels valors demogràfics de Menorca.

Valors demogràfics de Menorca		
Població censada 2019	96.620	
Nombre de turistes 2019	1.438.545	
Valor anual màxim de l'IPH7 2018	221.450	14 d'agost
Valor anual mínim de l'IPH 2018	93.196	2 de gener

7. IHP: índex de pressió humana. Dades: OBSAM.

Una capacitat de càrrega total entre 432.000 i 864.000 suposa que pot acollir entre el 28% i el 56% del total de població anual de l'illa (1.535.000 persones).

13.4 Programa de difusió, dinamització, comunicació i turisme responsable

Actualment hi ha un sistema de senyalització uniforme per a tots els jaciments arqueològics, determinat pel Consell Insular de Menorca, que recentment s'ha renovat progressivament en gairebé tots els jaciments visitables de Menorca, siguin o no d'època talaiòtica. Aquest es considera el sistema bàsic que ha de tenir qualsevol jaciment arqueològic i consisteix en:

- Un plafó introductori del context històric de Menorca, idèntic per a tots els jaciments
- Un plafó d'introducció al jaciment específic
- Un nombre variable de plafons situats en diferents llocs de l'itinerari de visita segons les necessitats interpretatives de cadascun.

13.4.1. Criteris dels dispositius de difusió

Qualsevol intervenció en matèria de difusió s'haurà de conceptualitzar tenint en compte els criteris següents:

Respecte pel patrimoni

Qualsevol intervenció destinada a la difusió ha de ser respectuosa amb el caràcter patrimonial dels elements i amb la seva integritat.

Accessibilitat

Els dispositius destinats a la difusió hauran de ser accessibles. S'estudiaran les tipologies dels dispositius amb la finalitat d'adaptar, en tot allò que sigui possible, l'accessibilitat màxima (física, sensorial, intel·lectual, idiomàtica, social...).

Rigorositat

Els dispositius de difusió han de contenir informació rigorosa i contrastada segons els últims avanços de les recerques.

Intel·ligibilitat

La rigorositat científica ha de ser compatible amb dispositius que difonguin continguts comprensibles i atractius per a un públic ampli i divers (visitants generals, públic expert o professionals,

públic escolar/estudiants, públic familiar, turistes...).

Vocació educativa

Una de les característiques fonamentals dels dispositius de difusió és el seu vessant educatiu, especialment concebut com a aprenentatge i experimentació sobre la prehistòria de Menorca, amb un potent enfocament didàctic.

Utilització de diversitat de tipologies

L'ús i l'experimentació de diversitat de dispositius de difusió enriqueix el projecte i permet arribar a més segments de públic. Per això, es recomana l'ús de dispositius presencials i virtuals, aptes per a la visita in situ i per a abans i després de la visita.

Ús de la marca Menorca Talaiòtica i del logo de patrimoni mundial

Els diferents dispositius de difusió hauran de reunir-se sota una mateixa marca —Menorca Talaiòtica—, que, malgrat la personalitat pròpia de cada atribut, requerirà unes línies generals comunes i una normativa d'aplicació. La presència de la marca permetrà que els usuaris identifiquin els atributs i els serveis associats a Menorca Talaiòtica, al costat del logo de patrimoni mundial de la

Unesco.

Elegància, sobrietat i durabilitat

Els dispositius de difusió in situ hauran d'harmonitzar amb l'entorn i amb les estructures arqueològiques. Seran sobris per no provocar alteracions comunicatives i no afectar en excés els entorns. Igualment, s'utilitzaran materials de baixa combustibilitat, baix cost de manteniment i alta resistència a la deterioració. Qualsevol tipus de senyalització serà clara i simple, però també original i atractiva.

Compliment de les normatives de seguretat

Totes les intervencions compliran les normes de seguretat exigides segons la seva tipologia i naturalesa.

13.4.2. Pla de centres o estructures annexes d'interpretació

El Pla de gestió aposta per la creació d'espais annexos al jaciment arqueològic destinats a presentar les claus per a la seva comprensió i la seva interpretació i a destacar la seva especialitat temàtica de manera expositiva. La creació d'aquests espais aporta un valor afegit a l'experiència i, a més, ofereix als visitants serveis molt valorats (recepció i atenció, botiga, venda d'aigua potable, serveis...).

El Pla haurà d'establir a priori les temàtiques que caldrà tractar, emfatitzar les preferències i procurar que no hi hagi repeticions o contradiccions entre els diferents centres o estructures.

Actualment, està en procés la creació d'un espai interpretatiu sobre la mort a la Naveta des Tudons (C1), d'aproximadament 80 m².

En el cas de Torre d'en Galmés (C5), tal com es descriu en el seu Pla director (2019), es proposa una ampliació del centre d'interpretació actual amb la finalitat d'oferir més espai interpretatiu, però també més serveis al visitant.

En el cas de Son Catlar (C2), el Pla director (2019) proposa la creació d'un centre d'interpretació o d'un museu de lloc que proporcionï les claus per al millor aprofitament de la visita al jaciment.

Quant als jaciments arqueològics de Torralba d'en Salort (C6), Talatí de Dalt (C7) i Trepucó (C8), es proposa crear unes estructures d'interpretació a l'aire lliure, que permetin disposar d'elements d'interpretació que acompanyin la visita i que tinguin més entitat que la senyalització interpretativa existent.

13.4.3. Pla per a la millora de la qualitat i l'experiència de la visita

El Pla per a la millora de la qualitat i l'experiència de la visita agrupa una sèrie de projectes i accions destinats a renovar, ampliar o perfeccionar els dispositius actualment en marxa. La finalitat del pla és facilitar i incentivar la visita als jaciments arqueològics, així com millorar la qualitat i el confort durant la visita.

Horaris

S'ha considerat que és important redefinir i homogeneïtzar els horaris d'obertura dels jaciments arqueològics i oferir un horari de visita durant tot l'any en el cas dels jaciments pertanyents al grup 1, amb la diferenciació d'horaris segons dues temporades (temporada alta i temporada baixa). També s'estudiaran els hàbits dels visitants per adaptar els horaris de visita a les seves rutines. Serà important analitzar les diferents tarifes existents i estudiar possibilitats d'abonaments o promocions que incentivin la visita, com, per exemple, passis anuals per a públic local, entrada conjunta de diferents jaciments més museus...

Senyalització

El Pla també inclou la millora de la senyalització interpretativa, que, mitjançant els plafons instal·lats al llarg de l'itinerari de visita, és la informació principal de la qual disposa el visitant per conèixer i interpretar el lloc. S'incorporaran nous formats de senyalització que amplii i diversifiquin la informació que es vol transmetre. Si bé la senyalització actual es refereix, majoritàriament, a l'explicació i la interpretació de restes arqueològiques in situ, el pla planteja colonitzar espais, com les àrees de descans o llocs amb ombra, per tractar altres temàtiques no directament relacionades amb les estructures visibles, com, per exemple, qui hi vivia, què menjaven, com s'organitzaven... Aquesta ampliació d'informació també permetrà senyalitzar i interpretar elements del paisatge, com la flora, la geologia, aspectes de l'agricultura tradicional o estructures etnogràfiques pròximes als jaciments.

El Pla també recull una proposta per reforçar la idea que els jaciments arqueològics són espais vius, en contínua transformació i que els treballs arqueològics aporten noves dades sobre

la cultura talaiòtica. Per aquest motiu, es proposa un sistema de senyalització específica per informar els visitants de les novetats arqueològiques fruit de les excavacions arqueològiques més recents.

Estandardització dels serveis bàsics

D'altra banda, i per oferir més comoditat als visitants, s'estandarditzaran els serveis bàsics que oferiran tots els jaciments del grup 1, com l'atenció al públic, lavabos adaptats, aigua potable, fullet de visita o de visites guiades, entre d'altres.

App

La millora de la qualitat de la visita també consistirà en la creació d'una aplicació digital descarregable al mòbil de l'usuari que presti diferents serveis, com diversitat idiomàtica, signoguies, però també diferents nivells de visita o informacions addicionals basades en noves tecnologies, com 3D o realitat augmentada, amb la finalitat de comprendre estructures arqueològiques que per la seva naturalesa són incompletes i difícils d'interpretar per a la majoria dels visitants.

13.4.4. Pla d'esdeveniments culturals

El Pla d'esdeveniments culturals proposa una dinamització mitjançant activitats lúdiques per a tota mena de públic que es farien als jaciments arqueològics. Es tracta d'un pla per ampliar l'oferta, fomentar la significació del patrimoni i el seu gaudi lúdic i celebrar esdeveniments respectuosos amb el patrimoni que atorguin prestigi a la marca Menorca Talaiòtica. Per a aquest fi, s'impulsaran activitats que ja s'estan realitzant amb èxit, com el programa de visites i excursions "Som talaiòtics" o "L'encesa de torxes en defensa dels drets humans", i s'incorporaran esdeveniments especials, com la celebració del Dia Internacional del Patrimoni Mundial o del Campionat Balear de Tir amb Fona, així com activitats especials per a famílies. També es proposa l'ús dels espais arqueològics, adoptant les mesures de protecció necessàries, com a escenaris a l'aire lliure per a espectacles de música o arts escèniques.

Es duran a terme activitats relacionades amb el reconeixement de l'illa com a Reserva Starlight, ja que uneix el privilegi

de ser un espai protegit per la seva alta qualitat de cel nocturn amb l'interès dels monuments de la cultura talaiòtica i l'astronomia. Es duran a terme activitats nocturnes en les quals arqueologia i astronomia s'uniran per donar a conèixer l'univers simbòlic dels homes i les dones que van integrar les comunitats prehistòriques de Menorca.

Igualment, es realitzarà un projecte d'arqueologia experimental divulgativa, que intentarà replicar els habitatges de l'època antiga o de reproduir els models de producció d'aliments i d'objectes de la vida quotidiana, com una manera de donar a conèixer les característiques culturals d'una determinada societat i amb un fi més didàctic que no pas científic. El Pla també aposta pel desenvolupament d'un projecte de recreació històrica i arqueologia experimental divulgativa en el qual puguin participar investigadors i aficionats i que sigui el punt de partida per a l'organització d'experiències per al públic general mitjançant visites teatralitzades, escenificacions d'actes o la realització de tallers.

13.4.5. Pla de comunicació i màrqueting

El Pla de gestió proposa l'elaboració d'un pla de comunicació integral que defineix el posicionament, les estratègies i les accions, la imatge i els continguts que es volen transmetre per comunicar de manera adequada què és Menorca Talaiòtica i què ofereix, quins són els objectius que es busquen, a quin públic es vol dirigir, què és el que es vol transmetre, quins seran els canals i els mitjans més adequats... El Pla de comunicació integral definirà tots aquests aspectes, però també harmonitzarà totes les accions de comunicació, que hauran de ser unitàries, tant pel que fa al contingut com al format.

Una de les comeses més important del Pla de comunicació serà reflexionar sobre la marca creada amb motiu de la candidatura a patrimoni mundial i utilitzada fins al dia d'avui. Caldrà decidir si aquesta marca és adequada i cal donar-hi continuïtat o si es considera més idoni crear una nova marca que commemori Menorca Talaiòtica ja com a patrimoni mundial.

Un altre element fonamental del Pla de comunicació serà l'adaptació i l'ampliació de l'actual web dedicada a la difusió de la candidatura per convertir-la en un portal web molt potent sobre Menorca Talaiòtica, que col·loqui la marca com un dels destins arqueològics més importants d'Espanya.

D'altra banda, el Pla de comunicació s'encarregarà de dinamitzar i impulsar les xarxes socials i el canal de YouTube ja existent perquè es converteixin en canals de comunicació i difusió àgils i immediats i que puguin arribar a milers d'usuaris, de promocionar i anunciar totes les activitats, esdeveniments o novetats relacionats amb la marca Menorca Talaiòtica, així com editar els instruments de comunicació necessaris (fullets, mapes, guies) o dissenyar productes de marandatge de la marca.

El diagnòstic que s'ha fet revela la poca o nul·la presència de la prehistòria menorquina en els portals especialitzats de viatges arqueològics. Per tant, es proposa una campanya de comunicació per situar la cultura talaiòtica com una de les més interessants, singulars i desconegudes d'Europa en els portals

especialitzats, les guies arqueològiques o les revistes de viatges.

13.4.6. Pla d'accessibilitat universal

L'accessibilitat és per a totes les persones i ha de constituir una prioritat en el context de Menorca Talaiòtica.

Es redactarà un projecte en el qual es formularan propostes per a la millora i el compliment de la normativa d'accessibilitat (Llei 8/2017, de 3 d'agost, d'accessibilitat universal de les Illes Balears i altres normatives). Referent a això, s'han dut a terme auditories als jaciments de la Naveta des Tudons i de Torre d'en Galmés que recullen els diagnòstics fets per la Fundació per a Persones amb Discapacitat de Menorca i que formulen propostes per a la millora i l'adaptabilitat a la visita. Aquests estudis poden servir de referència per a l'elaboració de projectes específics d'adaptació a l'accessibilitat dels jaciments arqueològics, almenys, del grup 1.

Les auditories realitzades conclouen que sense necessitat de grans canvis en les infraestructures i les instal·lacions existents es podria millorar substancialment l'accessibilitat. Per exemple, es proposa senyalitzar les

places adaptades a l'aparcament, adaptar l'accés principal, el punt d'informació i el taulell, l'itinerari exterior i interior, l'altura de les vitrines i els dispositius per a persones amb dificultat visual. Aquests principis d'accessibilitat hauran de ser presents en tot allò que es projecti en un futur, i progressivament s'implantaràn les millores necessàries per adaptar les estructures o les infraestructures existents.

Continguts

Les intervencions arquitectòniques i museogràfiques aplicaran els principis del disseny universal o disseny inclusiu — orientat a oferir les mateixes oportunitats a totes les persones— i vetllaran per complir pautes generals, com un disseny gràfic amb un alt nivell de llegibilitat, l'ús de la lectura fàcil, utilitzant un llenguatge clar i intel·ligible, així com una il·luminació adequada.

Visió

D'altra banda, el Pla també aposta per ampliar el nivell d'accessibilitat amb la incorporació d'àrees interpretatives als jaciments del grup 1 per a persones amb deficiències visuals, encara que poden ser útils i d'interès per a qualsevol visitant, com maquetes tàctils, reproducció

d'objectes per tocar, etc. També s'incorporaran bucles magnètics per a persones amb deficiències auditives o subtítols en els audiovisuals. L'aplicació digital també tindrà un rol important en relació amb l'accessibilitat, ja que permet transmetre continguts mitjançant signoguies per a persones amb deficiències auditives i audiodescripcions per a persones amb deficiències visuals.

Propostes per a tots els col·lectius

El Pla d'accessibilitat també aposta per propostes inclusives i d'integració social amb la finalitat d'acostar el patrimoni a col·lectius especials. El projecte comptarà amb la col·laboració d'associacions i institucions locals que treballin amb persones i col·lectius desfavorits o amb exclusió social amb la finalitat d'elaborar un pla i una sèrie de propostes efectives per aconseguir-ho.

Taula 25. Síntesi del programa de difusió, dinamització, comunicació i turisme responsable.

IV	Programa de difusió, dinamització, comunicació i turisme responsable		
IV.10	Pla de centres o estructures annexes d'interpretació	IV.10.1	Projecte museològic global i proposta de criteris.
		IV.10.2	Construcció del centre d'interpretació a la Naveta des Tudons (C1), elaboració del projecte museogràfic i execució.
		IV.10.3	Projecte arquitectònic, projecte museogràfic i execució de l'ampliació del centre d'interpretació de Torre d'en Galmés (C5).
		IV.10.4	Projecte arquitectònic i museogràfic per al centre d'interpretació de Son Catlar (C2) i execució.
		IV.10.5	Projecte per al disseny i la producció de l'estructura d'interpretació per a Torralba d'en Salort (C6).
		IV.10.6	Projecte per al disseny i la producció de l'estructura d'interpretació per a Talatí de Dalt (C7).
		IV.10.7	Projecte per al disseny i la producció de l'estructura d'interpretació per a Trepucó (C8).

IV.11	Pla per a la millora de la qualitat i l'experiència de la visita	IV.11.1	Projecte de redefinició d'horaris i modalitats de preus.
		IV.11.2	Projecte de senyalització i interpretació als jaciments.
		IV.11.3	Projecte de creació de nous serveis.
		IV.11.4	Projecte Menorca Talaiòtica digital.
		IV.11.5	Projecte de senyalització provisional d'actualitat arqueològica.
IV.12	Pla d'esdeveniments culturals	IV.12.1	Projecte de recreació històrica i arqueologia experimental divulgativa.
		IV.12.2	Projecte "Som Talaiòtics".
		IV.12.3	Projecte de la celebració del Dia Internacional del Patrimoni Mundial.
		IV.12.4	Projecte d'activitats familiars.
		IV.12.5	Projecte d'escenaris culturals a l'aire lliure.
		IV.12.6	Projecte Starlight i Arqueoastronomia.
		IV.12.7	Projecte Campionat Balear de Tir amb Fona.
		IV.12.8	Projecte d'esdeveniments solidaris.
		IV.12.9	Projecte arqueologia i les arts.
		IV.12.10	Projecte de Jornades de portes obertes.

IV.13	Pla de comunicació i màrqueting	IV.13.1	Projecte de comunicació i màrqueting.
		IV.13.2	Projecte d'adaptació del portal web.
		IV.13.3	Projecte de dinamització de les xarxes socials i el canal YouTube.
		IV.13.4	Projecte de renovació i impuls d'edicions.
IV.14	Pla d'accessibilitat universal	IV.14.1	Projectes d'accessibilitat dels jaciments arqueològics.
		IV.14.2	Projecte per a la creació d'àrees interpretatives per a persones amb deficiències visuals.
		IV.14.3	Projecte de creació de recursos per a persones amb deficiències auditives.
		IV.14.4	Projecte d'inclusió social per a col·lectius especials.

13.5 Programa de educació

Els jaciments arqueològics que conformen Menorca Talaiòtica tenen un gran potencial com a laboratoris d'aprenentatge sobre la prehistòria. Per tant, Menorca Talaiòtica és un recurs educatiu de primer ordre. Actualment, es duen a terme diferents iniciatives educatives des de diferents institucions, entre les quals cal destacar l'ampli programa d'activitats del Museu de Menorca, les activitats organitzades pel Servei de Patrimoni del CIME o el programa "Adopta un monument". La finalitat del programa d'educació és consolidar i ampliar moltes d'aquestes iniciatives perquè el patrimoni de la prehistòria de Menorca es converteixi en un referent en la innovació de l'educació en l'àmbit del patrimoni arqueològic. Un dels objectius del programa educatiu és que els més joves coneguin la Menorca Talaiòtica i prenguin consciència d'aquest llegat, amb la qual cosa se'n garanteix la preservació i la difusió.

Propostes

Es proposa la creació d'un camp d'aprenentatge sobre la prehistòria i la cultura talaiòtica. Es tracta d'un servei educatiu impulsat per la Conselleria d'Educació del Govern de les Illes Balears i adreçat a totes les escoles de l'illa i els grups escolars visitants, en el qual es programen i es realitzen tallers i una sèrie d'activitats didàctiques i transdisciplinàries que tenen com a eix la prehistòria i la cultura talaiòtica i que es basen en l'observació, l'anàlisi i la interpretació per part de l'alumnat. Caldrà fer un estudi de viabilitat i establir el millor emplaçament per a aquest centre, així com elaborar un projecte educatiu sòlid i una oferta atractiva per als escolars de l'illa, però també per a grups escolars que visitin l'illa. El camp d'aprenentatge que es proposa seria el primer de Menorca a tenir una oferta educativa específica sobre la cultura talaiòtica i la prehistòria en general i l'únic de les Balears específic sobre arqueologia i interpretació del paisatge històric.

El programa d'educació també inclou la realització i la promoció d'activitats i iniciatives educatives i pedagògiques

adreçades als diferents centres educatius o socials de l'illa, amb la finalitat de desenvolupar activitats ja consolidades, així com nous continguts i formats. El programa "Adopta un monument", amb molt bona acollida durant els cursos 2016-2017 i 2017-2018, i amb un enfocament especialment dirigit a la importància de la conservació i la protecció del patrimoni, s'impulsa com un dels recursos educatius més importants.

Recentment, s'ha incorporat com a prova pilot un altre recurs educatiu —El meu talaiot—, en el qual s'integra un joc/aplicació 3D amb unitats didàctiques i una visita presencial a un talaiot. El programa d'educació vetllarà pel seu desenvolupament.

El programa també inclou la creació d'instruments i materials didàctics per a l'aprenentatge a l'aula i, també, d'una aula virtual, una multiplataforma educativa destinada a docents i escolars pensada perquè Menorca Talaiòtica pugui ser utilitzada en forma d'eina d'aprenentatge dins del programa escolar. La plataforma concentrarà tota l'oferta educativa, disposarà d'un apartat de descàrregues i oferirà la possibilitat

d'experimentar amb diferents aplicacions lúdiques a través de recorreguts virtuals i educatius per diversos jaciments. El programa també inclou la creació de visites taller de caràcter experimental, així com propostes de caràcter més lúdic per a grups d'educació no reglada.

També s'organitzaran jornades de formació per al professorat i es prepararan quaderns didàctics per a l'alumne i per al professor dedicats a temàtiques específiques o relacionats amb els jaciments arqueològics de la Menorca Talaiòtica, el seu entorn, el paisatge, les excavacions realitzades, els materials i els objectes conservats i els treballs de recerca realitzats. Aquests quaderns es podran descarregar a l'aula virtual.

Taula 26. Síntesi del programa d'educació.

V	Programa d'educació		
V.15	Camp d'aprenentatge sobre la prehistòria i la cultura talaiòtica		
V.16	Pla d'activitats didàctiques	V.16.1	Projecte "Adopta un monument".
		V.16.2	Projecte "El meu talaiot".
		V.16.3	Projecte de taller d'arqueologia a l'aula.
		V.16.4	Projecte de visites taller als jaciments arqueològics.
		V.16.5	Projecte d'una aula virtual de recursos educatius.
		V.16.6	Pla de formació del professorat.
		V.16.7	Projecte d'elaboració de recursos i quaderns didàctics.
		V.16.8	Projecte d'activitats i materials d'educació no reglada.

13.6 Programa de recerca

El programa de recerca té com a objectiu millorar l'estat dels coneixements científics sobre el bé i traslladar aquest coneixement a la societat. El Pla proposa la creació d'una sèrie d'infraestructures per augmentar i millorar la recerca, consolidar els equips que treballen a l'illa i promoure la internacionalització de la recerca científica de Menorca.

El programa de recerca vetllarà per augmentar els recursos econòmics destinats a la recerca sobre la Menorca talaiòtica. També proposarà que es realitzin projectes a mitjà i a llarg termini amb els equips de recerca que estan treballant amb la finalitat d'assegurar el finançament de la recerca de manera pluriennal.

L'Agència Menorca Talaiòtica estimularà la publicació dels resultats de les investigacions i intentarà fer-ho en llengua anglesa i mitjançant documents indexats.

Finalment, des de l'Agència s'impulsaran

programes d'estímul a les vocacions de recerca mitjançant instruments com beques i/o formacions especialitzades.

La proposta d'articulació de l'organització necessària per a la recerca científica es basa en tres instruments

1. La dotació dels recursos necessaris a l'IME (Institut Menorquí d'Estudis) perquè actuï com a observatori del patrimoni arqueològic de Menorca i sigui l'encarregat de mantenir els indicadors de compliment del Pla de gestió i, a més a més, articuli una sèrie de treballs i estudis sobre l'impacte de les polítiques públiques sobre el patrimoni cultural.

2. La posada en funcionament d'un laboratori d'arqueologia que pugui ser compartit pels diferents grups de recerca que treballen a l'illa. Es tracta d'un dels aspectes que s'ha identificat en la fase d'anàlisi com a déficit per al desenvolupament de l'arqueologia menorquina. Aquest laboratori haurà d'estar dotat de l'equipament bàsic que pugui necessitar un equip de recerca. A més, es proposa estudiar la possibilitat que es doti creï un espai de residència

per a investigadors i estudiants de fora de l'illa. Aquest laboratori residència s'instal·larà al Casal de Binicodrell, al municipi de Migjorn.

3. Finalment, la tercera de les propostes és avançar cap a la creació d'un **Centre de Recerca en Arqueologia, Paisatge i Patrimoni Cultural Insular del Mediterrani (CIAPPIM)**, amb la implicació dels grups de recerca consolidats que treballen des de fa temps a l'illa, les universitats que hi puguin estar interessades i que aportin recursos, altres instituts de recerca... Es concep com un centre d'excel·lència de referència europea que promogui la transversalitat en el coneixement científic i que reuneixi disciplines científiques relacionades amb l'arqueologia, el paisatge i el patrimoni cultural.

El Centre de Recerca hauria de començar a funcionar properament, si bé la seva consolidació és un procés llarg. El centre haurà d'estar en consonància amb les polítiques de recerca del Govern Balear, i caldrà amb una especial implicació del Consell Insular de Menorca, responsable de la gestió del patrimoni arqueològic de

Menorca. El Centre aspira a convertir-se en centre de categoria 2 de la Unesco.

També es formula el desenvolupament d'un Pla Insular de Recerca, que articuli projectes pluriennals o puntuals, l'organització de camps de treball associats a temàtiques com la conservació preventiva, la gestió del patrimoni i del paisatge, el canvi climàtic o l'arquitectura prehistòrica, entre d'altres, des d'enfocaments transversals, i que garanteixi la transferència de coneixement i aportacions per a la millora en la difusió i en la gestió del patrimoni.

Quant a les línies de treball, es proposa aprofundir en les iniciades fa anys pels grups que investiguen a l'illa: tècniques constructives, seqüència estratigràfica, models d'ocupació de l'espai, cultura material, la materialitat de la mort, etc.

Al mateix temps, se suggereix iniciar noves línies de recerca com l'arqueologia experimental o l'arqueologia del paisatge.

Es proposa que es fixi un model d'ús del sistema d'informació geogràfica (SIG)

que serveixi de base per integrar totes les dades espacials de les intervencions arqueològiques o de restauració futures, tant per documentar-les, com per analitzar-les o visualitzar-les. L'ús del sistema LIDAR o les reconstruccions virtuals també permetran una millor documentació arqueològica.

L'Agència Menorca Talaiòtica regularà les condicions de realització de les intervencions arqueològiques en el marc de la legislació vigent. Es tracta de dedicar un gran esforç per crear un repositori digital de qualitat obert als gestors i als investigadors per definir els procediments i les tipologies dels informes i les dades generades i facilitar-ne la consulta.

Serà fonamental dur a terme un procés de sistematització, informatització i elaboració de protocols en la pràctica arqueològica i en els procediments de conservació i restauració, així com de l'activitat científica. S'hauran d'establir els procediments unificats per a tots els equips que participen en intervencions i recerques arqueològiques, així com el personal tècnic implicat en projectes de

conservació preventiva i restauració per a l'ús de planimetries, fotogrametria, fitxes estratigràfiques, codificacions, metodologies de treball arqueològic, documentació i dibuix de béns mobles, memòries d'excavació, analítiques, fitxes de monitoratge de conservació i de restauració, etc.

Taula 27. Síntesi del programa de recerca.

VI	Programa d'investigació		
VI.17	Pla insular de recerca	VI.17.1	Projecte de planificació de la recerca.
		VI.17.2	Creació d'un fons de finançament amb recursos públics i privats.
		VI.17.3	Projecte d'arqueologia experimental.
		VI.17.4	Camps estivals per a pràctiques d'estudiants.
VI.18	Creació d'un laboratori i una residència d'arqueologia		
VI.19	Creació del Centre de Recerca en Arqueologia, Paisatge i Patrimoni Cultural Insular del Mediterrani (CIAPPIM)		

13.7 Programa de participació ciutadana

Una de les línies que cal desenvolupar en el marc del Pla de gestió Menorca Talaiòtica és la vinculació i la participació de la ciutadania en els processos de posada en valor i de significació del patrimoni talaiòtic, que, sens dubte, representa un sentiment identitari de l'illa. A banda de consolidar algunes de les iniciatives que es duen a terme, se'n proposen d'altres que pretenen implicar la comunitat i estimular-ne la participació des d'una perspectiva intergeneracional i transversal.

El programa de participació ciutadana és transversal; és a dir, és present en els diversos programes que inclou el Pla de gestió. En aquest sentit, cal destacar les iniciatives següents:

- La creació del Fòrum de Titulars i Gestors dels atributs, amb sistemes de deliberació i participació propis sobre la implicació de la gestió dels atributs del bé en la dinàmica de l'explotació de les propietats agrícoles.

- La creació d'un Consell Social de l'Agència Menorca Talaiòtica la finalitat del qual és la participació ciutadana en el seguiment del compliment del Pla de gestió.
- L'extensió dels instruments de participació a noves vies. La web Menorca Talaiòtica disposarà d'un apartat de suggeriments i propostes que hauran de ser respostos en el termini de 15 dies. Als diferents municipis de l'illa es realitzaran reunions periòdiques amb els responsables de l'Agència Menorca Talaiòtica que tindran com a objectiu donar compte de la marxa dels diferents programes.
- La participació de la ciutadania a través d'associacions o entitats o individualment. Actualment, algunes associacions ja col·laboren amb el Consell Insular de Menorca en algunes tasques.
- El desenvolupament d'una línia de formació per a voluntaris que vulguin contribuir d'una manera lliure, gratuïta i solidària per dur a terme accions de suport en les tasques d'informació i mediació als jaciments arqueològics visitables en temporades i horaris d'afluència

important de públic. Pot ser molt enriquidor que aquests voluntaris difonguin, a més, coneixements locals sobre la fauna, la flora, l'etnografia...

- La creació en el programa de recerca de projectes de ciència ciutadana amb la finalitat d'implicar la ciutadania en la recopilació de dades sobre el terreny per a usos científics.
- La participació directa dels ciutadans en la conservació dels jaciments mitjançant iniciatives *ad hoc*.

Taula 28. Síntesi del programa de participació ciutadana.

VII	Programa de participació ciutadana		
VII.20	Pla d'implicació col·lectiva	VI.17.1	Projecte d'integració d'associacions
		VI.17.2	Projecte de connexió amb els ajuntaments.
		VI.17.3	Pla de ciència ciutadana.

13.8 Programa d'avaluació i monitoratge

Tant el Pla de gestió com totes les accions, projectes i treballs permanents de l'Agència Menorca Talaiòtica necessiten una metodologia d'avaluació i monitoratge que garanteixi el seguiment del procés i el control de qualitat, de manera que es puguin mesurar sistemàticament els resultats d'una sèrie de paràmetres que es consideren rellevants.

El programa acull dos plans d'actuació:

a) La creació de l'Observatori Menorca Talaiòtica en el marc de l'OBSAM, que serà l'òrgan responsable de recopilar, explotar i avaluar dades sobre aspectes tan importants com les audiències, l'impacte de la recerca o l'estat de conservació del patrimoni, entre d'altres. En aquest sentit és tan important avaluar aquestes dades com crear una sèrie històrica que permeti valorar la seqüència de les dades a mitjà i a llarg termini.

b) Un sistema per realitzar el seguiment permanent i detallat de la valoració del

compliment i la qualitat dels processos i les tasques del Pla de gestió.

La metodologia establerta avaluarà periòdicament els avanços realitzats en relació amb els objectius plantejats en el Pla de gestió, els recursos invertits, les accions dutes a terme i els resultats obtinguts.

L'experiència de l'Institut Menorquí d'Estudis (d'ara endavant IME) en la generació d'indicadors d'avaluació de l'impacte econòmic i social del turisme, així com la nova etapa de la institució suggereixen que sigui aquest l'encarregat d'elaborar els indicadors quantitatius i qualitatius per a l'avaluació del Pla.

Els indicadors clau es basen en dades simples que reflecteixin si es compleixen les decisions preses i que determinin si els projectes o els plans d'acció s'estan realitzant de manera reeixida i col·laboren en l'assoliment dels objectius establerts o bé si, per contra, es detecten desviacions o problemes. Es recomana que els indicadors siguin simples però rellevants, quantificables, objectius i reconeguts per als qui els utilitzen. Hauran de ser

dades fiables i veraces, molt definides i gens ambigües per assegurar-ne una interpretació correcta.

També s'establiran indicadors de processos (que mesurin aspectes concrets del procés de treball per conèixer si s'està realitzant de la manera òptima) i indicadors d'impacte (que mesurin els resultats obtinguts).

Els mecanismes de seguiment i avaluació (monitoratge i informes intermedis) permetran disposar, al llarg de tot el període d'implementació del pla, d'un conjunt de recomanacions per

a l'orientació de l'Agència Menorca Talaiòtica i de la resta d'actors implicats cap a un desenvolupament òptim del pla i una millor obtenció de resultats. Per tant, la seva finalitat és detectar les àrees amb possibilitats de millora o en les quals es registrin ineficiències que hagin de ser corregides. L'avaluació final possibilitarà el mesurament i la projecció dels impactes de les actuacions a curt, a mitjà i a llarg termini.

Indicadors clau per mesurar l'estat de conservació

L'objectiu principal del monitoratge és identificar les amenaces o afeccions al valor universal excepcional del bé proposat i dels seus atributs. El seguiment constitueix un aspecte essencial a l'hora de preservar en el temps el valor universal excepcional, l'autenticitat i la integritat del bé proposat.

El seguiment i el cos d'indicadors en què se sustenta constitueixen eines essencials per informar totes les parts interessades i els responsables en la gestió del bé dels problemes potencials i reals. A més, permet adequar a cada moment les revisions eventuais del Pla de gestió de la Menorca talaiòtica i enfortir la cooperació entre els diferents actors que intervenen en la gestió del bé. Seran, igualment, la base en la qual es recolzin els informes periòdics que es transmetran al Centre de Patrimoni Mundial a través dels canals normals de l'estat part.

El sistema d'indicadors clau desenvolupat per mesurar l'estat de conservació s'agrupa en tres tipologies o grups: (1) Monuments, llocs i entorns arqueològics;

(2) Factors ambientals, paisatgístics i territorials; (3) Transmissió del valor universal excepcional. La taula adjunta a la fitxa corresponent (VIII.22) mostra els indicadors seleccionats en funció de les tipologies establertes.

La selecció dels indicadors ha tingut en compte la rigorositat de les fonts, la disponibilitat de les dades, la seva fiabilitat i la seva periodicitat. Convé destacar l'existència d'una poderosa base espacial de dades (IDE Menorca), dotada de múltiples capes temàtiques, que permetrà integrar-hi una part substancial dels indicadors. A més, a aquest conjunt d'indicadors cal sumar-hi el grau de compliment dels objectius fixats en el Pla de gestió.

Taula 29. Síntesi del programa d'avaluació i monitoratge.

VIII	Programa d'avaluació i monitoratge		
VIII.21	Creació de l'Observatori Menorca Talaiòtica		
VIII.22	Pla d'implicació col·lectiva	VIII.22.1	Revisió anual del pla.
		VIII.22.2	Elaboració dels plans operatius anuals.

Taula 30. Indicadors d'avaluació del Pla de gestió.

Taula 30.a. Monuments, llocs i entorns arqueològics			
Categoria	Indicador / unitats	Període d'actualització	Responsable dels registres
Afeccions a la integritat dels monuments	Estructures que presenten problemes d'estabilitat (nre.) i (%)	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
	Casos tractats (nre.)		
	Monuments amb problemes estructurals (nre. i %)	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
	Casos tractats (nre.)		
	Danys detectats per fractures o esquerdes (nre.)	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
	Casos tractats (nre.)		
	Casos detectats i casos tractats de vegetació invasiva en monuments (nre. i %)	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
Conservació i restauració	Projectes de restauració (nre.)	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
	Projectes de conservació (nre.)	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
	Intervencions de conservació dutes a terme (nre.) ¹	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
Recerca en conservació	Projectes de recerca (nre.) ²	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
	Recerca i desenvolupament de tractaments específics (nre.) ³	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
Excavacions	Projectes d'excavació autoritzats (nre.)	Biennal	Servei de Patrimoni Històric
	Projectes d'excavació realitzats (nre.)	Biennal	Servei de Patrimoni Històric

Categoria	Indicador / unitats	Període d'actualització	Responsable dels registres
Manteniment	Llocs amb manteniment permanent (neteja, poda, desforestació) (nre.) i (ha)	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
	Llocs amb sistema de monitoratge sistematitzat sobre l'evolució de la conservació(núm.) i (ha)	Anual	Servei de Patrimoni Històric
Inspecció i vigilància	Registre d'infraccions - danys antròpics (nre.)	Biennal	IDE Menorca
	Seguiment per imatges aèries/satel·litàries d'usos del sòl i estat de l'entorn dels monuments (usos agraris, construccions i obres). Informe de canvis	Biennal	IDE Menorca / Agència Menorca Talaiòtica
	Seguiment d'impactes visuals (Diverses tècniques: Lidar, anàlisi de conques visuals, imatges de drons) Informe de canvis	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
Pressió dels visitants	Visitants per lloc, zona i global (nre. de visitants / any) (visitants/dia) (pic màxim, horari, nre.) ⁴	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
	Llocs que superen la capacitat de càrrega del pla de gestió (nre.)	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
Inversió	Total de la inversió en manteniment, restauració, conservació i excavació (per capitols)(€/any)	Anual	Agencia Menorca Talayótica

Taula 30.b. Factors ambientals, paisatgístics i territorials

Categoria	Indicador / unitats	Període d'actualització	Responsable dels registres
Canvi climàtic (a nivell insular)	Canvis en la temperatura mitjana anual: Variació temperatura de l'aire (°C)	Anual	Aemet OBSAM
	Emissions CO ₂ (t-eq-CO ₂)	Biennal	OBSAM
	Esdeveniments meteorològics desastrosos que afecten el bé (nre. d'episodis)	Anual	Aemet i sistemes d'alerta
Qualitat del cel	Foscor del cel als àmbits del bé (mag/arcsec²)	Biennal	Reserva de Biosfera
Desastres naturals	Superfície del bé afectada per incendis forestals (ha)	Anual	Consell Insular de Menorca
Impacte de les infraestructures i edificacions	Longitud d'esteses aèries (electricitat i telefonia) (m)	Triennal	Consell Insular de Menorca
	Longitud de línies soterrades en components i zona d'amortiment (m)	Triennal	Consell Insular de Menorca / ajuntaments
	Antenes de telefonia mòbil (nre.)	Triennal	Consell Insular de Menorca / ajuntaments
	Noves edificacions (nre.)	Anual	Consell Insular de Menorca / ajuntaments
	Infraccions urbanístiques (nre.)	Anual	Consell Insular de Menorca / ajuntaments

Categoria	Indicador / unitats	Període d'actualització	Responsable dels registres
Canvis en la biodiversitat	Pèrdua (espècies) (nre.)	Biennal	OBSAM
	Projectes de restauració d'hàbitats i superfície restaurada (nre.) (ha)	Biennal	OBSAM
Canvis i afeccions en la vegetació i el paisatge	Superfície agrícola abandonada (ha)	Triennal	Agència Menorca Talaiòtica
	Alteracions significatives en la coberta vegetal (ha i qualitativa)	Sexennal	OBSAM
	Pèrdua o ensulsiada de paret seca (m)	Biennal	Agència Menorca Talaiòtica
Sobreexplotació d'aqüífers	Components del bé afectats (nre.)	Triennal	OBSAM
Mobilitat sostenible	Noves carreteres i obertura de pistes (km)	Anual	OBSAM
	Senderes habilitades als components i a l'entorn dels llocs visitables (nre.) i (km)	Biennal	Consell Insular de Menorca
	Pressió de trànsit motoritzat (aparcaments) (nre. de vehicles màxim registrat / lloc)	Biennal	Agència Menorca Talaiòtica
	Punts de congestió de vehicles a l'entorn dels jaciments (nre.)	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
	Visitants que utilitzen el transport públic o col·lectiu (%)	Biennal	Consell Insular de Menorca

Taula 30.c. Transmissió del Valor Universal Excepcional

Categoria	Indicador / unitats	Període d'actualització	Responsable dels registres
Satisfacció local	Grau de satisfacció de la població local amb la conservació; enquesta (%)	Triennal	Consell Insular de Menorca
Interpretació	Jaciments visitables dotats de sistemes d'interpretació (%)	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
Difusió	Participació en seminaris, conferències i trobades relacionades amb el bé proposat (nre.)	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
	Fullet i documents d'informació (nre.)	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
	Publicacions i revistes (nre.)	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
	Visites al web de Menorca Talaiòtica (nre.)	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
	Seguidors en xarxes socials	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
	Visites als centres d'interpretació i museus (nre.)	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
	Activitats dutes a terme en jaciments (nre. i nre. d'assistents)	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
	Activitats dutes a terme amb escolars i famílies o amb grups especials (nre.)	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
	Projectes en els quals s'implica tecnologia (<i>smart heritage</i>) (nre.)	Anual	Agència Menorca Talaiòtica

Categoria	Indicador unitat	Període de actualización	Responsable de los registros
Col·laboració	Associacions i entitats locals que col·laboren amb la nominació (nre.)	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
	Institucions menorquines, nacionals i internacionals associades amb la iniciativa (nre.)	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
Voluntariat	Participants en camps de treball arqueològics (nre.)	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
Ciència	Cites (nre.)	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
	Treballs publicats en revistes indexades (nre.)	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
	Tesis doctorals i altres treballs de recerca (nre.)	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
	Institucions implicades en projectes de recerca (nre.)	Anual	Agència Menorca Talaiòtica

Torre d'en Galmés © MALV 2016 - Clara Garriga

Taula 6.30.d. Relatius al sistema de gestió			
Categoria	Indicador / unitats	Període d'actualització	Responsable dels registres
Pressupost	Pressupost Agència Menorca Talaiòtica (€)	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
Recursos humans	Empleats (nre. de treballadors)	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
Sostenibilitat econòmica	Nivell d'autofinançament (% de finançament públic) (% d'altres fonts) ⁵	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
Partenariat	Contractes de custòdia del patrimoni signats (nre.)	Anual	Agència Menorca Talaiòtica
	Participants en el Fòrum de Propietaris i gestors (nre.)	Anual	Agència Menorca Talaiòtica

1. Consolidació de les crestes de murs de paret seca, drenatge i desviament de l'escolament d'aigües, sistemes d'apuntament d'estructures inestables, i altres factors.
2. Sobre l'origen, les causes i els mecanismes de la deterioració i predicció de la seva evolució: alteració de la pedra, formació-evolució de les diàclasis, incidència dels líquens.
3. Impermeabilització d'estructures de coberta, tractament de diàclasis o sistemes per frenar l'erosió de l'aigua meteòrica.
4. Referent als llocs visitables establerts en el Pla de Gestió.
5. Altres fonts inclouen: patrocini; inversions i gestos de les entitats no públiques que gestionen els llocs; altres fonts innovadores de finançament (micromecenatge).

13.9

Quadre general de programes, plans i projectes

Les xifres que s'inclouen en aquesta taula representen un marc pressupostari que haurà de concretar-se al llarg de la seva implementació, és a dir, ajustar-se i fins i tot incrementar-se segons les circumstàncies i les necessitats.

Taula 31. Programes, plans, projectes i recursos associats.

Codi	Plans	Codi	Projectes/accions		
I	Programa de preservació, conservació preventiva, manteniment i restauració				
I-1	Pla de manteniment	I-1-1	Projecte de tractament de la vegetació.		200.000 €/any
		I-1-2	Projecte de preservació i manteniment de la paret seca.		
		I-1-3	Projecte de tractament i manteniment de la senyalística.		
		I-1-4	Projecte d'estandardització del sistema de registre de les actuacions de manteniment.		
I-2	Pla d'inspecció i monitoratge	I-2-1	Projecte de millora del sistema de control rutinari.		20.000 €/any
		I-2-2	Projecte de monitoratge periòdic de l'estabilitat dels monuments.		
		I-2-3	Projecte col·laboratiu d'inspecció de jaciments.		

Codi	Plans	Codi	Projectes/accions		
I-3	Pla de conservació i restauració	I-3-1	Projecte d'investigació sobre alteracions en elements petris.		100.000 €/any
		I-3-2	Projecte d'anàlisi de l'erosió causada per l'escolament, la percolació, les filtracions i l'embassament de pluja.		
		I-3-3	Projecte d'anàlisi de les intervencions realitzades amb ciment o formigó.		
		I-3-4	Projecte sobre els sistemes de protecció d'estructures arqueològiques arran de terra.		
		I-3-5	Projecte sobre mètodes d'aïllament de la coberta de les estructures.		
		I-3-6	Projecte d'avaluació d'anastilosi.		
		I-3-7	Projecte sobre l'eficàcia i la viabilitat de la instal·lació de parallamps.		
		I-3-8	Projecte de desenvolupament d'estratègies que estimulin la societat a col·laborar en la conservació dels jaciments.		
		I-3-9	Projecte de revisió i tractament dels materials posats al descobert en les excavacions.		
		I-3-10	Projecte de protocol unificat sobre criteris i sistemes d'intervenció.		
		I-3-11	Projecte d'execució d'intervencions de conservació/restauració dels jaciments.		
I-4	Pla de preservació del paisatge	I-4-1	Projecte de soterrament de línies elèctriques aèries.		Segons projecte
I-5	Pla de seguretat	I-5-1	Projecte per a la instal·lació de càmeres de CCTV als jaciments arqueològics i implementació.	Proyecto	6.000 €
				Implementación	Segons projecte
		I-5-2	Projecte de seguretat als jaciments i implementació.	Proyecto	6.000 €
				Implementación	Segons projecte
		I-5-3	Campanyes de conscienciació sobre l'espoli i el vandalisme adreçades a la ciutadania.	Presupuesto anual	6.000 €/any
		I-5-4	Reforç de la col·laboració entre el Servei del Patrimoni Històric i SEPRONA i elaboració de protocols de vigilància i inspecció.	Sin coste	-
			Projecte per al control en ports i aeroports per evitar el tràfic il·lícit de béns culturals.	Sin coste	

Codi	Plans	Codi	Projectes/accions		
II	Programa de documentació Menorca Talaiòtica				
II-6	Arxiu documental Menorca Talaiòtica	II-6-1	Elaboració del projecte tècnic per a l'arxiu documental i implementació.	Projecte	16.000 €
				Pla de xoc	14.000 €
				Manteniment anual	6.000 €
		II-6-2	Creació d'un tesaurus sobre la prehistòria de Menorca.	Projecte	8.000 €
III	Programa d'ecoeficiència i sostenibilitat				
III-7	Pla de mobilitat	III-7-1	Projecte d'accés amb transport públic als jaciments arqueològics més visitats.	Projecte	6.000 €
				Implementació	Segons projecte
		III-7-2	Projecte d'aparcaments dissuasius i implementació de llançadores elèctriques.	Projecte	12.000 €
				Implementació	Segons projecte
		III-7-3	Projecte d'aparcaments per a bicicletes.	Inclòs en III-7-2	-
				Implementació	Segons projecte
		III-7-4	Projecte de senders talaiòtics.	Projecte	6.000 €
					Segons projecte
III-8	Pla de residus i reciclatge de materials			Projecte	7.000 €
				Implementació	Segons pla
III-9	Pla d'energies renovables als jaciments			Projecte	10.000 €
				Implementació	Segons pla

Codi	Plans	Codi	Projectes/accions		
IV	Programa de difusió, dinamització, comunicació i turisme responsable				
IV-10	Pla de centres o estructures annexes d'interpretació	IV-10-1	Projecte museològic global i proposta de criteris.	Projecte	8.000 €
		IV-10-2	Construcció del centre d'interpretació a la Naveta des Tudons (C1), elaboració del projecte museogràfic i execució.	Construcció	80.840 €
				Projecte museogràfic	8.000 €
				Producció	Segons projectes
		IV-10-3	Projecte arquitectònic, projecte museogràfic i execució de l'ampliació del centre d'interpretació de Torre d'en Galmés (C5).	Projecte arquitectònic	15.000 €
				Projecte museogràfic	12.000 €
				Implementació	Segons projecte
		IV-10-4	Projecte arquitectònic i museogràfic per al centre d'interpretació de Son Catlar (C2) i execució.	Projecte arquitectònic	30.000 €
				Projecte museogràfic	15.000 €
				Implementació	Segons projecte
		IV-10-5	Projecte per al disseny i la producció de l'estructura d'interpretació per a Torralba d'en Salort (C6).	Projecte museogràfic	8.000 €
				Implementació	Segons projecte
		IV-10-6	Projecte per al disseny i la producció de l'estructura d'interpretació per a Talatí de Dalt (C7).	Projecte museogràfic	8.000 €
				Implementació	Segons projecte
		IV-10-7	Projecte per al disseny i la producció de l'estructura d'interpretació per a Trepucó (C8).	Projecte museogràfic	8.000 €
					Segons projecte

Codi	Plans	Codi	Projectes/accions		
IV-11	Pla per a la millora de la qualitat i l'experiència de la visita	IV-11-1	Projecte de redefinició d'horaris i modalitats de preus.	Projecte	6.000 €
				Implementació	Segons projecte
		IV-11-2	Projecte de senyalització i interpretació als jaciments.	Projecte	14.500
				Implementació	Segons projecte
		IV-11-3	Projecte de creació de nous serveis.	Projecte	6.000 €
				Implementació	Segons projecte
		IV-11-4	Projecte Menorca Talaiòtica digital.	Projecte	10.000 €
				Implementació	Segons projecte
		IV-11-5	Projecte de senyalització provisional d'actualitat arqueològica.	Projecte	4.500 €
					Segons projecte
IV-12	Plan de eventos culturales	IV-12-1	Projecte de recreació històrica i arqueologia experimental divulgativa.	Projecte	10.000 €
				Implementació	Segons projecte
		IV-12-2	Projecte "Som Talaiòtics".		
		IV-12-3	Projecte celebració del Dia Internacional del Patrimoni Mundial.		15.000 €/any
		IV-12-4	Projecte d'activitats familiars.	Projecte	6.000 €
				Implementació	18.000 €/any
		IV-12-5	Projecte escenaris culturals a l'aire lliure.		22.000 €/any
		IV-12-6	Projecte Starlight i Arqueoastronomia.		8.000 €/any
		IV-12-7	Projecte Campionat Balear de Tir amb Fona.		12.000 €/any
		IV-12-8	Projecte d'esdeveniments solidaris.		10.000 €/any
		IV-12-9	Projecte arqueologia i les arts.		20.000 €/any
		IV-12-10	Projecte de Jornades de portes obertes.		10.000 €/any

Codi	Plans	Codi	Projectes/accions		
IV-13	Pla de comunicació i màrqueting	IV-13-1	Projecte de comunicació i màrqueting.		18.000 €/any
		IV-13-2	Projecte d'adaptació del portal web.		7.000 €/any
		IV-13-3	Projecte de dinamització de les xarxes socials i el canal YouTube.		12.000 €/any
		IV-13-4	Projecte de renovació i impuls d'edicions.		10.000 €/any
IV-14	Pla d'accessibilitat universal	IV-14-1	Projectes d'accessibilitat dels jaciments arqueològics.	Projecte	10.000 €
				Implementació	Segons projecte
		IV-14-2	Projecte per a la creació d'àrees interpretatives per a persones amb deficiències visuals.	Projecte	12.000 €
				Implementació	Segons projecte
		IV-14-3	Projecte de creació de recursos per a persones amb deficiències auditives.	Projecte	8.000 €
				Implementació	Segons projecte
		IV-14-4	Projecte d'inclusió social per a col·lectius especials.	Projecte	8.000 €
					Segons projecte
V	Programa d'educació				
V-15	Camp d'aprenentatge sobre la prehistòria i la cultura talaiòtica			Pla de viabilitat i projecte	14.000 €
				Implementació	Segons projecte

Codi	Plans	Codi	Projectes/accions		
V-16	Pla d'activitats didàctiques	V-16-1	Projecte "Adopta un monument".		7.500 €/any
		V-16-2	Projecte "El meu talaiot".		3.000 €/any
		V-16-3	Projecte de taller d'arqueologia a l'aula.	Projecte	6.000 €
				Implementació	Segons projecte
		V-16-4	Projecte de visites taller als jaciments arqueològics	Projecte	6.000 €
				Implementació	Segons projecte
		V-16-5	Projecte d'una aula virtual de recursos educatius.	Projecte	8.000 €
					Segons projecte
		V-16-6	Pla de formació del professorat.		2.500 €/any
		V-16-7	Projecte d'elaboració de recursos i quaderns didàctics	Projecte	12.000 €
				Implementació	Segons projecte
		V-16-8	Projecte d'activitats i materials d'educació no reglada.	Projecte	8.000 €
					Segons projecte

Codi	Plans	Codi	Projectes/accions		
VI	Programa d'investigació				
VI-17	Pla insular de recerca	VI-17-1	Projecte de planificació de la recerca	Projecte	6.000 €
		VI-17-2	Creació d'un fons de finançament amb recursos públics i privats.		150.000 €
		VI-17-3	Projecte d'arqueologia experimental.	Projecte	25.000 €
		VI-17-4	Camps estivals per a pràctiques d'estudiants.		20.000 €
VI-18	Creació d'un laboratori i una residència d'arqueologia			Projecte	30.000 €
				Inversió	Segons projecte
				Anual	6.000 €/any
VI-19	Creació del Centre d'Investigació en Arqueologia, Paisatge i Patrimoni Cultural Insular del Mediterrani (CIAPPIM)			Projecte	20.000 €
				Inversió	300.000 €
				Anual	120.000 €/any
VII	Programa de participació ciutadana				
VII-20	Pla d'implicació col·lectiva	VII-20-1	Projecte de connexió amb els ajuntaments.		Sense cost
		VII-20-2	Projecte d'integració d'associacions.		5.000 €/any
		VII-20-3	Pla de ciència ciutadana.		5.000 €/any
VIII	Programa d'avaluació i monitoratge				
VIII-21	Creació de l'Observatori Menorca Talaiòtica				20.000 €
VIII-22	Pla d'avaluació permanent del Pla de gestió				8.000 €/any

